HUIS VAN HILDE
Archeologiemuseum Noord-Holland

Noord-Hollandse Archeologische Publicaties - 17

Ter Coulster opgedolven

Archeologische vindplaatsen op Landgoed Ter Coulster in Heiloo, vanaf eind 14de eeuw

Dr. G.P. Alders (red.)

Provincie Noord-Holland

Dit is een publicatie in de reeks 'Noord-Hollandse Archeologische Publicaties'. Met deze reeks beoogt de provincie archeologisch onderzoek voor een breed publiek toegankelijk te maken. De publicaties betreffen wetenschappelijk onderzoek (zowel syntheses, uitwerkingen van oud onderzoek als thematische studies), basisrapportages van recent archeologisch onderzoek, publieksbrochures en publieksboeken. Alle publicaties, behalve de publieksboeken, zijn kosteloos online beschikbaar via: https://collectie.huisvanhilde.nl/. De museumwinkel van Archeologiemuseum Huis van Hilde in Castricum verkoopt een selectie uit de reeks archeologische publicaties (www.huisvanhilde.nl).

Omslag: schilderij van het huis Ter Coulster, waarschijnlijk uit de periode 1724-1734, beeld Johanneke Verhave.

Paginavullende afbeeldingen binnenwerk:
- p. 4 oprijlaan, p. 8 sneeuwklokjes, p. 12 de nieuwe kwekerijbrug, p. 14 heuvel voormalige ijskelder, p. 16 theekoepel, p. 22 deel van de oude slotgracht, p. 94 doorkijk naar de brede brug: beeld provincie Noord-Holland.
- p. 6 vaart met landgoederenpad: Ida Visser, p. 18 dronefoto terrein: Aerovista/Landgoed Ter Coulster, p. 26 beukenlaan in de winter: Tineke Leering, p. 102 knotwilgen langs vaart: Herman Kaptein, p. 106 beuken in het bos: Frank Terlien.

Uitgave: provinciebestuur Noord-Holland, Castricum 2025.

Dit rapport is samengesteld in opdracht van Bart van der Feen de Lille en Marielies van Lente van Landgoed Ter Coulster te Heiloo en gepubliceerd door de provincie Noord-Holland. De uitgever heeft getracht alle rechthebbenden van het illustratiemateriaal te achterhalen. Mochten personen of instanties desondanks van mening zijn dat rechten niet zijn gehonoreerd, kunnen zij contact opnemen met de uitgever.

ISBN/EAN: 9789492428189

Tekstredactie: Nienke van Kuijeren

Vormgeving: Buro Bookmark

Druk: The Creative Hub | Provincie Noord-Holland, Powered by Canon

Noord-Hollandse Archeologische Publicaties - 17

Ter Coulster opgedolven

Archeologische vindplaatsen op Landgoed Ter Coulster in Heiloo, vanaf eind 14de eeuw

Dr. G.P. Alders (red.)

Met bijdragen van

S. van Daalen, B. van der Feen de Lille, A. Haverman, K. Hopman, S. Lange

Bodemonderzoek ter plaatse zal weliswaar eerst het oordeel over Ter Coulsters geschiedenis volledig kunnen maken.

(Belonje 1946, 61)

Voorwoord

Tussen de Kennemerstraatweg in Heiloo en de snelweg A9, ligt een prachtig groen landgoed met een rijk middeleeuws verleden: 'Ter Coulster'. De naam van het landgoed is afgeleid van het woord 'kouster' dat cultuurgrond of akker betekent. Het duidt een specifieke plek in het landschap aan, namelijk bij de hoofdakker van een vroegmiddeleeuws domeinhof. De naam van het huis en de families die later op het landgoed woonden werden vernoemd naar deze akker, al bestonden er verschillende varianten. In onze tijd is 'Ter Coulster' ingeburgerd.
Het landgoed is particulier eigendom maar grotendeels openbaar toegankelijk. De populaire landgoederenroute voert vele wandelaars door het gebied met bos, water en weiden. Het is minder bekend dan haar noorderbuur, landgoed Nijenburg, maar zeker zo bijzonder en waardevol, ook vanwege de interessante cultuurhistorie en archeologie.

Waar nu een regulier boerenbedrijf midden in het bos staat, met stallen, koeien en trekkers lag ooit een omgracht kasteel met belvedère- of uitzichttoren. Het werd in de late 14de eeuw gebouwd van grote bakstenen. Het lag ongetwijfeld op de plek van het nog oudere vroegmiddeleeuws domeinhof dat destijds nog in houtbouw was uitgevoerd. Er bestaan veel afbeeldingen van het kasteel, in allerlei bouwfasen. Eind 18de eeuw werd het kasteel grotendeels gesloopt en verdween het als zodanig van de kaart, hoewel het 19de-eeuwse landhuis dat ter plaatse werd neergezet ook zeker historisch interessant is. Naar de resten van het kasteel en het landschap daaromheen is door diverse mensen en organisaties naderhand onderzoek gedaan. Dit moest soms op stel en sprong gebeuren als bij bouw- of onderhoudswerkzaamheden op het landgoed onverwacht archeologische resten aan de oppervlakte kwamen.

De provincie Noord-Holland ziet het als haar taak om nog niet gepubliceerd archeologisch onderzoek inzichtelijk en begrijpelijk te maken via de reeks archeologische publicaties van Huis van Hilde. Het kan daarbij gaan om recent en ouder onderzoek waarvan (een deel van) de archeologische vondsten zich in de collectie van Huis van Hilde bevindt. Bij deze publicatie hebben de eigenaren van het landgoed de uitwerking van de eerder uitgevoerde archeologische onderzoeken mogelijk gemaakt. De provincie is blij met de betrokkenheid en bevlogenheid van de eigenaren en ontsluit de opgedane kennis graag in haar publicatie-reeks. Het publiek in de regio, professionele- en amateurarcheologen, gemeenten, grondeigenaren en terreinbeheerders kunnen zo deze kennis benutten. De archeologische resten die op landgoed Ter Coulster werden opgegraven zijn extra interessant, vanwege de vele relaties die er zijn met de geschiedenis van de regio Noord-Kennemerland en daarbuiten. In deze publicatie kon dankbaar gebruik worden gemaakt van het recent verschenen boek 'Ter Coulster Kasteel en Landgoed domein van betekenis in Heiloo' van de hand van Jaap de Graaf.

De auteur van deze publicatie, Gerard Alders, heeft in de jaren '80 en '90 van de vorige eeuw vele archeologische opgravingen uitgevoerd in dienst van de provincie Noord-Holland. Bij de opgravingen die in 1983 op het landgoed Ter Coulster gedaan zijn was hij persoonlijk betrokken en ik ben daarom blij dat hij de uitwerking en synthese van alle archeologische onderzoeken zelf heeft kunnen volmaken. Waardevolle persoonlijke kennis kon zo ten volle benut worden. In januari 2025 promoveerde Alders aan de Universiteit van Amsterdam met het proefschrift 'Het Oer-IJ heropend; aspecten van een archeologisch-culturele genealogie van Kennemerland in Middeleeuwen en Nieuwe tijd'. Ter Coulster en andere kastelen en buitenplaatsen in Kennemerland, worden in die publicatie ook beschreven. De publicatie is eerder dit jaar ook uitgegeven in deze reeks.

Rob van Eerden
Onderzoek en publicaties Huis van Hilde

Dankwoord

In de eerste plaats gaat de dank uit naar Bart van der Feen de Lille en Marielies van Lente van Landgoed Ter Coulster voor het mogelijk maken van de uitwerking van de onderzoeken. Daarnaast de Stichting Regionale Archeologie Baduhenna en de Boswerkgroep van het Landgoed Ter Coulster voor het ter beschikking stellen van de verschillende archeologische gegevens. De eerste archeologische waarneming op het landgoed in 1983 kon vanuit het Provinciaal depot voor bodemvondsten van Noord-Holland worden verricht dankzij een melding van de rentmeester van het landgoed, T.J. Willemink. Daarbij hebben leden van de toenmalige Vereniging Oud Heiloo (tegenwoordig Historische Vereniging Heiloo) meegewerkt te velde, met name R.A. Keur en bestuurslid J.N. van Tiel. Namens de eigenaren werd indertijd door Th.G. van der Feen de Lille toestemming gegeven en verleende de pachter W. Brouwer de Koning zijn medewerking hieraan. Bij het uitwerken van dit rapport werd door de medewerkers van het Provinciaal depot voor archeologie Noord-Holland te Castricum, informatie verstrekt over het onderzoek van 1983 en over vondsten die in dit depot worden bewaard.

Over het in 2006/2007 uitgevoerde archeologisch onderzoek naar de voormalige boerderij Castricum achter Betsy's Hof stelde S. Lange gegevens beschikbaar en zij verzorgde de dendrochronologische datering van enkele houtmonsters van het hoofdgebouw, inclusief informatie over de waardering van die monsters. Van S. van Daalen, B. van der Feen de Lille, A. Haverman en K. Hopman zijn zowel informatie en teksten als paragrafen en bijlagen in dit rapport opgenomen. In oktober 2022 werd de documentatie van Baduhenna geraadpleegd met behulp van R. Morsch.

Gerard Alders
december 2024

Inhoudsopgave

Voorwoord 5

Dankwoord 7

Administratieve gegevens van het onderzoeksgebied 13

Samenvatting 15

Summary 17

1 | Inleiding 19

1.1 Algemeen 19

1.2 Aanleiding en verloop van de onderzoeken 19

1.3 Doel van de onderzoeken en de onderzoeksvragen 21

1.4 Opzet van het rapport 21

2 | Methoden 23

2.1 Fysische geografie 23

2.2 Archeologisch onderzoek 23

2.3 Bouwhistorische gegevens 23

2.4 Historisch onderzoek 23

2.5 Iconografische analyse 24

3 | Resultaten 27

3.1 Fysische geografie 27

3.1.1 Literatuuronderzoek 27

3.1.2 Geofysisch bodemonderzoek bij Ter Coulster 28

3.2 Relevante archeologische sporen en vondsten in de omgeving van het landgoed 28

3.2.1 Inleiding 28

3.2.2 Vondsten en vindplaatsen in Heiloo rond Ter Coulster 28

3.3 Archeologische sporenonderzoeken bij Ter Coulster 32

3.3.1 Het hoofdgebouw van Ter Coulster 32

3.3.2 Inrijpoort (K. Hopman) 43

3.3.3 Boerderij Castricum 46

3.3.4 Overige waarnemingen 49

3.3.5 Profielbeschrijvingen 53

3.3.6 Conclusies over het archeologisch sporenonderzoek 53

3.4 Archeologische vondsten 53
3.4.1 Vondsten in en rond het hoofdgebouw 53
3.4.2 Aardewerkvondsten bij de voormalige boerderij Castricum 56
3.5 Bouwhistorische waarnemingen 58
3.5.1 Torenkelder 58
3.5.2 Cisterne 58
3.5.3 Natuursteen aan het muurwerk onder de boerderij 60
3.5.4 Beeldhouwwerk van de voorgevel 60
3.5.5 Houten balken (S. Lange) 61
3.6 Historisch onderzoek 63
3.6.1 Het vroegmiddeleeuws domeinhof van Heiloo 63
3.6.2 Het buitenplaatslandschap van Heiloo 66
3.6.3 Schriftelijke gegevens over het huis Ter Coulster 67
3.6.4 Conclusies over het historisch onderzoek 77
3.7 Iconografische analyse 77
3.7.1 Inleiding 77
3.7.2 Iconografische analyse tot circa 1646 78
3.7.3 Beschrijving per gebouwdeel circa 1400-1788 81

4 | Synthese 95
4.1 Ter Coulster als kasteel 95
4.1.1 De bouwkundige ontwikkeling tussen circa 1400 en 1646 95
4.2 Ter Coulster als buitenplaats 99
4.2.1 De bouwkundige ontwikkeling tussen circa 1646 en 1788 99

5 | Conclusie 103
5.1 Beantwoording van de onderzoeksvragen 103
5.2 Waardebepaling van het terrein van Landgoed Ter Coulster 103
5.3 Mogelijkheden voor verder onderzoek 104

Bronnen en literatuur 107

Bijlage 1 | Archeologische en historische gegevens over de begraven hofstede Ter Kouster te Heiloo; vóór 1390-1788 115

Bijlage 2 | Archeologische spoorbeschrijvingen 119

Bijlage 3 | Overzicht van aangetroffen baksteenformaten en hun datering 121

Bijlage 4 | Inventarisatie van natuurstenen objecten 123

Bijlage 5 | Resultaten van dendrochronologisch onderzoek 129

Bijlage 6 | De buitenplaatsen in Heiloo als onderdeel van het Noord-Hollandse buitenplaatslandschap 133

Bijlage 7 | De vroegste schrijfwijzen van de naam Coulster 139

Bijlage 8 | Schriftelijke gegevens over opstallen, toponiemen en ruimten in het hoofdgebouw van Ter Coulster 141

Bijlage 9 | Muntvondst 143

Administratieve gegevens van het onderzoeksgebied

Provincie	Noord-Holland
Gemeente:	Heiloo
Plaats:	Heiloo
Adres:	Kennemerstraatweg 432
Toponiem:	Ter Coulster
Kaartbladnummer:	19 West
ARCHIS zaakindentificatienr.:	2792016100
ARCHIS2 waarnemingsnr.:	17723
Centrumcoördinaat:	X.coörd.109663/Y.coörd.512548
ARCHIS zaakindentificatienr.:	2916602100
ARCHIS2 waarnemingsnr.:	37960
Centrumcoördinaat:	X.coörd.109640/Y.coörd.512540
Complextype:	Kasteel
Periode:	Middeleeuwen en Nieuwe tijd
Huidig grondgebruik:	Landgoed
Aanvang onderzoeken:	1983
Einde onderzoeken:	2019
Beheer documentatie:	Provinciaal depot voor archeologie Noord-Holland, Stichting Regionale Archeologie Baduhenna, Landgoed Ter Coulster.

Samenvatting

Dit rapport behandelt archeologische onderzoeken en waarnemingen die zijn gedaan op de terreinen van Landgoed Ter Coulster in Heiloo tussen 1983 en 2019 en betrekt daarbij bouwhistorische waarnemingen, historisch onderzoek en iconografische gegevens.

Door het combineren van archeologische gegevens met historische bronnen en bouwhistorisch onderzoek is het beeld van de ontwikkeling van kasteel en landgoed Ter Coulster duidelijker geworden. Tijdens de Vroege Middeleeuwen bevond zich in Heiloo in ieder geval vanaf de 9de eeuw een groot domeinhof met een hoofdhoeve en liefst dertig boerderijen van horigen. De hoofdakker of kouster van het domeinhof was gelegen tussen de Witte Kerk van Heiloo en de plek waar rond het jaar 1400 het kasteel Ter Coulster kwam te staan. Op deze plek bevond zich vóór die tijd waarschijnlijk een stet (aanlegplaats voor schepen). Dit zal de reden zijn dat rond Ter Coulster een aantal oudere vondsten zijn aangetroffen van vóór de bouw van het kasteel.

Zowel het huis Ter Coulster als de familie die dit bouwde werden vernoemd naar de hoofdakker van het domeinhof. Door de bouw van het kasteel met een hoofdtoren (donjon) creëerde de familie een statusrijk stamgoed, dat centrum werd van de heerlijkheid. In 1450 werd het kasteel opgedragen aan de heer van Egmond, de leider van de Kabeljauwen. Dit was een groep edelen waar ook de familie Van de Coulster deel van uitmaakte. Om de band met de nieuwe leenheer te benadrukken werd via de oprijlaan een zichtlijn met Egmond aan den Hoef tot stand gebracht.

Nadat huis Ter Coulster in 1517 tijdens een inval van over de Zuiderzee vernield werd, werd het eerst deels herbouwd, waarna er verdere aanvullingen plaatsvonden, waaronder een belvedère-toren (uitzichttoren). Van hieruit kon de heerlijkheid worden overzien en konden belangrijke gasten worden ontvangen. Tijdens het beleg van Alkmaar in 1573 waren Spaanse troepen op Ter Coulster gelegerd. Rond het midden van de 17de eeuw vond een belangrijke transformatie plaats en werd het kasteel verbouwd tot buitenplaats. Waar eerst een eenvoudige ingang was geweest, werd nu een voorname toegang gemaakt, met een stenen brug en een natuurstenen ornament. Daarna werd verder gewerkt aan de woonvleugels om een 'blokvormige' buitenplaats tot stand te brengen met een daarbij passende tuinaanleg. Ondertussen werd onder meer de stolpboerderij Castricum gebouwd, die later gedeeltelijk archeologisch werd opgegraven. Op het erf hiervan zijn bodemsporen en fraaie vondsten aangetroffen.

Na de sloop van het huis Ter Coulster in 1788 werd op deze plek boerderij Ter Coulster Hof gebouwd die 25% van de oude oppervlakte afdekt. Deze boerderij bestaat nog steeds. Onder de vloer bevindt zich een cisterne (waterkelder) die dateert uit de 18de of 19de eeuw. Ook is nog een deel van de torenkelder uit de kasteeltijd aanwezig. Recent werd een muntvondst gedaan op Landgoed Ter Coulster. De gegevens konden nog in een bijlage worden toegevoegd aan deze publicatie. Het beleg van Alkmaar in 1573 lijkt rechtstreeks samen te hangen met het verbergen van deze zilverschat op het landgoed.

Summary

This report covers archaeological studies and observations conducted on the grounds of the estateTer Coulster in Heiloo from 1983 to 2019, incorporating architectural observations, historical research, and iconographic data.

By combining archaeological findings with historical sources and architectural research, a clearer picture has emerged of the development of the Ter Coulster castle and estate. During the Early Middle Ages, from at least the 9th century, Heiloo hosted a large estate farm with a main farm and as many as thirty serf farms. The main field or "kouster" of the estate farm was located between the Witte Kerk of Heiloo and the site where, around 1400, the Ter Coulster castle was built. Before that time, there was likely a "stet" (landing place for ships) at this location. This likely explains why older finds predating the castle have been discovered around Ter Coulster.

Both the Ter Coulster house and the family that built it were named after the main field of the estate farm. By constructing the castle with a main tower (keep), the family created a prestigious family estate, which became the centre of the lordship. In 1450, the castle was pledged to the Lord of Egmond, the leader of the Kabeljauwen, a group of nobles that included the Van de Coulster family. To emphasize the bond with the new liege lord, a sightline with Egmond aan den Hoef was established via the driveway.

After the Ter Coulster house was destroyed in 1517 during an invasion from across the Zuiderzee it was partly rebuilt, followed by additional enhancements, including a belvedere tower. From here, the lordship could be overseen, and important guests could be received. During the siege of Alkmaar in 1573, Spanish troops were stationed at Ter Coulster estate. Around the mid-17th century, a significant transformation occurred, and the castle was converted into a country house. Where there had been a simple entrance, now a distinguished access was created, with a stone bridge and a stone ornament. Subsequently, the residential wings were further developed into a 'block-shaped' country house with matching garden design. Meanwhile, the Castricum farmhouse was constructed, later partially excavated archaeologically. On its property, soil traces and remarkable finds were discovered. After the demolition of the Ter Coulster house in 1788, the Ter Coulster Hof farmhouse was built on this site, covering 25% of the old area. This farmhouse still exists. Under the floor is a cistern (water cellar) dating from the 18th or 19th century, as well as a part of the tower cellar from the castle era. Recently, a coin find was made at the estate Ter Coulster. The data could still be added in an appendix to this publication. The siege of Alkmaar in 1573 seems directly related to the hiding of this silver treasure on the estate.

1 | Inleiding

1.1 Algemeen

De terreinen van het Landgoed Ter Coulster in Heiloo vormen een kenmerkend landschap met een rijke historie in de regio Noord-Kennemerland. Het landgoed ligt aan de oostkant van Heiloo en de huidige terreinen worden begrensd door de Kennemerstraatweg aan de westkant en de A9 aan de oostzijde (afb. 1.1).

Er zijn in de loop van de tijd diverse archeologische waarnemingen gedaan, vondsten verzameld en noodonderzoekingen verricht. Het gebied waarbinnen dit heeft plaatsgevonden is als projectgebied aangegeven op afb. 1.2.

Tot nu toe ontbrak tijd en geld voor het uitwerken van al dit onderzoek tot definitieve rapporten. Door de eigenaren van Landgoed Ter Coulster is opdracht verleend om in deze leemte te voorzien en alsnog een archeologisch rapport op te stellen.[1] In dit rapport zijn ook niet-archeologische gegevens verwerkt, die vanuit archeologisch gezichtspunt soms nieuwe informatie opleveren. Daarbij blijkt tevens dat op het landgoed nog diverse soorten archeologische sporen te verwachten zijn.
De verschillende archeologische onderzoekingen hebben interessante gegevens opgeleverd over de ontwikkeling van het landgoed. Al in 1946 zag historicus Belonje in, dat het oordeel over Ter Coulsters geschiedenis volledig gemaakt zou kunnen worden door bodemonderzoek ter plaatse.[2] De naam van het huis en de familie die daar woonde is niet altijd op de huidige manier gespeld. Zo was er in 1440 sprake van *Willem van den Couster* en in 1451 van het huis *ter Kouster*. Ook werd soms de spelling *de Kolster* gebruikt.[3] Geruime tijd al is echter de spelling *Ter Coulster* ingeburgerd en deze wordt daarom in dit rapport aangehouden.

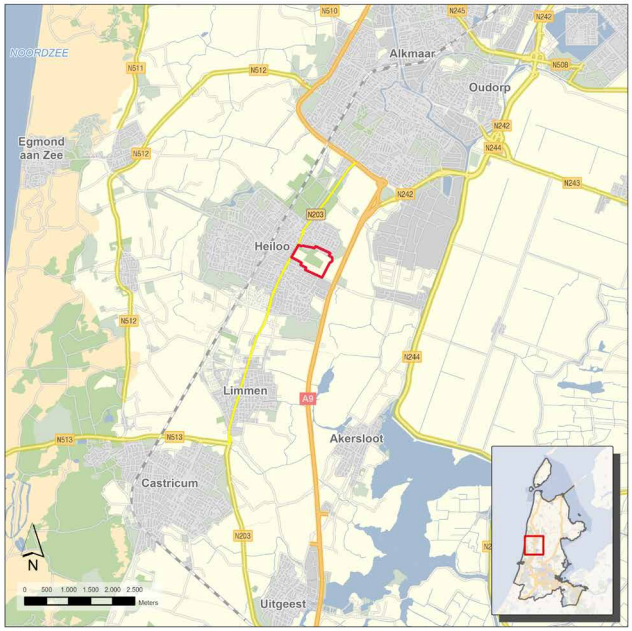

Afb. 1.1 De ligging van de regio rond Heiloo in Noord-Kennemerland. Het projectgebied is met een rode lijn aangeduid. [kaartbeeld: provincie Noord-Holland]

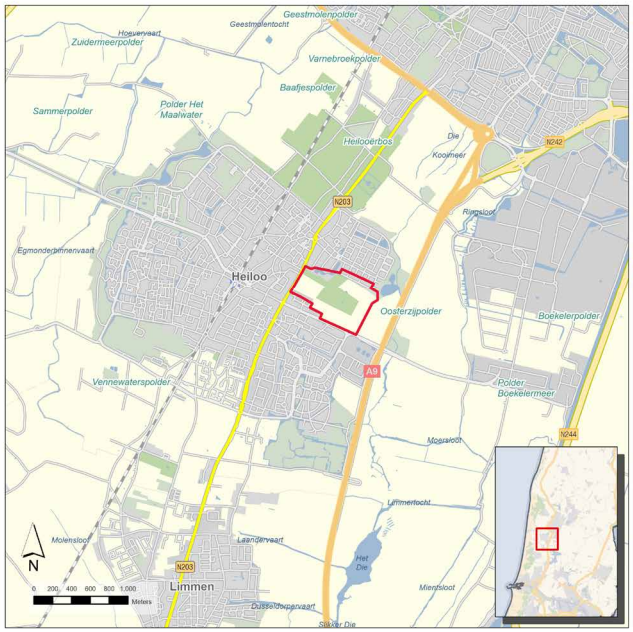

Afb. 1.2 Ligging van het projectgebied binnen de regio Noord-Kennemerland. [kaartbeeld: provincie Noord-Holland]

1.2 Aanleiding en verloop van de onderzoeken

Er zijn op het Landgoed Ter Coulster verschillende onderzoeken gedaan, waarvan de ligging op bijgaande luchtfoto (afb. 1.3) is aangegeven.[4]

1. *Waarschijnlijk direct ten noorden van het landgoed in plan Oost werden in 1958 vondsten gedaan bij de nieuwbouw van bungalows.*
2. *Hoofdgebouw Ter Coulster Hof, 1983: Tijdens de aanleg van een nieuwe stal aan de zuidzijde van de boerderij Ter Coulster Hof werd oud metselwerk aangetroffen, wat leidde tot een waarneming en documenterend onderzoek vanuit het Provinciaal*

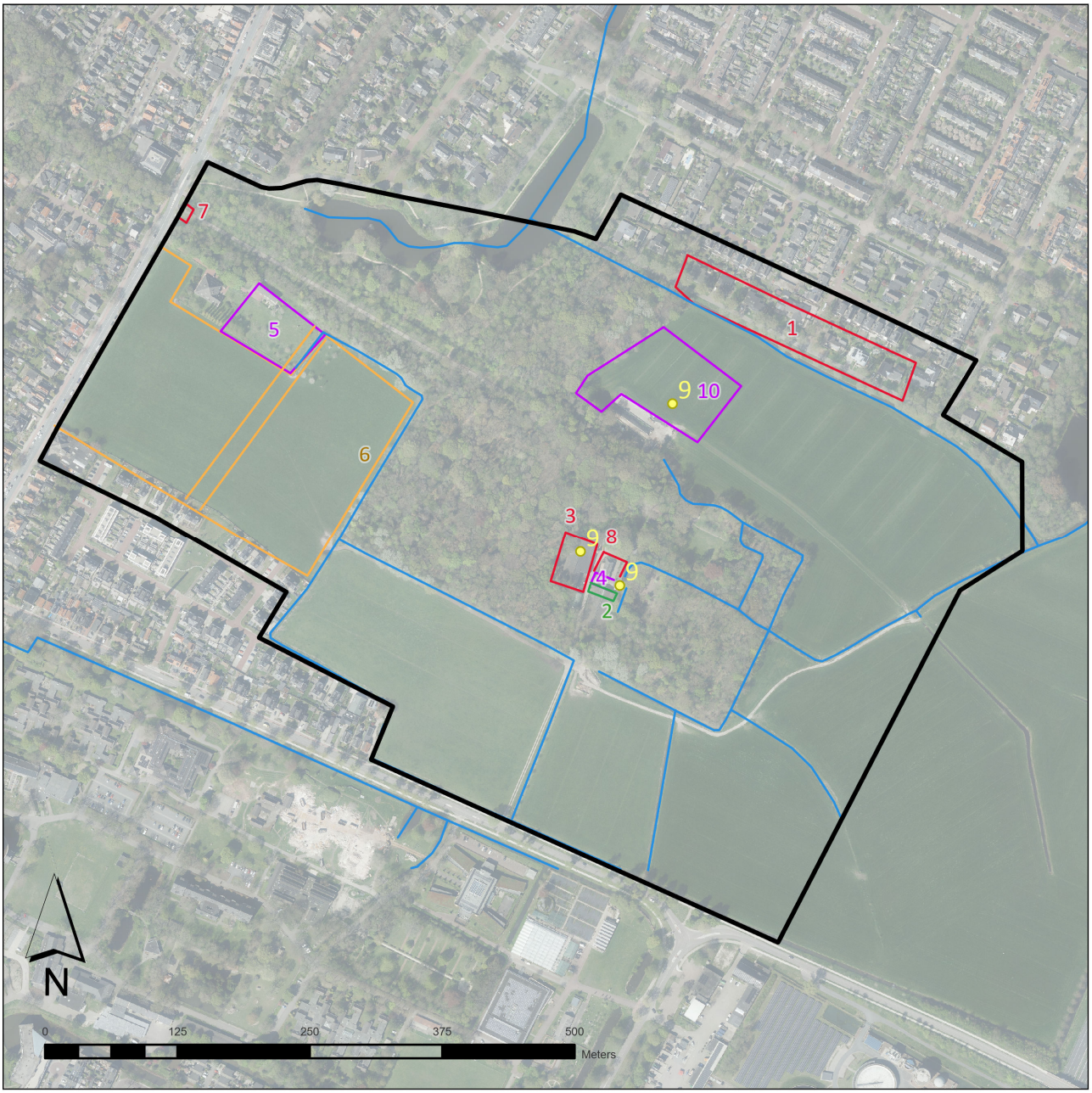

Afb. 1.3 Archeologische waarnemingen op het landgoed Ter Coulster. 1. Nieuwbouw bungalows plan Oost 1958, 2. Uitbreiding stal Ter Coulster Hof (zuidzijde) 1983, 3. Nieuwbouw stal met mestkelder Ter Coulster Hof (westzijde) 2000, 4. Aanleg kabels en leidingen Ter Coulster Hof 2000, 5. Onderzoek boerderij Castricum 2006/2007, 6. Egalisatie weiland 2007, 7. Renovatie inrijpoort 2015, 8. Verbouwing Ter Coulster Hof 2017, 9. Losse vondsten rond Ter Coulster Hof, 10. Vrijgekomen grond van nr. 3, in blauw zijn de watergangen in het gebied aangeduid. [bron: K. Hopman, kaartbeeld provincie Noord-Holland]

depot voor bodemvondsten. De toen in het jaarverslag van dit depot gepubliceerde tekst over dit onderzoek is in dit rapport opgenomen als bijlage 1. Een beknopte versie hiervan was opgenomen in de Archeologische Kroniek.[5]

3. *Nieuwbouw in mei/juni 2000 van een stal met mestkelder aan de westzijde van Ter Coulster Hof.*
4. *Aanleg van kabels en leidingen vanwege deze nieuwbouw in augustus 2000.*
5. *Opgraving in 2006/2007 van het erf van boerderij Castricum ten oosten van Betsy's hof.*
6. *Egalisatie weiland achter Betsy's hof in 2006/2007, waarbij ter plaatse van een voetpad metaalvondsten werden aangetroffen.*
7. *Renovatie in mei 2015 van de inrijpoort van het landgoed.*
8. *Verbouwing van Ter Coulster Hof in maart 2017.*
9. *Verzamelen en beschrijven van losse vondsten rond Ter Coulster Hof.*
10. *Verzamelen van vondsten in de grond uit de westelijke gracht, die gestort was in het weiland en afkomstig was uit de in mei 2000 uitgegraven mestkelder.*

1.3 Doel van de onderzoeken en de onderzoeksvragen

Het doel van alle verrichte onderzoeken was steeds het verzamelen, vastleggen en documenteren van archeologische vondsten en structuren voordat ze verloren zouden gaan. In dit verslag wordt het archeologisch onderzoek behandeld van vondsten en structuren uit met name de periode tussen de bouw van het huis Ter Coulster omstreeks het jaar 1400 tot aan de sloop in 1788. Daarbij zijn twee hoofdperioden te onderscheiden:

- de periode van circa 1400 tot het midden van de 17de eeuw waarbij het huis de vorm van een kasteel had;
- de periode tussen het midden van de 17de eeuw tot 1788 toen het kasteel verbouwd was tot een buitenplaats.

Daarbij speelden de volgende onderzoeksvragen mee:

1. *Wat is de aard en ouderdom van het hoofdgebouw van Ter Coulster?*
2. *Welke afmetingen had het hoofdgebouw en hoe was de morfologische ontwikkeling?*
3. *Hoe zijn de aangetroffen archeologische structuren van het hoofdgebouw te verbinden met de bekende iconografische gegevens?*
4. *Welke vorm en datering had de voorpoort van Ter Coulster bij de inrijlaan?*
5. *Welke structuren en andere gegevens zijn aangetroffen achter Betsy's hof?*
6. *Welke overige archeologische informatie is beschikbaar van het landgoed?*

1.4 Opzet van het rapport

In dit rapport worden archeologische structuren en vondsten besproken die zijn aangetroffen op de terreinen van Landgoed Ter Coulster, uit met name de periode circa 1400-1788. De meeste aandacht gaat uit naar de sporen van het huis Ter Coulster zelf en de directe omgeving uit deze periode. Aan oudere en jongere structuren wordt sporadisch aandacht geschonken. De archeologische gegevens worden geplaatst in de context van historische, bouwhistorische en iconografische informatie.

Na een toelichting op de toegepaste methoden (hoofdstuk 2) wordt in hoofdstuk 3 de fysisch-geografische ondergrond beschreven en worden de resultaten behandeld van de archeologische onderzoekingen, eerst de structuren en vervolgens de vondsten. Na de bouwhistorische resultaten komt het historisch onderzoek aan bod, waarbij ook het buitenplaatslandschap van Heiloo kort wordt beschreven. Het onderzoek wordt afgesloten met een vergelijking van de resultaten met enkele iconografische gegevens. In de synthese (hoofdstuk 4) gaat het om de bouwfasen van Ter Coulster, waarna conclusies worden getrokken, de onderzoeksvragen beantwoord en mogelijkheden voor verder onderzoek aangegeven. De bijlagen behandelen onder meer de spoorbeschrijvingen, de afmetingen van de gevonden bakstenen, het specialistisch onderzoek en een uitgebreidere verhandeling over het buitenplaatslandschap van Heiloo.

Waar in het rapport de boerderij wordt benoemd, gaat het om de nog bestaande boerderij (Ter Coulster Hof), die gebouwd is op de funderingen van het huis Ter Coulster. Het huis en de boerderij zijn net niet helemaal noord-zuid gericht, maar bij de beschrijvingen wordt er vanwege de leesbaarheid vanuit gegaan dat het wel zo is. Bijvoorbeeld de voorgevel is eigenlijk de noodnoordoost-gevel, maar wordt hier voor het gemak de noordgevel genoemd. De afgebeelde kaarten zijn in principe steeds met de noordzijde aan de bovenkant afgebeeld; waar dat niet het geval is, wordt in het bijschrift de oriëntatie aangegeven.

1 Voor informatie over *Landgoed Ter Coulster* zie de website tercoulster.nl.
2 Belonje 1946, 61.
3 Belonje 1946, 10, 19.
4 Gebaseerd op: K. Hopman, *Overzicht waarnemingen Archeologie landgoed Ter Coulster.*
5 Alders 1984.

2 | Methoden

2.1 Fysische geografie

Er is gebruik gemaakt van de fysisch-geografische kaarten in ARCHIS. Daarnaast zijn er op het terrein verschillende grondboringen gezet. Bij het onderzoek van de gracht bij de westtoren is geconstateerd dat daar de overgang lag van strandwal naar strandvlakte. In 1983 zijn er grondboringen gezet rond de boerderij en werd er een proefput gegraven om de bodemopbouw te bestuderen. De resultaten hiervan worden vermeld in paragraaf 3.1.2.

2.2 Archeologisch onderzoek

Tijdens de verschillende waarnemingen zijn uiteenlopende vormen van archeologisch onderzoek toegepast.

In 1983 werden resten van funderingen gevonden bij het graven van funderingssleuven voor de bouw van een stal ten zuiden van de bestaande boerderij Ter Coulster Hof die op de funderingen van het hoofdgebouw staat. Na melding door de rentmeester en F. Diederik (AWN) konden de aangetroffen archeologische sporen op 20 oktober en 6 en 7 november vanuit het Provinciaal depot voor bodemvondsten (G.P. Alders) worden gedocumenteerd. Daarbij werd de nodige hulp ondervonden van leden van de Vereniging Oud Heiloo. De lange oostgevel van de boerderij is daarbij gebruikt als richtlijn voor de hoofdmeetlijn. Het hoofdnulpunt bevond zich ter plaatse van de zuidoosthoek van de boerderij.[6] Noordwaarts vanaf het koetshuis (ook wel aangeduid als garage) in het verlengde van de oostelijke zijgevel werd op 28 november een reeks boringen gezet en een proefput gegraven, waarin veel puin met verschillende baksteenformaten is gevonden. Dit wordt besproken in paragraaf 3.3.4.

Vanwege nieuwbouw in mei/juni 2000 van een stal met mestkelder aan de westzijde van de boerderij konden de hier gelegen gracht en fundering worden bestudeerd. Enkele maanden later werden er ten behoeve van de nieuwe stal kabels en leidingen aangelegd aan de zuidzijde van de boerderij in augustus 2000. Daarbij werd een overwelfde beergang gevonden. In 2006 en 2007 zijn er werkzaamheden verricht achter de huidige boerderij Betsy's Hof waarbij resten van de voormalige boerderij Castricum zijn opgegraven. Tijdens deze opgraving werden op het al eerder geëgaliseerde land achter Betsy's Hof diverse vondsten gedaan ter plaatse van het oude voetpad dat hier eeuwen geleden liep en de oprijlaan kruiste.

De grote oprijlaan van het landgoed Ter Coulster en het inrijhek werden in de jaren 2011-2017 hersteld. Een bijzonderheid is, dat de heraldische leeuwen bij het inrijhek waarschijnlijk afkomstig zijn van het voormalige buiten Iepenstein, dat iets ten zuiden van Ter Coulster heeft gelegen. Aan de noordkant van de oprijlaan van Ter Coulster loopt een oude duinrel of duinbeek, die voorheen werd gebruikt voor de afwatering van de strandwal naar de strandvlakte. In 2014 is deze beek opnieuw uitgegraven.[7] Op 8 mei 2015 is er een begin gemaakt met het herstel van de inrijpoort aan het begin van de oprijlaan naar de situatie van rond het jaar 1900. Hiervoor zijn de bestaande pilaren inclusief fundering gesloopt en verwijderd. Daarna is er ten behoeve van de nieuwe poort een sleuf gegraven waarbij funderingen werden aangetroffen. Deze zijn vervolgens gedocumenteerd. In 2017 werd de boerderij Ter Coulster Hof verbouwd, waarbij de vloer van de woonkamer werd vernieuwd en met name secundair gebruikte oude balken werden gevonden, waarvan er twee bewaard bleven in het koetshuis. De gracht ten oosten van de boerderij werd op 20 april 2019 uitgebaggerd, waarbij waarnemingen zijn gedaan, om eventueel vondstmateriaal te verzamelen.

2.3 Bouwhistorische gegevens

Of er in het inwendige van boerderij Ter Coulster Hof nog opgaande muren met resten van kasteel en buitenplaats aanwezig zijn, is nog niet vastgesteld. Wel bevindt zich er een kleine kelderruimte, die waarschijnlijk behoorde bij de belvedère-toren (de uitzichttoren) en is een cisterne (waterkelder) onder de vloer aanwezig. Deze zijn ter plekke onderzocht en ingemeten, evenals de noordoosthoek van het oude muurwerk aan de buitenkant dat zich nog steeds onder de boerderijmuren bevindt. Verder bleef een belangrijk fragment van de omlijsting van de toegang van het hoofdgebouw aan de voorgevel bewaard; deze bevindt zich nu in Betsy's Hof. Tenslotte zijn er oude balken onder een houten vloer uitgekomen, waarvan een deel werd onderzocht om een dendrochronologische datering te verkrijgen; dit wordt in bijlage 5 behandeld.

2.4 Historisch onderzoek

Ten behoeve van dit onderzoek zijn beschikbare publicaties doorgenomen om historische gegevens te verzamelen. Er is geen archiefonderzoek verricht; wel werden afbeeldingen geraadpleegd via beeldbanken. Om het ontstaan van Ter

Coulster te kunnen plaatsen in de ontwikkeling van Heiloo, zijn gegevens verzameld over het vroegmiddeleeuwse domeinhof van Heiloo. Vervolgens is het buitenplaatslandschap beschreven waarvan Ter Coulster een belangrijk onderdeel was. Daarna zijn de gegevens over herkomst van de familie Ter Coulster verzameld en de historische gegevens over het huis Ter Coulster zelf.

Bij het historisch onderzoek ligt de nadruk op de bouwkundige en landschappelijke gegevens uit de periode van het ontstaan van het hoofdgebouw tot aan de sloop in 1788. Ook wordt er aandacht geschonken aan de bijgebouwen, waaronder de boerderij en de omliggende terreinen. Van de ontwikkelingen in de periode daarna worden de hoofdlijnen besproken.

2.5 Iconografische analyse

Van het huis Ter Coulster is een redelijk aantal afbeeldingen beschikbaar. Daarvan zijn de meest betrouwbare geselecteerd en bestudeerd. Via het vergelijken van afbeeldingen van Ter Coulster onderling en met de bekende archeologische en historische gegevens, is geprobeerd om zicht te krijgen op de morfologische ontwikkeling van het hoofdgebouw. Juist door het combineren van gegevens uit verschillende typen bronnen levert dat een redelijk betrouwbaar beeld op. Alleen voor de vroegste periode tot het eind van de 16de eeuw zijn geen afbeeldingen beschikbaar.

6 Tijdens dit onderzoek werden indertijd geen spoornummers uitgedeeld, aangezien dat toen nog niet gebruikelijk was. Ten behoeve van de uitwerking zijn alsnog nummers toegekend aan de verschillende sporen.

7 De Graaf 2023, 199, 201, 203.

3 | Resultaten

3.1 Fysische geografie

3.1.1 Literatuuronderzoek

Evenwijdig aan de kustlijn ontstonden in de prehistorie reeksen van strandwallen, die werden gevormd door het zand dat de zee aanvoerde. Als een strandwal een hoogte had bereikt die boven gemiddeld hoogwater uitkwam, viel hij droog. Vervolgens stoof het zand op, zodat op de strandwal lage duinen tot ontwikkeling kwamen, dit waren de Oude Duinen.[8]

Dat de strandwal van Heiloo reeds bestond in het Laat-Neolithicum, was al gebleken door de vondst *in situ* van een aardewerkfragment van de Enkelgrafcultuur (2850-2450 v. Chr.).[9] Het beeld werd duidelijker door de opgraving van een nederzetting uit een iets latere periode op de locatie Craenenbroeck, ook in Heiloo. Hier bevond zich aan het eind van de Steentijd omstreeks 1950 v.Chr. een boerderij op de rand van een laag duin. Waarschijnlijk is de boerderij twee generaties bewoond geweest, waarna het werd herbouwd. Toen het terrein daarna werd verlaten, is het nog enige tijd gebruikt als akkerland.[10] Vervolgens bleef het eeuwenlang als vochtig terrein liggen, waarbij veen groeide waarvan nog een laag van 80 cm werd teruggevonden. Vanwege natuurlijke omstandigheden droogde het veen daarna weer op, waarna er in de 6de/7de eeuw v.Chr. koeien rondliepen op de veenlaag. Vervolgens stoof er een dikke laag zand overheen, die uiteindelijk een halve meter dik werd.[11]

Het overstuiven van veenlagen kwam nabij de strandwal meer voor. Zo is bij de opgraving Kennemerstaete (ook in Heiloo) een veenlaag (uit de Late Bronstijd, 1100-800 v.Chr.) aangetroffen, waarop een pakket fijn kalkloos duinzand lag, die uit minstens twee niveaus bestond.[12] Bij het project Frederica's Hof, direct noordelijk van het landgoed Ter Coulster, lag op een pakket rietveen (van 75 cm dikte) zelfs een oud duin, wat nog een gemiddelde dikte had van 80 cm. Onder het veen bevond zich hier een laag humusrijke blauwe zeeklei.[13] Ook bij de locatie van Melco, een voormalige melkfabriek in Heiloo, werd onder de veenlaag een laagje klei gevonden, terwijl hier een 1 meter dik zandpakket op het veen lag.[14] Maar in het oostelijk deel van dit plangebied ontbreekt de veenlaag, vanwege de hogere ligging van de strandwal hier.[15] Ondanks de aanwezigheid van veenlagen zijn in de omgeving van Ter Coulster geen sporen van turfwinning aangetroffen. Wel in een grote zone ten zuiden daarvan uit de periode vanaf circa het jaar 1200 tot circa 1350.[16] Iets ouder zijn de sporen van turf- of veenwinning vanaf de 11de/12de eeuw die gevonden werden op de hoek van de Lagelaan en de Oosterzijweg.[17]

Door hun verheven ligging waren strandwallen niet alleen aantrekkelijk voor bewoning en landbouw, maar ook voor de ligging van doorgaande wegen.[18] Het gebruik van strandwallen voor de geleiding van verkeersstromen is meteen te zien als er op oude kaarten wordt gekeken. Paden zijn daarop vaak in noord-zuid richting zichtbaar. Historische kaarten van Heiloo laten naast deze paden ook duidelijk zien dat de strandwal grotendeels werd gebruikt als bouwland. Ten oosten van de strandwal van Heiloo ligt het riviertje het Die, dat gebruikt werd als scheepvaartverbinding. Voor de bodemkundige ondergrond aan het eind van de Middeleeuwen zie afb. 3.1.

Het hoofdgebouw van Ter Coulster is volgens De Graaf op een oostelijke uitstulping van de strandwal gebouwd, maar wel op de rand daarvan zodat de gracht met water kon worden gevuld. Het betreft hier een zandige ondergrond die net boven NAP lag, met ten oosten daarvan overgangsgronden.[19]

Afb. 3.1 Paleogeografische kaart circa 1500. Lichtgeel = strandvlakte, donkergeel = strandwal, bruin = veen, blauw = water [bron: ARCHIS, Rijksdienst Cultureel Erfgoed]
1. Ter Coulster,
2. Boekelermeer,
3. Schermer,
4. Alkmaar.

De bodem van het landgoed is eigenlijk nergens vlak, er zijn overal heuveltjes en walletjes, waarschijnlijk te verklaren als het oorspronkelijk reliëf van de strandwaluitloper.[20] Het huis Ter Coulster lag dus op de grens van de strandwal en een verder oostelijk gelegen veengebied, waardoor het goed toegankelijk was vanaf de wegen op de strandwal en tegelijk de grachten gevuld waren met water. Een dergelijke positionering kwam bij kastelen in Kennemerland vaker voor, bijvoorbeeld bij slot Rampenbosch te Bergen. Ook de Assumburg in Heemskerk is gelegen op de oostelijke rand van een gebied met oude duin- en strandzanden. Het maaiveld rondom het slot ligt net als bij Ter Coulster nog juist boven NAP, terwijl het land ten oosten daarvan lager ligt.[21] Historisch-geografisch gezien was het huis Ter Coulster onderdeel van het in Heiloo gelegen buitenplaatslandschap (zie bijlage 6).

3.1.2 Geofysisch bodemonderzoek bij Ter Coulster

Om de ondergrond van Ter Coulster nader te bestuderen zijn er op 7, 10 en 11 november 1983 grondboringen gezet aan de oostkant van Ter Coulster Hof, aan de overkant van de gracht. De reeks boringen was ongeveer 7 meter lang en de onderlinge afstanden bedroegen circa 1,5 meter. Het beeld wat de boringen gaven was steeds hetzelfde: bovenin meer dan een halve meter humeus zand, dan wat ijzerhoudend licht zand, vervolgens wat vuile klei/veen op circa 1 meter diepte en daaronder weer een lichte zandkleur. Bij alle boringen kwamen tot circa 1 meter diepte wat puindeeltjes voor. Waarschijnlijk is dit perceel in de Nieuwe tijd grotendeels tot ongeveer die diepte omgezet.

Om het beeld te verduidelijken werd een proefputje van 1 x 1 meter gegraven en hierin was het volgende profiel zichtbaar:

0.00 – 1.00 m	donkergrijs zand, enige scherfjes en puinspoortjes (17de/18de eeuw)
1.00 – 1.30 m	donkergeel ijzerhoudend zand
1.30 – 1.35 m	lichtgrijs zand, met enige veenbrokken
1.35 – 1.40 m	zwart rietveen
1.40 – 1.50 m	bruin rietveen
1.50 - > 2.50 m	grijs zand

Het zwarte rietveen begon soms al op een diepte van 1.20 meter onder het maaiveld. Dit kan de oorspronkelijke hoogte zijn geweest, maar veelal was het dieper weggestoken tijdens het omzetten van de grond.

Grondboringen ten westen en noorden van het huis leverden steeds hetzelfde beeld op. Aanvullende boringen ten noorden van het koetshuis op 28 november toonden aan dat ook daar de bovenste grondlaag tot een diepte van circa 1 meter was omgespit in de Nieuwe tijd. Ten behoeve van de stalbouw in 1983 werd ten zuiden van Ter Coulster Hof een grote bouwput gegraven. Ook hier bleek de bodem diep te zijn omgespit. Het diepspitten is een verschijnsel dat op vele plekken van de strandwal voorkwam. Zo is bijvoorbeeld gebleken dat de bodem in het plangebied Heiloo Zuiderloo rond 1900 werd omgespit voor de bloementeelt, waardoor veel bewoningssporen van de hier gelegen Middeleeuwse boerenerven zijn verdwenen.[22]

3.2 Relevante archeologische sporen en vondsten in de omgeving van het landgoed

3.2.1 Inleiding

Aan de noordkant van Heiloo zijn in het Heilooër Bos meer dan duizend aardewerkfragmenten verzameld in de loop van twee jaar. Zij dateren uit de periode tussen de 5de en 10de eeuw. Rondom het Witte Kerkje van Heiloo zouden daarentegen nauwelijks sporen van Middeleeuwse bewoning bekend zijn.[23] Uit zeer recent onderzoek aan de Raadhuisweg direct ten zuiden van deze kerk is echter gebleken dat hier wel sporen zijn die dateren uit de periode 750-900 (afb. 3.2) .[24] Onder de vondsten bevindt zich ook een bronzen prikspoor. Tevens zijn er paalsporen gevonden van een gebouw uit de 13de/14de eeuw.
De uitgebreide opgravingen te Zuiderloo (in het voormalige Oesdom aan de zuidkant van Heiloo) blijven hier buiten beschouwing, omdat ze te ver afgelegen zijn van het landgoed Ter Coulster.[25] Er kan wel worden opgemerkt dat bewoningssporen uit de Middeleeuwen in Zuiderloo slechts zijn aangetroffen in het westelijk deel van dat plangebied, nabij de Hoogeweg (daterend uit circa 500–1100 na Chr.). Hier werden niet alleen waterputten aangetroffen die waren opgebouwd van plaggen, maar ook zijn er kistputten en tonputten van hergebruikte tonnen gevonden.[26] Ook belangrijk voor Ter Coulster zijn de dichterbij gelegen onderzoeken in 'Craenenbroeck', dat ook in Oesdom ligt maar wel direct tegen Heiloo aan.

3.2.2 Vondsten en vindplaatsen in Heiloo rond Ter Coulster

Van de archeologische vindplaatsen in de omgeving van Ter Coulster, gebaseerd op de landelijke databank ARCHIS (afb. 3.3 en tabel 3.1), werd een selectie gemaakt met het accent op de Middeleeuwen om het kasteel in zijn context te kunnen plaatsen. Ook is de nabijgelegen prehistorische vindplaats Craenenbroeck vermeld, omdat dit van belang is voor de ouderdom van de strandwal van Heiloo.

1. Kerkelaan 1990

De Archeologische Werkgroep trof op een bouwterrein aan de Kerkelaan greppelachtige sporen aan, die in oost-west richting liepen met daarin enig Karolingisch aardewerk. De sporen tekenden zich af (op een diepte van circa 1,05 meter boven NAP) in een zandpakket.[27]

Afb. 3.2 In 2023 werd archeologisch onderzoek uitgevoerd ten zuiden van het Witte Kerkje in Heiloo. [foto: provincie Noord-Holland]

2. De Loet 2012
Op deze plek bevindt zich de oostelijke rand van de strandwal. Hier zijn greppels en een plaggenput gevonden uit de Late Middeleeuwen.[28]

3. Aardgasleiding 1978
Tijdens de aanleg van een aardgasleiding zijn op verschillende plaatsen Middeleeuwse vondsten gedaan (Karolingisch draaischijfaardewerk, Paffrath, Pingsdorf, steengoed, kogelpot en blauwgrijs aardewerk).[29]

4. Kennemerstaete 2006
Even ten zuiden van de kerk van Heiloo is in 2006 op de locatie Kennemerstraatweg 408-414 aan de oostelijke flank van de strandwal een opgraving verricht, voorafgaand aan de bouw van de 'Kennemerstaete'. Onder een stuifzandlaag werden greppelfragmenten en paalsporen gevonden, die uit de Vroege Middeleeuwen kunnen dateren.[30] Na de periode van het stuifzand hebben hier boerderijen gestaan, waarvan huisgreppels, paalsporen, waterputten en drenkkuilen zijn aangetroffen.[31] Zij dateren uit de 10de/11de eeuw en het betrof vier opeenvolgende boerderijen met de erven loodrecht op de Kennemerstraatweg, vroeger de Oosterweg (afb. 3.4). Uit een waterput uit die tijd kwam een tinnen schijffibula.[32] De breedte tussen de greppels bedroeg 10 meter, terwijl de lengte van deze boerderijen circa 20 meter kan zijn geweest. Een tweede huisplaats, waarvan een plaggenwandfragment werd gevonden, bevond zich aan de zuidzijde en stond haaks op de eerste huisplaats. Sinds de 12de eeuw was er geen bewoning meer op deze plek, maar lagen er alleen nog greppels. Vanaf de Late Middeleeuwen bevond zich hier een met plaggenbemesting opgehoogd esdek.[33]

5. Frederica's Hof 2005
De aan deze straat staande Kruiskerk werd gesloopt om plaats te maken voor een appartementenvilla, waarbij de grondroerende werkzaamheden zouden reiken tot 3 meter diepte.[34] Daarom werden door het ADC proefsleuven gegraven op dit terrein.[35] In een proefsleuf aan de noordkant van het plangebied werd een sporenvlak aangetroffen, waarin zich greppels bevonden uit de 11de–13de eeuw.[36]

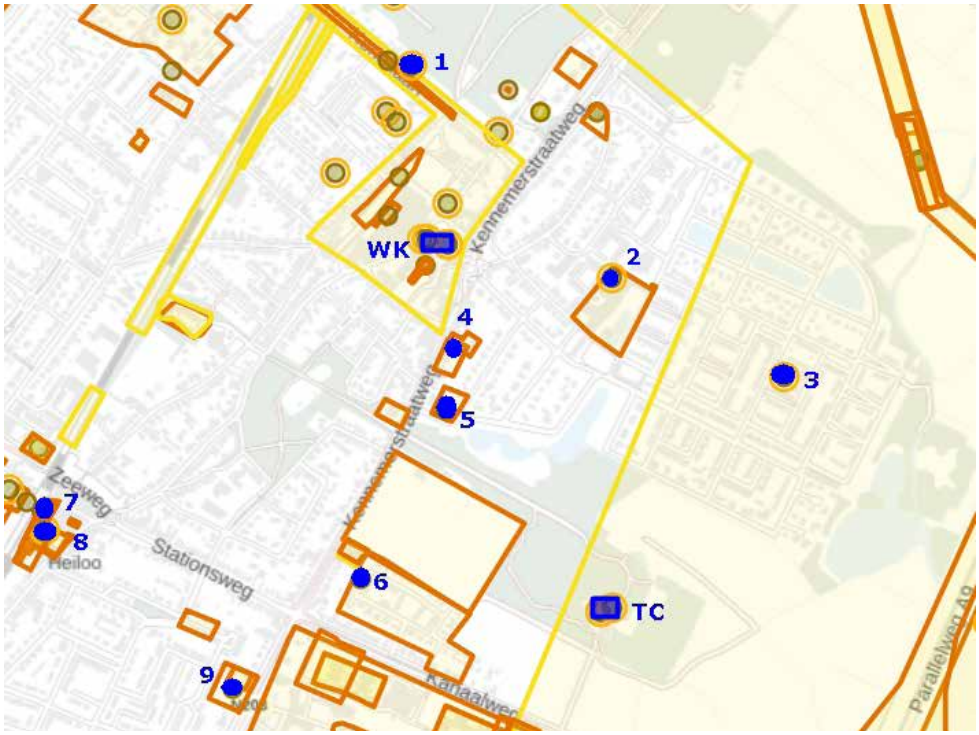

Afb. 3.3 Overzicht van de archeologische vondstmeldingen rond Ter Coulster. De nummers corresponderen met tabel 3.1, TC = Ter Coulster, WK = Witte Kerkje. [bron: ARCHIS, Rijksdienst Cultureel Erfgoed]

Nr.	Id.nr./publ.	Periode	Onderzoek
1.	2822472100	vmec	Kerkelaan; opgraving (AWN 1990); greppels
2.	3207368100	vme	De Loet (S. Lange 2012); greppels en plaggenput; overgang strandwal naar strandvlakte
3.	3090363100	vmeb-vmed/lme	vondstmelding (AWN 1978); vondsten in beschermd vogelgebied, vooral lme, maar ook 2 vmec/d en 1 vmeb/c
4.	Lange 2013	vmed	opgraving (AAC 2006); boerderijsporen 10de/11de eeuw
5.	2101539100	lme	Frederica's Hof; proefsleuven (ADC 2005); greppels 11de-13de eeuw
6.	4555240100	lme/nt	Melco; proefputten/-sleuven (Hollandia 2017); greppels/sloten/bouwvoor
7.	2071059100	Rom.tijd/lme	proefsleuven 2005 en opgraving 2006 stationsgebied 'De Blincken' (Hollandia 2005)
8.	2102187100	vmec	opgraving (Archol 2005); wel kringgreppel, maar resten ontbreken
9.	2423158100	laat-neolithicum	opgraving 'Craenenbroeck' (Hollandia 2013); boerderij, akkerland

Tabel 3.1 Overzicht van gegevens uit ARCHIS. Aanduiding tijdsperiode en datering: vmeb = 525-724, vmec = 725-900, vmed = 900-1050, lme = 1050-1500, nt = na 1500.

6. Melco 2017

Door Hollandia is een proefsleuvenonderzoek uitgevoerd tijdens de afbraak van melkfabriek Melco.[37] De top van het stuifzandpakket bevatte een ontwikkelde bouwvoor met greppels en sloten. Uit de greppels kwam vooral middeleeuws aardewerk (vanaf de 11de/12de eeuw), terwijl uit de tevens aangetroffen kuilen grotendeels aardewerk uit de Nieuwe tijd aanwezig was. Het tijdens het onderzoek gevonden aardewerk was behoorlijk gefragmenteerd en bestaat uit Pingsdorf, Paffrath, Langerwehe, kogelpot en rood geglazuurd aardewerk.[38]

7. De Blincken 2005 en 2006

Bij het Stationsplein werden onder meer opgravingen verricht op de locatie van 'De Blincken'. De sporen en vondsten hier dateren vooral uit de Romeinse tijd, maar mogelijk ook uit de daarop volgende Merovingische periode. In ieder geval is er sinds de 13de eeuw tot heden ononderbroken op deze plek gewoond. Er werden huiserven aangetroffen, met daarbij waterputten, afvalkuilen en hekwerken.[39] In een zone van enkele tientallen meters vanaf de Heerenweg bevond zich een grote dichtheid aan sporen. In deze strook werd het land waarschijnlijk al vanaf de 11de eeuw bewerkt, waarna er later op deze plek gewoond werd. Ten oosten van die zone is het terrein voornamelijk als akker of moestuin in gebruik geweest.[40]

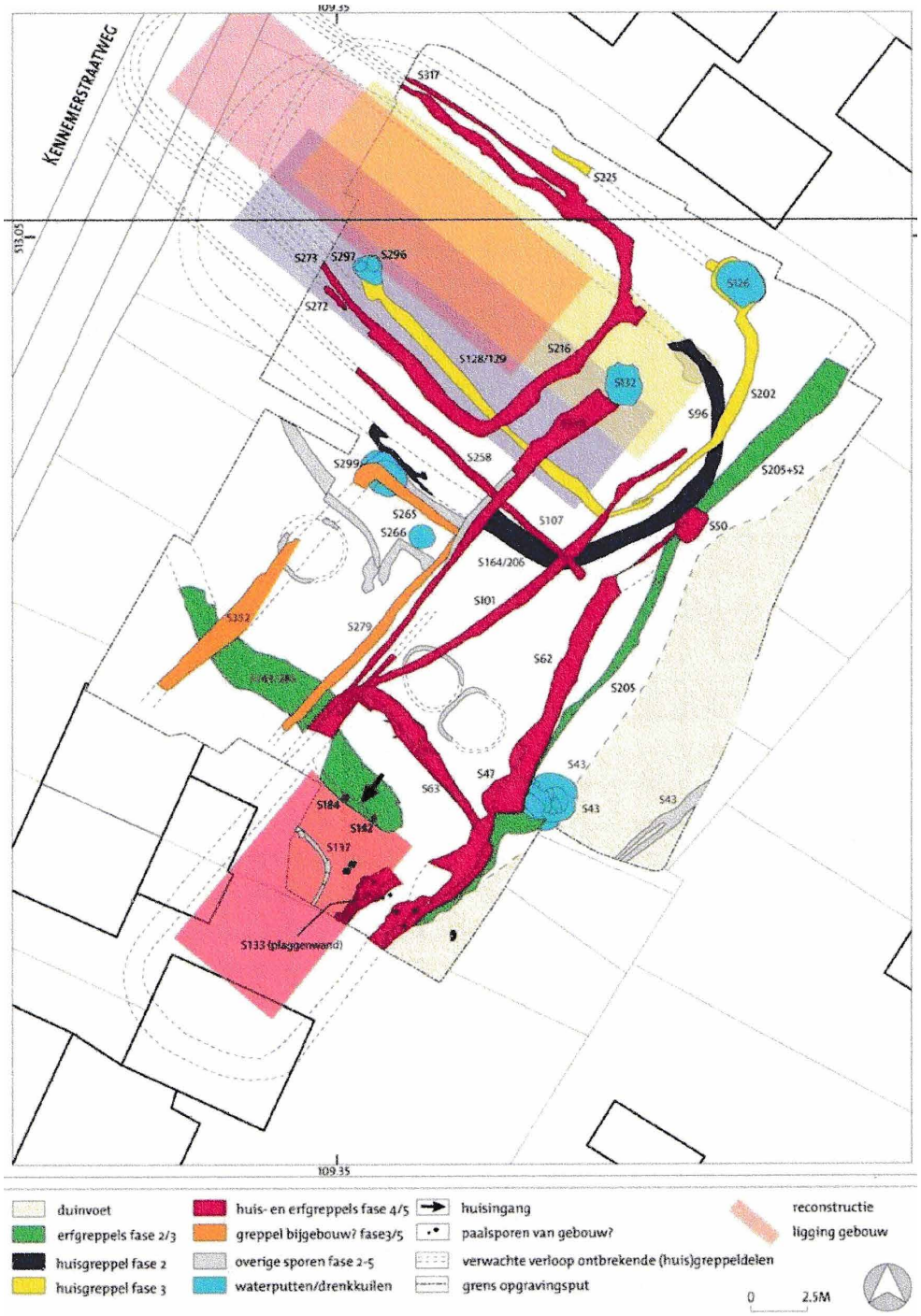

Afb. 3.4 Heiloo-Kennemerstaete, huisplaatsen en erfstructuren uit de 10e/11e eeuw. [bron: Lange 2013]

8. Stationsgebied 2005
Tijdens een opgraving door Archol werd wel een kringgreppel aangetroffen, maar verdere resten ontbraken. Aangetroffen aardewerk dateert uit de 8ste en/of 9de eeuw.[41]

9. Craenenbroeck 2012
De oostelijke rand van de strandwal te Heiloo was bijna 4.000 jaar geleden al grotendeels in cultuur gebracht. Zo werden bij het onderzoek 'Craenenbroeck' twee boerderij-plattegronden gevonden, te dateren rond 1950 v.Chr. Omdat het gebied hierna in een veenmoeras veranderde was het honderd jaar later al niet meer mogelijk om hier te wonen.[42]

Conclusie
In Heiloo zelf zouden tot nu toe de 5de en 6de eeuw ontbreken in het archeologisch onderzoek.[43] Bij opgravingen in de stationsbuurt is aardewerk uit de 8ste eeuw gevonden en ook uit de 10de/11de eeuw bij een haardplaats. Een keldertje met wanden van kleiplaggen dateerde uit de 12de/13de eeuw. Tijdens de 13de/14de eeuw neemt het aantal sporen op deze locatie duidelijk toe, maar in het midden van de 14de eeuw nemen de activiteiten weer af. De waterputten waren hier eerst alleen opgebouwd uit plaggen, maar in de 14de eeuw komen ook tonputten voor.

De conclusie op basis van de vondstmeldingen en opgravingen in de omgeving van Ter Coulster is, dat er uit de Middeleeuwen vooral akkerland en greppels zijn aangetroffen. Incidenteel zijn er boerderijen gevonden die er een bepaalde periode stonden, waarna ze weer verplaatst werden naar elders. De houten huizen en boerderijen waren vanwege de pen-gat verbindingen relatief eenvoudig te demonteren en elders weer op te bouwen. Het rieten dak was echter niet te verplaatsen en om kapitaalvernietiging te voorkomen, zal men bij voorkeur de levensduur van het dak hebben afgewacht, voordat men tot verplaatsing van de boerderij overging. Een rieten dak is moeilijk te verplaatsen en gaat 30 tot 40 jaar mee, afhankelijk van de rietkwaliteit en de ligging van het bouwwerk, zoals dakhelling en oriëntatie op zon of regen.[44]

Ter aanvulling kan nog worden gewezen op de resultaten van een opgraving iets westelijker dan het boven behandelde gebied. De locatie is aan de Westerweg hoek Pastoor van Muijenweg. Hier werden wel honderden sporen aangetroffen, waarvan het merendeel dateert uit 12de-14de eeuw. Er waren onder meer greppels, sloten, kringgreppels, tien waterputten en veel paalkuilen van boerderijplattegronden. Van één boerderij kon worden vastgesteld dat hij circa 5 meter breed was, minimaal 20 meter lang en dwars stond op de oude Westerweg. De waterputten bestonden uit plaggen of waren gemaakt van oude tonnen.[45] Enkele van die houten tonnen vormen sporen van handel met hanzesteden (afb. 3.5).

Afb. 3.5 Houten ton uit de 14de eeuw met ingekrast koggeschip met kaapstander, opgegraven aan de Westerweg in Heiloo. [bron: De Koning 2012]

De oudste ton dateert na 1142 en komt uit het Elbegebied, andere tonnen zijn vervaardigd na 1295 (omgeving Lübeck) en na 1331 (omgeving Wismar).[46]

Nabij het huis Ter Coulster zelf waren al in 1958 verschillende vondsten gedaan, maar de juiste vindplaats is niet meer bekend.[47] Blijkbaar is deze plek niet goed gedocumenteerd. De meeste vondsten dateren uit de 13de/eerste helft 14de eeuw, zoals een vrijwel complete kan van grijs Siegburg steengoed uit midden 14de eeuw.[48] Maar er waren ook enkele fragmenten van aardewerk uit de 12de eeuw aangetroffen (Pingsdorf en Paffrath). Verder ging het om kogelpot, proto-steengoed, rood geglazuurd en grijs aardewerk.

3.3 Archeologische sporenonderzoeken bij Ter Coulster

Op landgoed Ter Coulster zijn op verschillende plekken archeologische sporen aangetroffen (afb. 3.6).

3.3.1 Het hoofdgebouw van Ter Coulster

Gebouwfunderingen (spoor 1 t/m 5)
De bij het hoofdgebouw (afb. 3.7) van Ter Coulster (Ter Coulster Hof) aangetroffen archeologische sporen zijn genummerd, voor zover het ging om sporen uit de periode van vóór het jaar 1788. Het betrof in totaal elf sporen (afb. 3.8, 3.9 en 3.10). De huidige boerderij van het landgoed is gebouwd op de funderingen van het voormalige huis Ter Coulster, wat met name in de noordgevel te zien is, waar nog 8,1 meter aan oud muurwerk aanwezig is (spoor 1). Ter plaatse van de voormalige brug springt dit muurwerk circa 15 cm in over een lengte van 3,3 meter. Deze inspringing bevond zich 3,6 tot 6,9 meter vanaf de noordoosthoek. Het oude muurwerk bestaat uit bakstenen van circa 20/21 x 10/11 x 5/5,5 cm = 1130 cm^3 en loopt vanaf deze hoek ook nog door langs het noordelijkste gedeelte van de oostgevel over een lengte van ruim 13 meter (afb. 3.9 spoor 1).

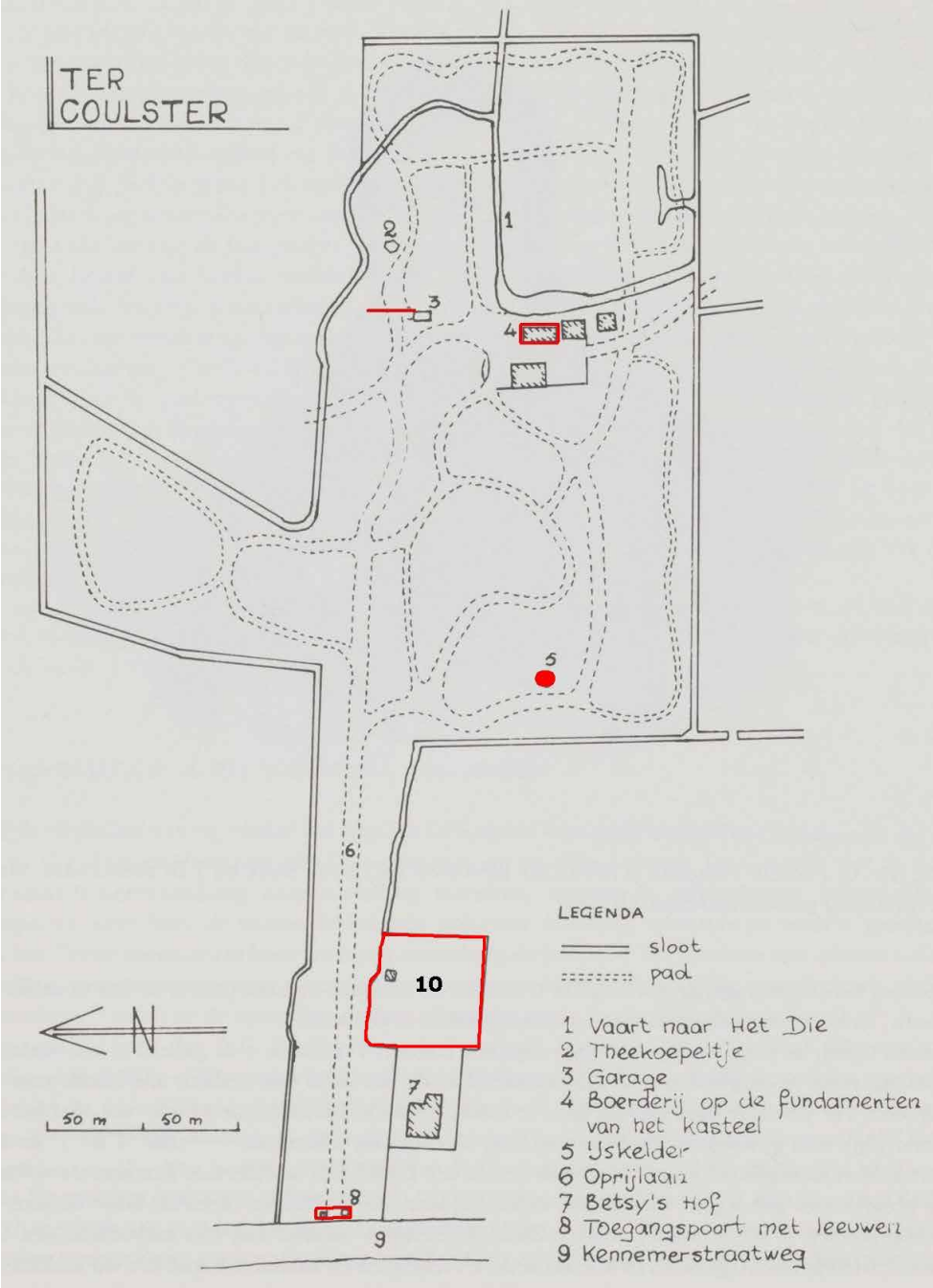

Afb. 3.6 Plattegrond van het landgoed Ter Coulster. Hierop zijn in rood enkele archeologisch relevante punten aangegeven:
3 = Boorreeks bij garage 1983,
4 = Hoofdgebouw (Ter Coulster Hof),
5 = Restanten ijskelder,
8 = Inrijpoort,
10 = Erf van boerderij Castricum (achter Betsy's Hof).
[bron: Rombach 1983, 32]

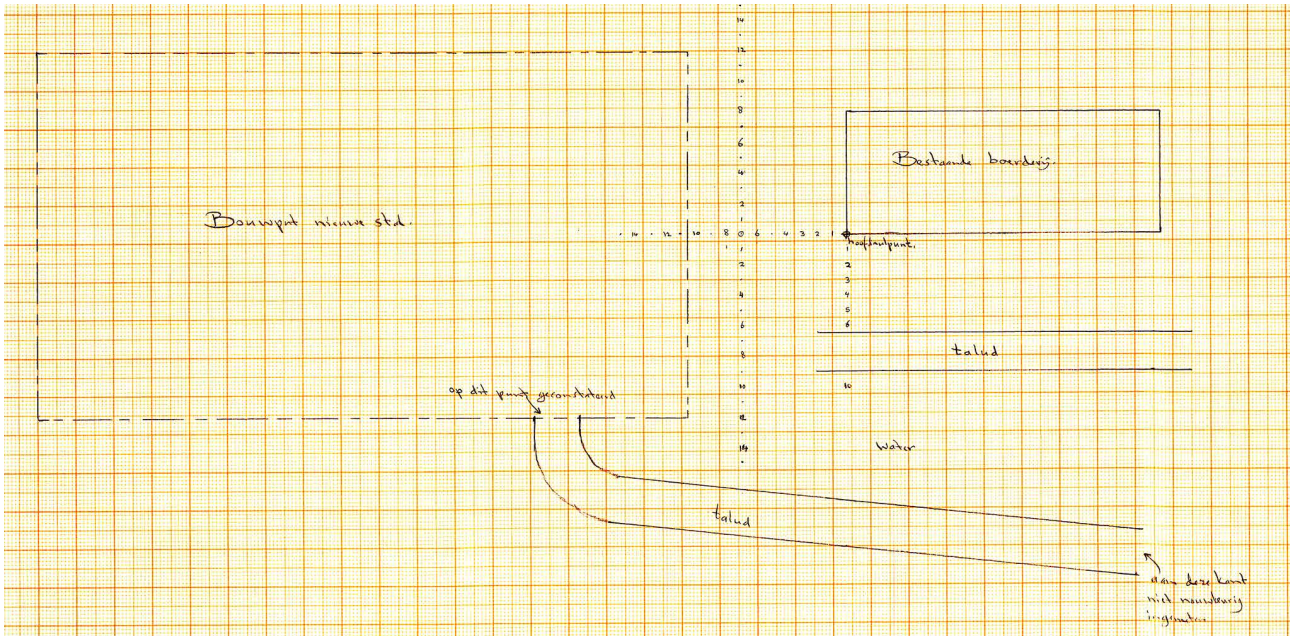

Afb. 3.7 Meetlijnen ten opzichte van de bestaande boerderij Ter Coulster Hof, onderzoek 1983 (het noorden is rechts). [bron: Provinciaal depot voor archeologie Noord-Holland (= PDANH)]

Tijdens het graafwerk in 1983 ten behoeve van een nieuwe stal, even ten zuidwesten van de boerderij, werd opnieuw oud metselwerk aangetroffen dat deel had uitgemaakt van het huis Ter Coulster. Het oudste muurwerk (spoor 2) is op twee plekken vrijgelegd (afb. 3.11 en 3.12). Het bestond uit bontgekleurde bakstenen van 20/21 x 10/10,5 x 5/5,5 cm, sommige lengten bedroegen 23 cm; daarom is als gemiddelde lengte 21 cm gerekend, wat het volume op 1130 cm³ brengt. De sporen 1 en 2 zijn afkomstig van de oudste aangetroffen fase van het oude Ter Coulster, te dateren in de periode 1390-1435 (zie hiervoor bijlage 3). De funderingen van spoor 2 hadden een dikte van 0,7 m, in het opgaand werk was de dikte 0,6 m (bij hoger dan 1 m onder het huidige maaiveld).

Langs de gracht liep een 0,9 meter dikke muur van rode bakstenen met het formaat 19 x 9 x 4 cm = 684 cm³ (sporen 4 en 5) die de indruk wekt van één bouwfase te zijn, evenals een dwarsmuur (spoor 3) die evenwijdig liep aan spoor 2. Deze dwarsmuur had een funderingsdikte van 0,7 m en een dikte in het opgaande werk van 0,5 m (bij hoger dan 1 m onder het huidige maaiveld). Volgens de baksteenanalyse van bijlage 3 moeten deze sporen dateren van na het jaar 1500. De archeologisch vastgestelde omvang van het hoofdgebouw bedraagt 23 x 28 m = 644 m², maar het middelste bouwblok van 10 meter breed steekt aan de noordzijde 2 meter uit, zodat er 20 m² bijkomt, wat de oppervlakte 664 m² maakt. Zoals straks nog zal blijken bij de iconografische analyse was de zuidwesthoek van het kasteel oorspronkelijk onbebouwd, waardoor de oppervlakte toen circa 40 m² kleiner was. Dit brengt ons op een totale oppervlakte van ongeveer 624 m² die later werd aangevuld tot de genoemde 664 m². De boerderij Ter Coulster Hof die op de funderingen staat, meet ongeveer 8 bij 21 meter en heeft dus een oppervlakte van 168 m². Dit betekent dat de kasteelplattegrond dus slechts voor 25% wordt bedekt door de boerderij en voor driekwart daar buiten uitsteekt.

Waterput (spoor 6)

Er werd in 1983 een ronde waterput ontdekt, waarvan alleen de bovenzijde is uitgegraven (afb. 3.13 en 3.14). De put had een buitendiameter van 1,35 meter en bestond uit rode bakstenen die 18,5 x 8 x 3,5 cm = 518 cm³ meten. Na het uitgraven van de bovenzijde werd zichtbaar dat de bakstenen ring onderin op hout rustte. Vanwege wateroverlast kon het onderste deel van de put niet worden uitgegraven. De datering van de bakstenen valt na het jaar 1520 (zie bijlage 3).

Rioolkoker (spoor 7)

Evenwijdig aan spoor 3 (en op 25 cm afstand daarvan) bleek in 1983 een eenvoudige kleine rioolkoker (spoor 7) te liggen, opgebouwd uit kleine rode baksteentjes, die in zuidelijke richting naar de grachtmuur liep (afb. 3.15, 3.16 en 3.17).

Kelder (spoor 8)

De in 1983 gevonden kelderruimte (spoor 8) was circa 2 m breed en minstens 5 m lang. De zijwanden zijn afgewerkt met kleine gele baksteen van 17 x 7,5 x 3/4 cm = 446 cm³, die bij wijze van beklamping waren aangebracht tegen de sporen 2

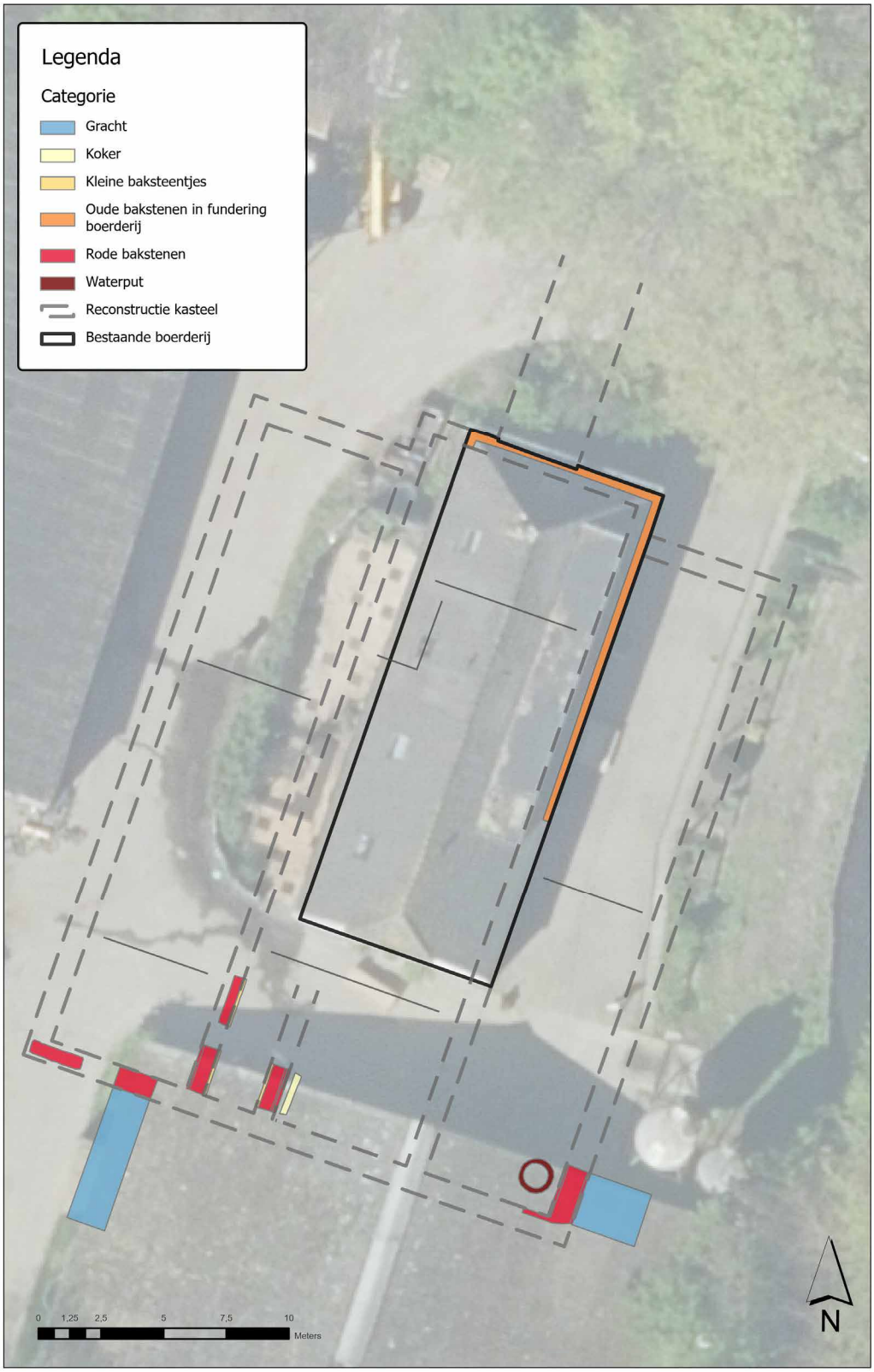

Afb. 3.8 Overzicht van de funderingen en grachten die bij het onderzoek in 1983 zijn aangetroffen bij de bestaande boerderij (centraal op de afbeelding) en stal (ten zuiden van de boerderij). [kaartbeeld: provincie Noord-Holland]

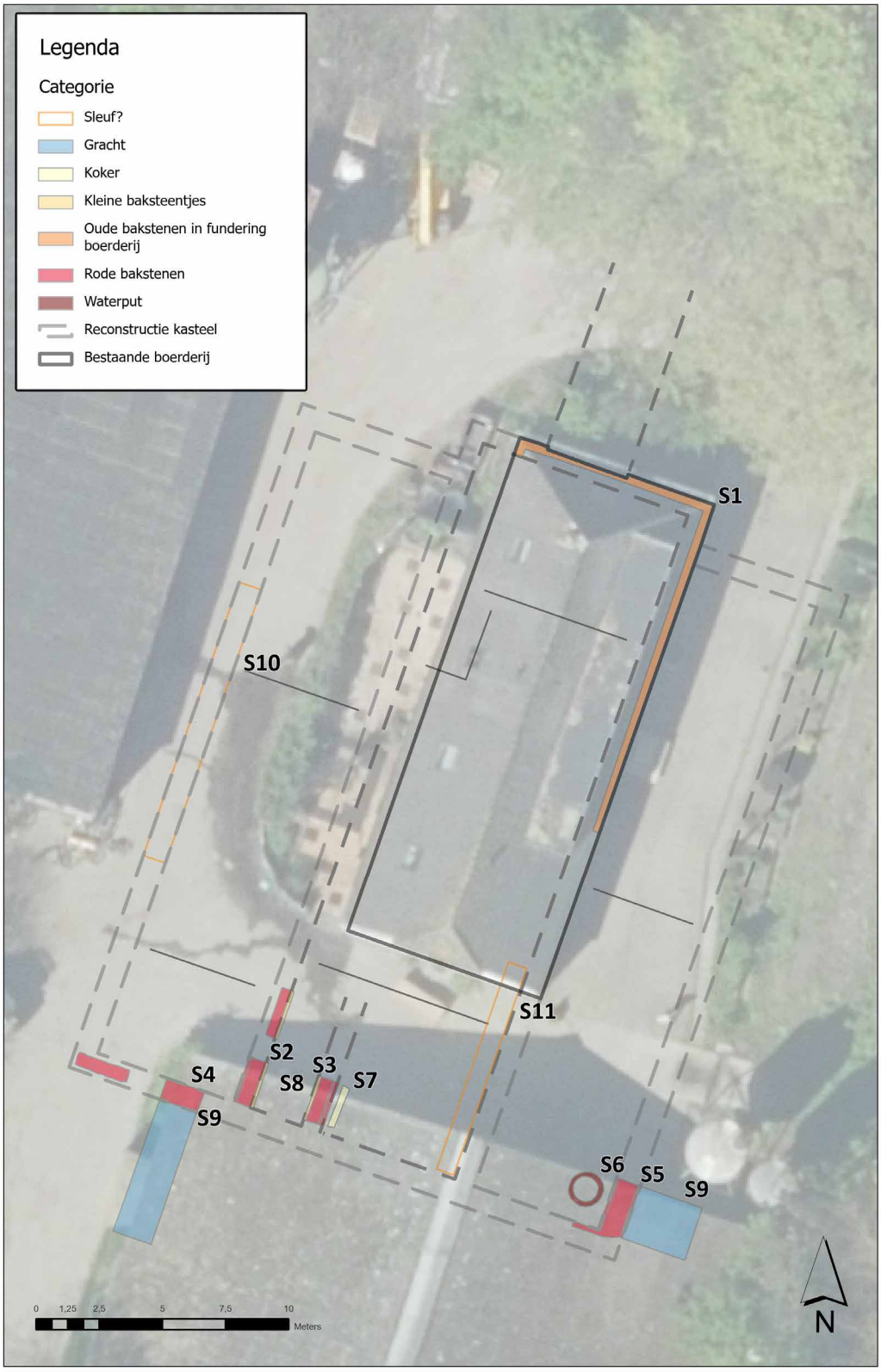

Afb. 3.9 Spoornummers, aangegeven op het overzicht van afbeelding 3.8, zie ook bijlage 2 voor meer details. [kaartbeeld: provincie Noord-Holland]

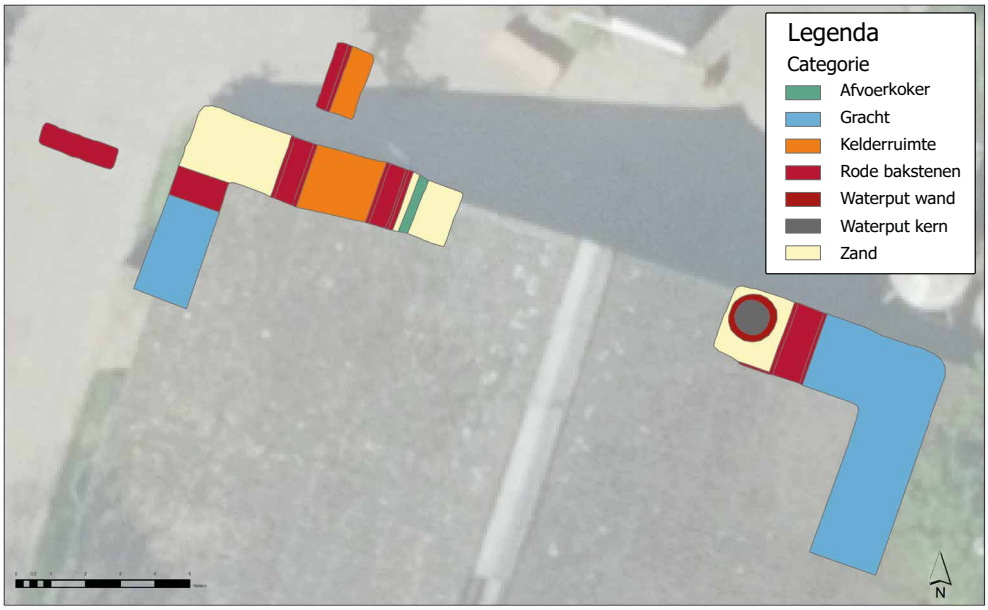

Afb. 3.10 Detailopmetingen van de funderingen ter hoogte van de stal tijdens het onderzoek in 1983. [kaartbeeld: provincie Noord-Holland]

Afb. 3.11 Onderzoek 1983: op de voorgrond spoor 3, daarachter spoor 2 en links vlak om de hoek spoor 4 (vanuit het oosten). [foto: PDANH]

Afb. 3.12 Onderzoek 1983: noordelijk deel spoor 2 (vanuit het noorden). [foto: PDANH]

Afb. 3.13 Onderzoek 1983: waterput spoor 6 met daarvoor fundering spoor 5 (vanuit het oosten). Op de voorgrond de grachtvulling. [foto: PDANH]

Afb. 3.14 Onderzoek 1983: waterput spoor 6 na het leeghalen, met onderin de houten ton (vanuit het zuidoosten). [foto: PDANH]

en 3, met daarop witgeglazuurde tegels van circa 13 x 13 cm (afb. 3.18 en 3.19). De aanwezigheid van een beklamping (mogelijk tegen lekkage) zou er op kunnen wijzen, dat dit een waterkelder (cisterne) is geweest. Het baksteenformaat van de beklamping moet (volgens bijlage 3) dateren van na het jaar 1530.

Gracht (spoor 9)

Tijdens de waarnemingen in 1983 bleek de gracht aan de zuidzijde van het hoofdgebouw (spoor 9) langs het talud aan de zuidzijde een vlechtwerk te bezitten, dat werd geconstateerd op 2 meter diepte en op een afstand van 6 meter vanaf het hoofdgebouw (afb. 3.20). In de bouwput bleek de grachtbreedte (tot de onderkant van het talud) echter ongeveer 9 meter te bedragen. Het is mogelijk dat dit twee verschillende momenten in de historie van Ter Coulster betreffen. Deze grachtbreedtes zijn iets kleiner dan de straks nog te behandelen iconografisch berekende grachtbreedte van 12 meter aan de voorzijde van het hoofdgebouw. Tijdens het onderzoek van de westmuur in 2000 werden in de gracht verschillende fasen geconstateerd, waarbij slooppuin en veel vondsten zijn aangetroffen.

In 2019 is de gracht aan de oostzijde van de boerderij Ter Coulster Hof uitgebaggerd, om deze te ontdoen van slib en uit te diepen tot op de oorspronkelijke grachtbodem. Daarbij werd veel materiaal gevonden, maar uitsluitend vondsten uit de Nieuwe tijd, vooral relatief recente voorwerpen. Dit wijst erop dat de gracht al eens eerder uitgebaggerd is geweest. Ook werd in de noordwesthoek een oude kademuur blootgelegd, waar een trapje was om het water te bereiken.[49] De muur rust op een houten fundering en de onderste acht lagen baksteen lijken in staand verband te zijn opgetrokken en kunnen daardoor nog middeleeuws zijn; in later tijd is het metselwerk opgehoogd (afb. 3.21).

Fundering westtoren (spoor 10)

In mei 2000 werden er waarnemingen gedaan aan de westelijke zijde van het hoofdgebouw van Ter Coulster, waarbij resten van de westtoren zijn aangetroffen.[50] Deze woontoren was de belangrijkste toren van het kasteel (donjon). Het onderzoek werd uitgevoerd tijdens het graven van een bouwput van 34 bij 25 meter, ten behoeve van een mestkelder. In het profiel was duidelijk te zien, dat de bouwput op de rand van de strandwal ligt. In het noord- en zuidprofiel waren verschillende grachtfasen waarneembaar. Het oostprofiel betrof nog een klein gedeelte van de gracht, die was volgestort met slooppuin van de buitenplaats. Deze profielen zijn ingemeten en getekend, maar helaas niet bewaard gebleven. De gehele grachtvulling werd tijdens het graafwerk verwijderd, aangezien de bouwput een diepte had van 2,1 meter. De grachtvulling werd met het andere stortmateriaal op een weiland gebracht, waar het op vondstmateriaal kon worden uitgezocht.

Afb. 3.15 Onderzoek 1983: fundering spoor 3 en rechts daarvan rioolkoker spoor 7 (vanuit het zuidwesten). [foto: PDANH]

Afb. 3.16 Onderzoek 1983: fundering spoor 3 en links daarvan rioolkoker spoor 7 (vanuit het noordoosten). [foto: PDANH]

Afb. 3.17 Onderzoek 1983: spoor 3 (vanuit het noordwesten). [foto: PDANH]

Afb. 3.18 Onderzoek 1983: noordelijk deel spoor 2 (vanuit het oosten). [foto: PDANH]

Afb. 3.19 Onderzoek 1983: op de voorgrond spoor 2, daarachter spoor 3 (vanuit het westen). [foto: PDANH]

Afb. 3.20 Onderzoek 1983: vlechtwerk langs de buitenoever van de gracht (spoor 9), aangetroffen in de bouwput (vanuit het westen). [foto: PDANH]

Afb. 3.21 Het nog zichtbare muurgedeelte in de gracht (spoor 9) ten noordoosten van Ter Coulster Hof (vanuit het zuidoosten). [foto: Landgoed Ter Coulster, 2019]

De aangetroffen westelijke muur kon bij een noodopgraving in juni 2000 over een lengte van ongeveer tien meter worden blootgelegd (spoor 10).[51] Daarbij is alles gefotografeerd met meetlat en niet getekend (afb. 3.22). Het muurwerk bleek aangelegd te zijn op planken en gedeeltelijk een beschoeiing te hebben van houten planken en palen (van 66 x 8 x 6 cm). Hieronder is enig vensterglas gevonden. In de westelijke muur waren twee bouwfasen te onderscheiden, waarvan de eerste van bakstenen met de afmetingen 22,5 x 11 x 4,5 cm = 1114 cm^3 en zonder houten beschoeiing. De tweede bouwfase aan de noordzijde daarvan bezat een dichtgezette opening en betrof een verbouwing of aanbouw van bakstenen met de maten 18,5 x 8 x 4 cm = 586 cm^3, waarvan op de foto duidelijk te zien is dat zij gemetseld waren in kruisverband (afb. 3.23). Van dit gedeelte werd een paal bemonsterd voor dendrochronologisch onderzoek, deze is nu niet meer aanwezig. De ligging van het waargenomen deel van de muur is vrijwel in het midden van de westgevel van het huis Ter Coulster. De datering van de eerste fase van deze muur komt (volgens bijlage 3) uit op de periode 1395-1440; de tweede fase dateert na het jaar 1510, wat overeenstemt met het toepassen van metselwerk in kruisverband.

Beergang (spoor 11)

Tijdens het graven van een sleuf voor het leggen van kabels en leidingen in augustus 2000 werd aan de zuidkant van de boerderij op ongeveer 1 meter diepte onder het maaiveld een tunnelachtige structuur aangetroffen (afb. 3.24), waarna de Archeologische Werkgroep Heiloo waarnemingen heeft gedaan.[52] Op de bodem van deze 'tunnel' lag een laag slibachtig zand van circa 30 cm dik, waarop verschillende vondsten werden aangetroffen. De structuur werd opgemeten, gefotografeerd en geïnspecteerd. Hieruit bleek dat het vermoedelijk gaat om een voormalig riool/afvoer oftewel beergang van het huis Ter Coulster. Het was circa 10 meter lang, 55 cm breed en 87 cm hoog. De afstand van de beergang naar de zuidoosthoek van de boerderij bedroeg ongeveer 1 meter. De beergang liep in zuidelijke richting hellend af en bezat een houten vloer van circa 15 cm brede planken. De overwelving was in halfsteens verband gemetseld. De formaten van de gebruikte rode bakstenen ('appelbloesem') zijn onbekend. Aan de zuidkant leek de structuur dood te lopen op de grachtmuur, maar daar was een natuurstenen latei waar de gang onderdoor ging. Op historische afbeeldingen zijn aan de grachtzijde afvoeropeningen te zien (afb. 3.25). Vanwege de beperkte tijd tijdens het onderzoek werd de inhoud van de gang verwijderd over een lengte van 7 meter. Dit leverde 1,5 m^3 te onderzoeken beermateriaal op dat in depot werd gezet om het later te zeven.

Tijdens het voortzetten van bovengenoemde graafwerkzaamheden werden nog enkele funderingen aangetroffen, evenals een put en een recentere waterkelder.[53] Gezien de constructiewijze zal de datering hiervan niet ouder zijn dan de 19de eeuw en daarom bij de huidige boerderij behoord hebben en niet bij het voormalige huis Ter Coulster.

Afb. 3.22 De in 2000 opgegraven westmuur met houtwerk eronder, spoor 10 (vanuit het zuidwesten). [foto: Baduhenna]

Afb. 3.23 Detail van spoor 10 in 2000: rechts het oudste muurwerk en links een later stuk baksteen-metselwerk van iets kleinere bakstenen (vanuit het westen). [foto: Baduhenna]

Afb. 3.24 Het inwendige van de in 2000 gevonden overwelfde beergang, spoor 11 (vanuit het zuiden). [foto: Baduhenna]

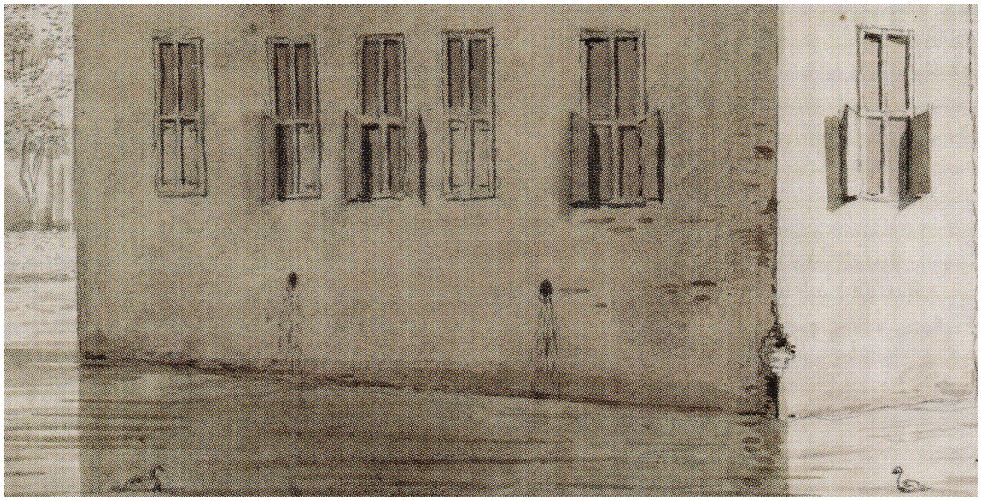

Afb. 3.25 Detail van tekening uit 1734, met daarop aangegeven enkele afvoeropeningen in de zuidgevel van Ter Coulster. [bron: De Graaf 2023, 29]

3.3.2 Inrijpoort[54]

K. Hopman

De in mei 2015 gegraven sleuf ten behoeve van een nieuwe inrijpoort had afmetingen van circa 7 m bij 2 m en was ongeveer 85 cm diep, de vrijkomende grond werd op het aanliggende maaiveld gedeponeerd, hier waren redelijk veel puin- en baksteenfragmenten waarneembaar. Uit belangstelling heeft K. Hopman (vrijwilliger van landgoed Ter Coulster) de sleuf op vrijdagavond geïnspecteerd. Het was direct waarneembaar dat zich in de oostelijke wand veel puin bevond. Bij het schoonvegen van de wand werden diverse bakstenen waarneembaar, al gauw werd duidelijk dat zich in het zuidelijk deel van de sleuf een kolomfundering bevond.

Vervolgens is B. van der Feen de Lille (mede eigenaar en beheerder van het landgoed) ingelicht over de vondst, deze heeft de fundering gefotografeerd (zie afb. 3.26). Het was niet bekend dat zich achter de huidige poort in het verleden mogelijk een voorganger heeft bevonden. Het aangetroffen muurwerk van de noordelijke kolom bleek nog negen steens hoog bewaard te zijn gebleven, het gaat om een vierkante structuur die dankzij versnijdingen naar onder toe steeds breder wordt (afmeting onderste laag zuidelijke kolom is 170 x 153 cm).[55] De onderste laag was koud op het zand gelegd. Aan de zuidzijde van de kolom is een steun/verbindingsmuur met een rechthoekige structuur aanwezig. De muurresten bevinden zich tussen de 73 en 11 cm boven NAP (zie afb. 3.27, 3.28 en 3.29).

Op 9 mei bleek bij een nadere inspectie dat de fundering doorliep naar het zuiden. In de zuidoostwand bleek de hoek van een vermoedelijke tweede kolom waarneembaar.[56] De kolommen zijn verbonden door een verbindingsmuur van 60 cm breed en 310 cm lang (zie afb. 3.30 en 3.31). De verbindingsmuur is driesteens hoog (de buitenzijden zijn in strek gemetseld en daartussen is het kops opgevuld) de bovenkant van het metselwerk bevindt zich op 71 cm boven NAP, de onderkant op 51 cm boven NAP. De onderste laag van de verbindingsmuur is met een halve versnijding gemetseld. Opvallend was dat er een losse rij groot formaat bakstenen langs de bovenrand van de verbindingsmuur koud op het zand aanwezig was. Deze rij bevatte geen mortel (voor detail zie afb. 3.32, 3.33 en 3.34).

Nabij de tweede (zuidelijke) funderingskolom, was ook een houten paal met een diameter van 20 cm zichtbaar die schuin langs het metselwerk loopt (voor detail zie afb. 3.35). Er waren tijdens de inspectie geen aardewerkfragmenten in de wanden of hopen grond waarneembaar. In de wand zijn een vulling van baksteenpuin (fragmenten en hele bakstenen) en enkele fragmenten van zwarte natuurstenen plavuizen aangetroffen. Het aanwezige profiel bestaat uit circa 10 cm wegverharding (slakkenkorrel) en vervolgens een heterogene bovenlaag van matig grofzand met puinband, bakstenen rood/oranjerood mortelresten (laagdikte circa 30 cm). Na inspectie en documentatie is het muurwerk weer afgedekt, zodat het geheel in situ bewaard blijft.

Zie tabel 3.2 voor de formaten van de gevonden bakstenen van de inrijpoort. In bijlage 3 wordt de datering van het metselwerk besproken. Daaruit blijkt dat dit waarschijnlijk dateert uit de 17de eeuw.

Afb. 3.26 Het opmeten van de fundering van de inrijpoort in 2015 (vanuit het zuiden). [foto: Landgoed Ter Coulster]

Afb. 3.27 De fundering van de inrijpoort (vanuit het westen). [foto: Hopman 2015, foto 1]

Afb. 3.28 Detail van de noordelijke funderingskolom (vanuit het westen). [foto: Hopman 2015, foto 3]

Afb. 3.29 De fundering van de inrijpoort (vanuit het noorden). [foto: Hopman 2015, foto 2]

Nummer	Formaat in cm³	Herkomst
1.	18,5 x 8,8 x 3,9 = 634,9	Bovenste laag kolom
2.	18,2 x 8,6 x 3,9 = 610,4	Bovenste laag kolom
3.	18,3 x 8,7 x 3,8 = 605	Bovenste laag kolom
4.	18,7 x 9,0 x 5,0 = 841,5	Onbekend
5.	19 x 9,5 x 4,5 = 812,3	Onbekend
6.	21,6 x 10,4 x 4,5 = 1010,9	Onderste lagen kolom
7.	21,0 x 11,0 x 4,6 = 1062,6	Onderste lagen kolom
8.	22,0 x 10,5 x 4,3 = 993,3	Onderste lagen kolom
9.	22,9 x 10,5 x 4,5 = 1082,3	Losse rand tussendeel
10.	23,0 x 10,6 x 4,5 = 1097,1	Losse rand tussendeel
11.	23,1 x 10,6 x 4,5 = 1101,9	Losse rand tussendeel

Tabel 3.2 Formaten van de gevonden bakstenen bij de inrijpoort

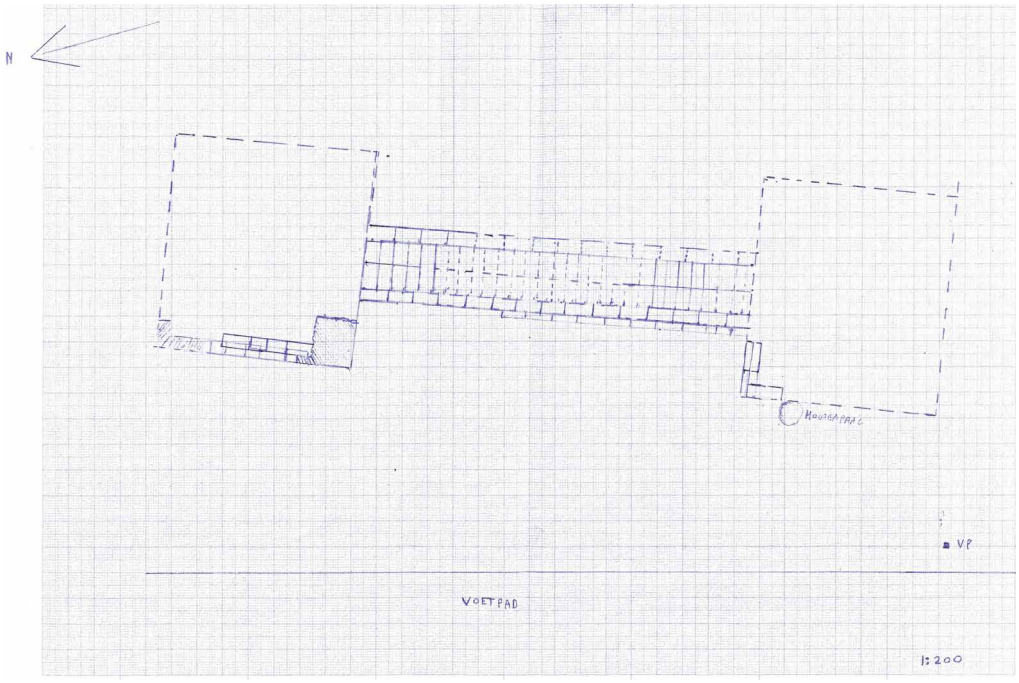

Afb. 3.30 Plattegrond van de opgemeten fundering van de inrijpoort. [bron: Hopman 2015, veldtekening waarneming 2015-05-09]

Afb. 3.31 Ligging van de inrijpoort weergegeven op actuele kaart

Afb. 3.32 Detail van het verbindingsdeel met los gelegde bakstenen (vanuit het westen). [foto: Hopman 2015, foto 5]

Afb. 3.33 Verbindingsdeel tussen de kolommen (vanuit het westen). [foto: Hopman 2015, foto 6]

Afb. 3.34 De zuidkant van de sleuf (vanuit het noorden). [foto: Hopman 2015, foto 7]

Afb. 3.35 Detail van de zuidelijke funderingskolom met de ernaast geplaatste houten paal (vanuit het westen). [foto: Hopman 2015, foto 4]

3.3.3 Boerderij Castricum

Bijna 40 meter ten oosten van de huidige boerderij Betsy's Hof, gelegen ten zuiden van de oprijlaan van Ter Coulster, bevindt zich de plek waar ooit de voorganger van die boerderij stond.[57] Volgens de inventarislijst van 1780 had deze boerderij de naam Castricum. Het was een stolpboerderij met verlengde stal aan de oostzijde en een inham voor een darsdeur bij de noordwesthoek (afb. 3.36). In 1913 werd de boerderij afgebroken wegens bouwvalligheid. Op het erf stonden nog twee boeten, die toen niet meteen werden gesloopt.[58] De boerderij komt al voor op de kaart van Zoutman uit 1665, waar op deze plek duidelijk een stolpboerderij is afgebeeld. De kaart van het 'Hoogheemraadschap van de Uitwaterende Sluizen in Kennemerland en West-Friesland' die door Dou in 1680 is opgesteld, laat zien dat achter de boerderij een voetpad loopt (afb. 3.37). Hiervan zijn nog steeds restanten herkenbaar in het landschap van het landgoed Ter Coulster.[59]

Stolpboerderijen kwamen in Noord-Holland vanaf omstreeks het midden van de 16de eeuw voor en werden toen doorgaans gebouwd door stedelijke of adellijke opdrachtgevers.[60]

Afb. 3.36 Foto uit circa 1890 van boerderij Castricum. [foto: Landgoed Ter Coulster]

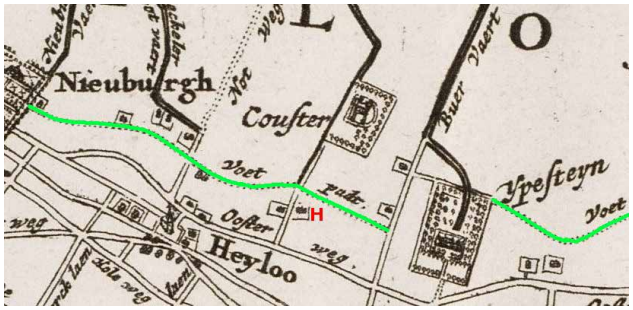

Afb. 3.37 Detail van Heiloo op de kaart van het Hoogheemraadschap door Dou, met bij H de ligging van boerderij Castricum, de voetpaden zijn aangegeven in groen (situatie circa 1680). [bron: Beeldbank van het Regionaal archief Alkmaar, cat.nr.PR1005667]

Boerderij Castricum kan in stolpvorm dus niet eerder hebben bestaan dan circa 1550. Daarvóór kan zich wel een ander boerderijtype op deze plek hebben bevonden. In 1788 werd de boerderij Castricum verkocht en op de oudste kadastrale minuut is ten noordoosten van de boerderij een klein vierkant gebouwtje te zien.[61] Bij een koop in 1826 werd vermeld dat de boerderij eigendom was geweest van vrouwe Cornelia van Wouw, weduwe van de in 1743 overleden Willem Maurits van Cats.[62] In een akte uit 1875 werd de boerderij omschreven als *Eene huismanswoning, varkensboet, wagenloods, erf, boomgaard en eenige perceelen wei-, hooi- en bouwlanden.*[63] Na de sloop van de boerderij werden de stenen hiervan in 1913 gebruikt voor de bouw van de nog steeds aanwezige autogarage (oftewel koetshuis) op het landgoed.[64]

Op basis van een door de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed toegekende vrijstelling mocht Baduhenna in 2006/2007 een opgraving verrichten op de plek van deze voormalige boerderij (afb. 3.38 en 3.39). De aanleiding hiervoor was het voornemen om een tuin aan te leggen en een schuur te bouwen. Er werd door een graafmachine een vlak gegraven, waarna met een metaaldetector de afgegraven grond is doorzocht. Daarna werd het vlak bestudeerd en ingetekend. Van de boerderij bleek echter weinig over te zijn. Er zijn wel andere sporen aangetroffen, zoals een huisgreppel met vondsten uit de 17de eeuw. Ook werd een waterput gevonden uit de 15de eeuw of eerder, die bestond uit een hergebruikte wijnton (afb. 3.40). Deze put bevatte onder andere fragmenten van grijs gedraaid aardewerk (waterkan) en een vrijwel complete Jacobakan. Deze vondsten zijn te dateren in de 14de/begin 15de eeuw.

Afb. 3.38 Boerderij Castricum, opgravingswerkzaamheden met op de achtergrond het huidige Betsy's Hof (vanuit het oosten). [foto: Baduhenna]

Afb. 3.40 Boerderij Castricum, tonput, waarin een steengoedkan en grijs en rood aardwerk. [foto: Baduhenna]

Afb. 3.39 Boerderij Castricum, werkput 2006 (vanuit het noorden). [foto: Baduhenna]

Afb. 3.41 Boerderij Castricum, halfcirkelvormige structuur. [foto: Baduhenna]

Er waren nog enkele sporen van het boerderijerf aanwezig, zoals een halfcirkelvormige greppel, die gebruikt kan zijn als huisgreppel of waarbinnen misschien opslag van riet, hooi of graan plaatsvond (afb. 3.41). Verder zijn er nog meer waterputten van ingegraven tonnen gevonden, evenals een grondspoor in het zand, bestaande uit twee banen van kleiplaggen die een wandfunctie hadden. Ook is een kleine poer gevonden waar een paal op zal hebben gestaan (afb. 3.42). Maar van de bij stolpboerderijen kenmerkende vier grote gemetselde poeren van het 'vierkant' in het midden van de boerderij zijn geen sporen aangetroffen. Wel werd bij het planten van een walnotenboom in januari 2009 aan de kant van het huidige Betsy's Hof een stuk vloer gevonden (afb. 3.43). Deze bestond uit geglazuurde plavuizen, die om en om gelegd waren in twee verschillende kleuren, namelijk geel en groen.[65]

Van het opgravingsvlak is een gedigitaliseerde tekening gemaakt door S. Lange (afb. 3.46). Hieruit blijkt dat er eerst een proefsleuf is gegraven in oost-west richting van ruim 2 meter breed en bijna 40 meter lang. In deze sleuf zijn uit de periode van de 10de/11de eeuw enkele aardewerkfragmenten aangetroffen.[66] Na de proefsleuf werd op circa 10 meter ten zuiden daarvan werkput 1 aangelegd in noord-zuid richting, waarna nog enkele werkputten ten oosten daarvan volgden (afb. 3.44). Deze serie werkputten bezaten een gezamenlijke oppervlakte van circa 540 m² en waren aangelegd in twee vlakken. Achteraf is gebleken dat de waarnemingen vooral lagen ten westen van de oude gebouwen die er vroeger stonden. Dat betekent dat daarvan waarschijnlijk nog veel in de bodem aanwezig is.

Afb. 3.42 Boerderij Castricum, kleine bakstenen poer ter ondersteuning van een paal. [foto: Baduhenna]

Afb. 3.43 Boerderij Castricum, de in 2009 gevonden tegelvloer. [foto: Landgoed Ter Coulster, 2009]

Afb. 3.44 Boerderij Castricum, werkput 2007 (vanuit het noorden). [foto: Baduhenna]

3.3.4 Overige waarnemingen

Voetpad

Halverwege de oprijlaan loopt een soort greppel die haaks op de laan is gelegen.[67] Deze greppel is van een voormalig voetpad en is al afgebeeld op de kaart van Dou uit 1680. Naar aanleiding van egalisatiewerkzaamheden achter Betsy's Hof werden met behulp van een metaaldetector verschillende vondsten gedaan die verband hielden met dit voetpad. Zo werden er veel gespen en knopen aangetroffen (afb. 3.45) en een ruiterspoor, maar ook kralen, munten, een medaillon en kogels van steen en van ijzer.

Puinconcentratie nabij het koetshuis

Op 28 november 1983 werden er vanuit het Provinciaal depot voor bodemvondsten grondboringen gezet aan de noordzijde van het koetshuis, die ligt op een afstand van circa 50 meter ten noorden van het hoofdgebouw.[68] De boringen werden geplaatst in het verlengde van de oostelijke zijgevel van het koetshuis. Omdat deze gevel circa 8 meter lang was, begon de boorreeks dus op circa 58 meter vanaf het hoofdgebouw. Bij de boring op 11 meter afstand van het koetshuis bevond zich tot een diepte van 1,1 meter veel specie, puin en ander postmiddeleeuws afval.[69] Bij de boring op 22 meter afstand werd met de schep een kijkgat gegraven, waarbij postmiddeleeuws puin tevoorschijn kwam. Op een afstand van 1 meter vanaf het koetshuis werd een proefput aangelegd (1 x 1 meter). De proefput werd tot circa 1 m diep uitgegraven, de onderkant van de puinlaag was toen nog niet bereikt. Er bevond zich een fragment proto-steengoed uit de 13de eeuw. De kleinst aangetroffen baksteenmaten bedroegen 19 x 9/9,5 x 4,5 cm = 791 cm^3 en de grootste waren ? x 12,5/13,5 x 6/6,5 cm (de lengtemaat ontbreekt helaas). Zoals in bijlage 3 nog zal worden aangegeven, kunnen de grote formaten dateren uit het laatste kwart van de 13de eeuw. Omdat vlakbij deze plek

Afb. 3.45 Gespen, gevonden ter hoogte van het voetpad. [foto: F. Nieuwenhout]

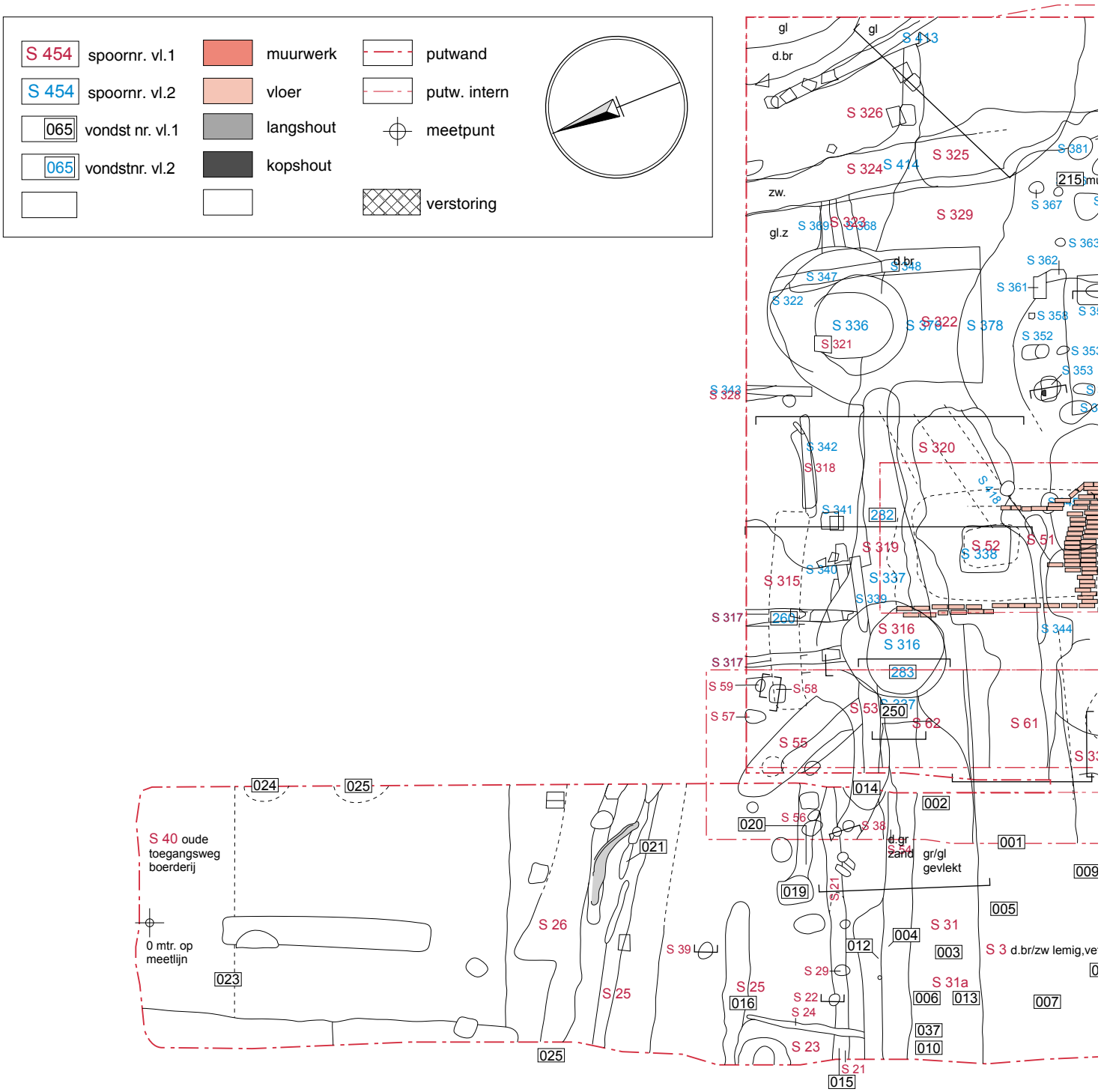

Afb. 3.46 Boerderij Castricum, allesporenkaart van de vlakken 1 en 2. [opgemeten door S. Lange; gedigitaliseerd door J. Kaarsmaker, 2010]

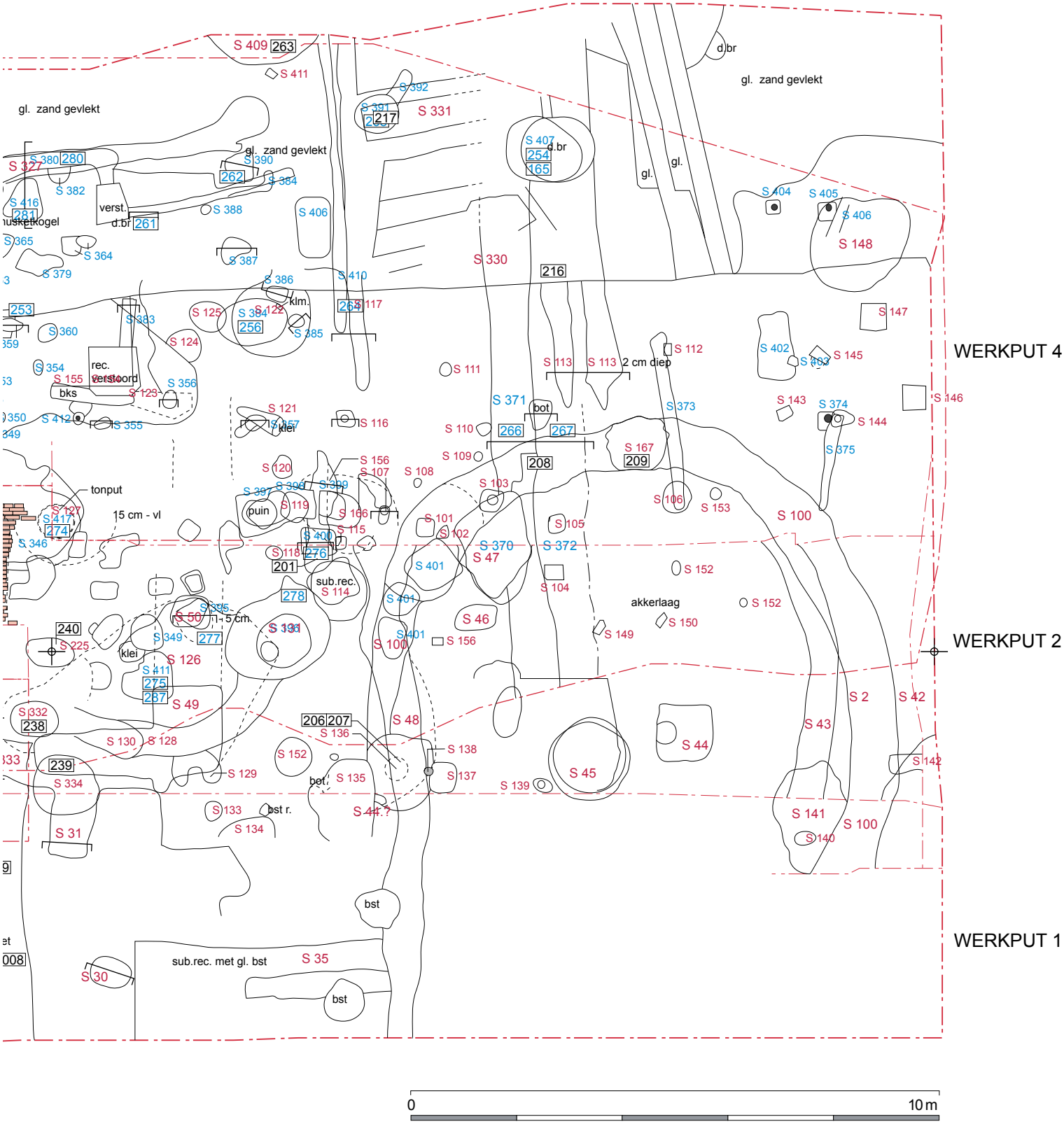

HEILOO	TER COULSTER
Vlak 1,2 Schaal 1 : 100	
gedigitaliseerd week 11 2010	Jos Kaarsemaker

tussen 1810 en 1847 het houten landhuis heeft gestaan, kan het hier gaan om hergebruikt ouder bouwmateriaal. Ook blijkt uit afbeeldingen dat hier dichtbij al in de 17de eeuw een boerderij stond. Bovendien heeft zich nabij de plek van het huis Ter Coulster zoals nog zal blijken oorspronkelijk waarschijnlijk een aanlegplaats voor schepen (een 'stet') gelegen.[70]

IJskelder

In de parkaanleg van Ter Coulster bevond zich aan de westzijde van de plek waar het kasteel stond een ijskelder, op een afstand van circa 175 meter vanaf het hoofdgebouw. Ter plaatse hiervan ligt nu een grote hoop grond met een informatiebord erbij; de hele kelder die hier lag moet er zijn uitgehaald. Tijdens het zetten van enkele grondboringen zijn wel sporen van kalk en puin aangetroffen, maar geen funderingen. Het is niet duidelijk uit welke tijd de ijskelder precies stamt. In het familiearchief is nog een schets daarvan aanwezig, zonder datum en noordpijl; het handschrift valt te dateren in eind 18de/begin 19de eeuw. Daardoor kan het ofwel nog bij de buitenplaats (afgebroken in 1788) hebben gehoord, danwel bij het houten landhuis (gebouwd in 1810, afgebroken in 1847). Op de tekening is te zien dat het om een ronde ijskelder ging met een gewelf waarin bovenaan een opening was aangebracht (afb. 3.47). Daarop bevond zich een rieten dakje met een loodstrip op de nok. Het dakje kon verwijderd worden wanneer men de ijskelder vulde met ijsbrokken. Op de bodem was een soort rooster, zodat het lekwater weg kon lopen. Deze bodem steunde op een ronde fundering in het midden. Een langgerekt portaal met twee deuren diende voor het eruit halen van de ijsbrokken, zodat er altijd een deur gesloten kon zijn. De ijskelder werd afgedekt met grond die beplant was. De hele aanleg van het bos met romantische kronkelige paden, waterpartijen, bruggetjes en het houten landhuis is waarschijnlijk geïnspireerd op tuinarchitect Gijsbert van Laar. Die woonde begin 19de eeuw in de buurt van Alkmaar. Opvallend is dat bij de plek van de ijskelder een aansluitende aarden wal ligt, mogelijk bestaande uit stuifduinen.[71]

Sporen uit de Tweede Wereldoorlog

Tijdens de Tweede Wereldoorlog waren er verschillende onderduikers op het landgoed aanwezig. Niet alleen verbleven er meerdere mannen in de theekoepel, ook waren er ondergrondse schuilplaatsen gegraven. Er was een onderduikplek in het weiland ten zuiden van Ter Coulster, maar ook in het bos heeft men later sporen van zo'n schuilplaats gevonden.[72] Deze lag tussen het hoofdgebouw en de plek waar de ijskelder gelegen had en bestond uit twee kuilen: een slaapkuil en een woonkuil met een kleine greppel daartussen. Ook is ten oosten van de theekoepel in december 2018 een metalen schuttersputje gevonden. Detectoramateurs hadden een groot gat gegraven, waarna bij nader onderzoek op deze plek het schuttersputje werd aangetroffen (afb. 3.48 en 3.49).[73] Dat dit soort plekken archeologisch van belang zijn, is ook gebleken uit de recente opgraving van een onderduikhol op de Veluwe, waarvan vóór de opgraving de plek nog herkenbaar was als een omwalde kuil in het bos.[74]

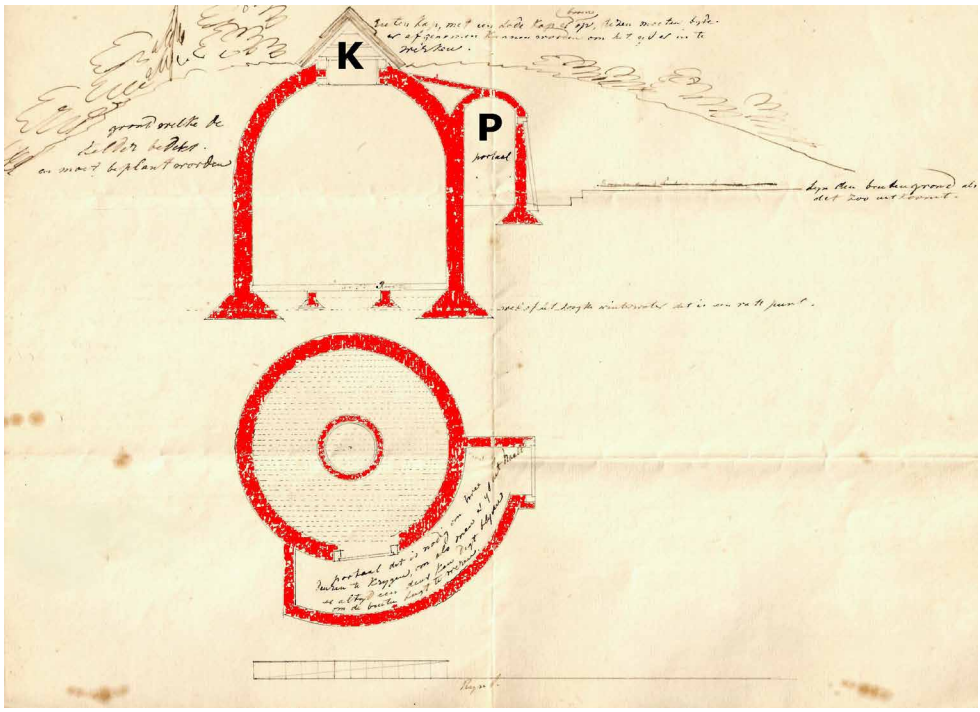

Afb. 3.47 Tekening van de ijskelder in het archief van Landgoed Ter Coulster, uit eind 18de/begin 19ste eeuw. Bovenaan de doorsnede en onderaan de plattegrond. K = Kapje van riet op de opening in het gewelf, P = Portaal. [foto: Landgoed Ter Coulster (bewerkt door auteur)]

Afb. 3.48 Nader onderzoek van het door detectoramateurs gegraven gat bij de theekoepel. [foto: Landgoed Ter Coulster]

Afb. 3.49 Metalen schuttersputje, aangetroffen in het door detectoramateurs gegraven gat. [foto: Landgoed Ter Coulster]

3.3.5 Profielbeschrijvingen

De bodemopbouw rondom de locatie van het huis Ter Coulster is bij de fysische geografie al beschreven. Het gaat om een bodem die tot op grote diepte is omgespit en waaronder soms nog een natuurlijke veenlaag aanwezig is. Tijdens het onderzoek in 1983 werd geconstateerd dat de funderingen van het huis Ter Coulster, voor zover toen zichtbaar, volledig in zandgrond lagen. Tijdens het onderzoek naar de aangetroffen resten van de oude inrijpoort is gebleken dat het profiel hier bestaat uit circa 10 cm wegverharding (slakkenkorrel) en vervolgens een heterogene bovenlaag van matig grofzand met puinband, bakstenen rood/oranjerood mortelresten (laagdikte circa 30 cm).

3.3.6 Conclusies over het archeologisch sporenonderzoek

De plattegrond van het huis Ter Coulster is in drie langgerekte noord-zuid lopende zones te verdelen, het oostelijk deel, het middendeel en het westelijk deel. Het oudste deel van de funderingen betreft het middendeel, dat een langgerekte vorm had van 10,1 x 29,5 m = 298 m². Het is mogelijk dat er toen al meer bouwdelen waren die hier tegenaan stonden, maar daarvan is tijdens het onderzoek in 1983 niets gebleken. Bij de waarneming in 2000 van de westelijke muur van het gebouw, is duidelijk geworden dat ook de westtoren (gelegen in het midden van het westelijk deel) tot de oudste bouwfase behoorde. Deze mat circa 7,5 x 11 m = 82,5 m². Uit de baksteenanalyse in bijlage 3 blijken deze oudste gebouwonderdelen uit de periode 1390-1440 te dateren.

3.4 Archeologische vondsten

3.4.1 Vondsten in en rond het hoofdgebouw

Aardewerk

Het oudste voorwerp dat in 1983 tijdens het uitgraven van de bouwput voor de stalbouw ten zuiden van de boerderij werd aangetroffen, was de bodem van een grijze steengoedkan ('Siegburg'), die oranje-rood gevlamd was en een hoge opbollende bodem bezat, te dateren in het eind van de 14de of het begin van de 15de eeuw. Een relatief recente bijzondere vondst betrof Engels aardewerk uit het eerste kwart van de 19de eeuw. Het gaat daarbij om een kanariegele schotel met oranje transfer-printed afbeelding en een stempel van Sewell in Newcastle-upon-Tyne. Deze vondst is mogelijk afkomstig van afval van het houten landhuis wat hier heeft gestaan van 1810-1847.[75]

Bij de in het jaar 2000 aangetroffen westelijke buitenmuur zijn in de daar gelegen grachtvulling verschillende aardewerkfragmenten gevonden.[76] Het oudste waren drie middeleeuwse fragmenten, die aan de voet van de beschoeiing lagen. Het gaat daarbij om één fragment van Andenne- en twee van vermoedelijk Maasvallei-aardewerk.[77] Uit het noordprofiel van de gracht werd aardewerk uit de 16de tot 18de eeuw geborgen. De stort van de grachtvulling was op een weiland gelegd om uitgezocht te worden en bevatte zeer veel materiaal. Het gaat daarbij onder meer om majolica, faience, roodbakkend aardewerk, porselein, industrieel wit

aardewerk en een kleipijp.[78] In de beergang die in augustus 2000 werd onderzocht, zijn onder meer enkele vrij complete grapen en een zalfpotje aangetroffen.[79] Ook is er een schaal met tekst gevonden, evenals de voet van een steengoed kannetje uit de 15de/16de eeuw.[80]

Keramisch bouwmateriaal: baksteen, dakpannen en wandtegels

In bijlage 3 bevindt zich een overzicht van de verschillende formaten baksteen die op het landgoed zijn gevonden. Tijdens de onderzoeken in het jaar 2000 werden ook fragmenten van dakpannen aangetroffen. In de cisterne of waterkelder die zich nog onder de boerderij bevindt, zijn een groot aantal bijzondere tegels boven tegen de wand bevestigd (afb. 3.50). Zij zijn van één type en één formaat (13 X 13 cm) en vertonen geen breuk. In de hoeken van al deze tegels komt het 'spin'-motief voor. Dit motief was gebruikelijk in het laatste kwart van de 17de en eerste helft van de 18de eeuw.[81] Lager tegen de wand zijn gele en groene plavuizen aangebracht, die 21 à 21,5 cm in het vierkant zijn. Deze plavuizen lijken op die van het aangetroffen vloertje ten oosten van Betsy's Hof.

Afb. 3.50 Tegels in de waterkelder onder de huidige boerderij Ter Coulster Hof, die dateren uit laatste kwart 17de of eerste helft 18de eeuw.

Glas

In de gracht bij de in 2000 vrijgelegde westmuur bevonden zich glasresten van ruiten, die gedeeltelijk onder de houten funderingsplanken lagen.[82] Tijdens het onderzoek van de beergang in augustus 2000 zijn opmerkelijke fragmenten van wijnflessen gevonden. Zij hadden namelijk een glazen opdruk (glaszegel) met het wapen van de familie Van Cats, die van 1643 tot 1788 op Ter Coulster woonde (afb. 3.51 en 3.52). Het aanbrengen van flessezegels op wijnflessen kwam rond 1650 in gebruik, terwijl het honderd jaar later alweer afnam. De fragmenten hiervan zijn in Nederland vooral gevonden in het graafschap Holland.[83] De zegels bij Ter Coulster zijn bedoeld geweest om het eigendomsrecht vast te leggen met behulp van familiewapens.[84] Twee andere, nog complete, wijnflessen dateren uit begin 18de eeuw en zijn blauw en groen van kleur (afb. 3.53 en 3.54).[85] Deze flessen vertonen irisatie als gevolg van aantasting door langdurig verblijf in een vochtige bodem.[86] Verder werden hier voeten en stelen van 18de-eeuwse slingerglazen (voor wijn) gevonden en een vrijwel intacte glazen 'bramenbeker'.[87] Dit laatste type dateert uit de 17de eeuw en wordt doorgaans aangeduid als 'een knobbelbeker die staat op drie blauwe braamnoppen' (afb. 3.55).[88]

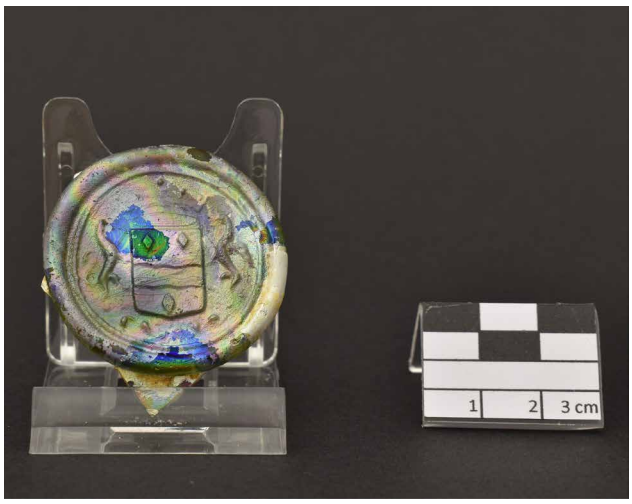

Afb. 3.51 Glaszegel 1 uit spoor 11. [foto: F.Nieuwenhout]

Afb. 3.52 Glaszegel 2 uit spoor 11. [foto: F. Nieuwenhout]

Afb. 3.53 Fles 1 uit spoor 11. [foto: F.Nieuwenhout]

Afb. 3.54 Fles 2 uit spoor 11. [foto: F.Nieuwenhout]

Afb. 3.55 Glazen knobbelbeker uit spoor 11. [foto: F. Nieuwenhout]

Organisch vondstmateriaal

In het jaar 2000 werd ook organisch materiaal gevonden, zoals hout, een dubbelgevouwen reep leer, schelpen en dierlijk botmateriaal.[89]

Natuursteen

In de wand van de opgravingsput bij de inrijpoort werden in 2015 behalve baksteenresten ook enkele fragmenten van zwarte natuurstenen plavuizen aangetroffen. Andere stukken natuursteen zijn aangetroffen in de grond die in het jaar 2000 uit de grachtvulling bij de westmuur kwam. Het ging daarbij om twee bewerkte stukken zandsteen, waarbij de vermoedelijke sluitsteen van een poort.[90] In het andere stuk zijn pennengaten te zien en slijtage, die erop wijzen dat het een onderdeel geweest moet zijn van een ophaalbrug of sluiting van een poort. Dat er een ophaalbrug was en men niet zomaar het kasteel kon binnenlopen, blijkt ook uit de vele natuurstenen kogels die gevonden zijn in de slotgracht en de bodem rond het hoofdgebouw (afb. 3.56).[91] Waarschijnlijk zijn deze kogels hier terechtgekomen tijdens de belegering van het kasteel in 1517 door de 'Gelderse Friezen'.

Elders op het landgoed werd enkele jaren geleden een natuurstenen gootsteen gevonden, bestaande uit een rechthoekig blok graniet, met een uitholling en een gootje.[92] Duidelijk is dat dit oorspronkelijk een onderdeel was van de natuurstenen beplating van de kasteelmuur boven de gracht, waarin men naderhand een uitstroomopening heeft aangebracht.[93] In bijlage 4 worden deze steen en acht andere natuurstenen voorwerpen beschreven en afgebeeld. Daarbij gaat het om een plaat, een groot blok, vier kolommen en twee traptredevormige objecten.

Metaal

Tijdens de onderzoeken in 1983 en 2000 zijn ook ijzeren fragmenten aangetroffen, met name spijkers.

Afb. 3.56 Natuurstenen kogels uit de slotgracht. [foto: Landgoed Ter Coulster, 2019]

Afb. 3.57 Boerderij Castricum, greppel met meerdere stuks aardewerk. [foto: Baduhenna]

3.4.2 Aardewerkvondsten bij de voormalige boerderij Castricum

Opvallend is dat er in 2006/2007 veel fraai vondstmateriaal is opgegraven op de plek van boerderij Castricum achter Betsy's Hof. In de noordelijke wand van een opgravingskuil werden diverse vondsten gedaan: drie complete steengoedkannen met zoutglazuur, waarvan één met baardmanapplique, een roodbakkende steelpan en een roodbakkende schotel met lobvoeten/standvinnen en slibversiering (afb. 3.57). Verder een gave majolicaschotel (afb. 3.58) en een schotel in fragmenten. Deze vondsten bleken in een greppel te liggen.[94] De baardmankan (afb. 3.59) heeft een kenmerkend uiterlijk en is te dateren in de periode 1525-1575. Hij is vervaardigd in Keulen of Frechen.[95] Elders waren er fragmenten van een groengeglazuurde vuurklok, die 's-nachts op het haarvuur werd gezet om brand te voorkomen. Een Adam en Eva schotel van Noord-Hollands slibaardewerk dateert uit het eind van de 16de of in het eerste kwart van de 17de eeuw (afb. 3.60). Dit is namelijk de periode waarin het rijk gedecoreerde Noord-Hollandse slibaardewerk gemaakt werd.[96] Tenslotte dient genoemd te worden: een fraai versierde schotel met het jaartal 1629 van Werra-aardewerk uit Noord-Duitsland, zoals deze tussen 1602 en 1613 ook in Enkhuizen werd vervaardigd.[97]

Behalve dit vondstmateriaal uit de 16de en 17de eeuw werd er ook ouder materiaal gevonden. Zo was er een houten waterput gemaakt van een tonvat, waarin resten lagen van waterkannen, zowel van rood als van grijs gedraaid aardewerk (afb. 3.61). Dit laatste type aardewerk kwam in deze regio na het eerste kwart van de 15de eeuw niet of nauwelijks meer voor.[98] Ook was er een Siegburg steengoedkan uit deze periode in de put aanwezig (afb. 3.62). Deze vondsten geven aan dat de eerste bewoning op deze plek uit dezelfde tijd moet stammen als die van het hoofdgebouw van Ter Coulster, of kort daarna. De enige oudere vondsten die tijdens het onderzoek werden aangetroffen, betreffen enkele fragmenten van kogelpotmateriaal met een patroon van borstelstreken aan de buitenkant. Deze zijn te dateren in de late 12de of 13de eeuw.[99] Andere oude vondsten betreffen fragmenten van proto-steengoed uit de 13de eeuw en zelfs enig inheems-Romeins aardewerk uit het begin van de jaartelling.[100]

Afb. 3.58 Boerderij Castricum, majolica schotel. [foto: Baduhenna]

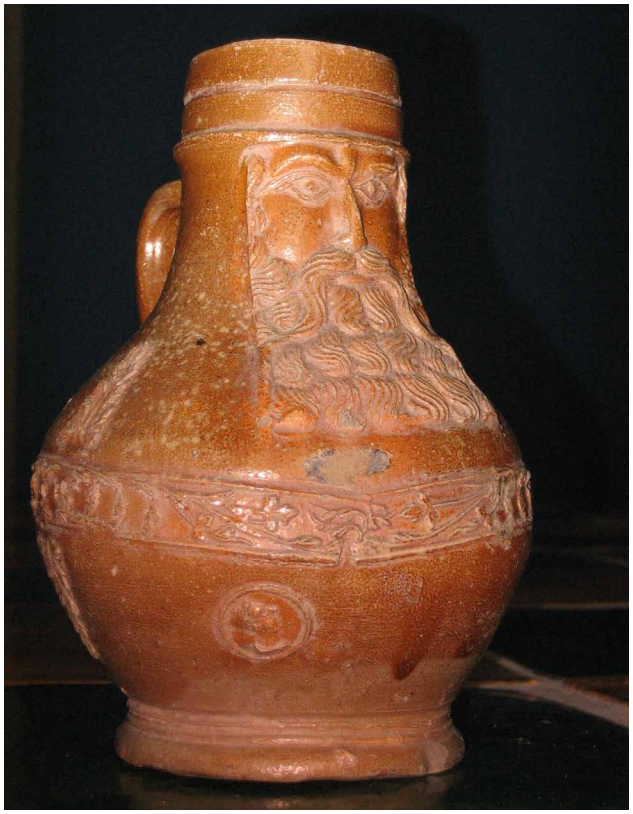

Afb. 3.59 Steengoedkan uit Keulen of Frechen met baardman, gevonden bij boerderij Castricum. [foto: Baduhenna]

Afb. 3.61 Boerderij Castricum, grijs gedraaid aardewerk uit tonput. [foto: Baduhenna]

Afb. 3.60 Schotel van Noord-Hollands slibaardewerk met Adam en Eva, gevonden bij boerderij Castricum. [foto: F. Nieuwenhout]

Afb. 3.62 Steengoedkan uit Siegburg, gevonden bij boerderij Castricum. [foto: Baduhenna]

3.5 Bouwhistorische waarnemingen

Enkele bouwkundige elementen in Ter Coulster Hof zijn nader onderzocht. Het betreft respectievelijk een kelderruimte (die vermoedelijk verband hield met de belvedère-toren), een cisterne (waterkelder) onder de vloer van het bedrijfsgedeelte van de boerderij en de resten van een natuurstenen bekleding op de noordoosthoek aan de buitenzijde (afb. 3.63). Verder is er nog een fraai natuurstenen beeldhouwwerk dat voorheen boven de toegangspoort hing en tenslotte enkele oude balken die zijn gevonden onder de vloer van de woonkamer.

3.5.1 Torenkelder

Onderin de boerderij bevindt zich een kelderruimte, die gezien ligging en afmetingen oorspronkelijk zal hebben behoord tot de belvedère-toren (oftewel uitzichttoren). Het muurwerk is door een dikke kalklaag afgedekt, waardoor de bakstenen niet zichtbaar zijn en formaten en metselverband niet kunnen worden bestudeerd. De inwendige breedte van deze kelder in oostwest-richting bedraagt 2,75 meter. In de andere richting is een 'drempel' aanwezig, waardoor de inwendige maat van 2,8 meter over die rand heen maximaal 3,25 meter wordt. De binnenmaten van de toren moeten dus minstens 2,75 x 3,25 meter zijn geweest. Het is mogelijk dat de kelder niet de gehele oppervlakte van de toren besloeg en de toren iets groter was. Bij de (nog te behandelen) afbeeldingen is te zien dat de toren min of meer vierkant was met aan de westzijde een grote gemakkoker (een afvoerkoker van een toilet). Deze liep tot onderen door en zal daarom in een beerkelder uitgekomen zijn.

De afstand tussen de noordmuur van de kelder en de binnenzijde van de noordmuur van de boerderij bedraagt ongeveer 3 meter. Dit betekent dat de noordvleugel van het huis Ter Coulster waarin zich de toegangspoort bevond, niet breder kan zijn geweest dan circa 3 meter. Aan de westkant ligt de kelder tegen de huidige westmuur van de boerderij aan, maar de oorspronkelijke binnenmuur hier in het huis Ter Coulster lag 1,2 meter meer naar het westen, zodat daar ruimte was voor een eventuele beerkelder.

3.5.2 Cisterne

Onder de vloer van het bedrijfsgedeelte van boerderij Ter Coulster Hof die op de plek van het oude huis Ter Coulster staat, is een cisterne oftewel waterkelder aanwezig.[101] Deze bestaat uit twee langgerekte overwelfde ruimten evenwijdig aan elkaar, die gelegen zijn in noord-zuid richting en met elkaar zijn verbonden via een doorgang. Een mangat

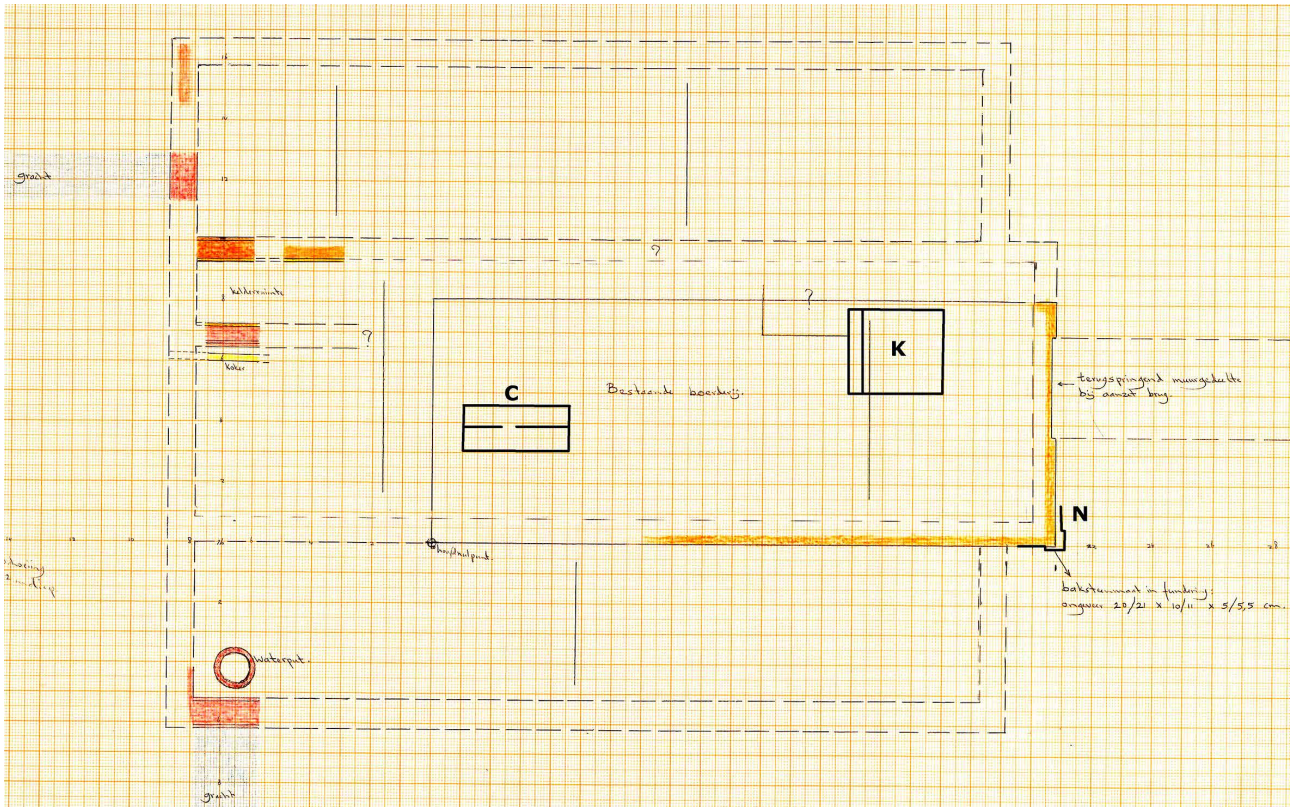

Afb. 3.63 Bouwhistorische elementen ter plaatse van de huidige boerderij Ter Coulster Hof. C = Cisterne, K = Kelderruimte, N = Natuurstenen bekleding. [bron: PDANH]

waardoor de cisterne te betreden valt, is gelegen in de zuidwesthoek van de westelijke ruimte.[102] De afstand van de zuidelijke binnenmuur van de waterkelder tot de buitengevel van de boerderij bedraagt 105 á 106 cm; vanaf de westelijke binnenmuur tot aan de zuidwesthoek van de boerderij is dat 362 cm. De cisterne is opgebouwd uit gele baksteen van het formaat 16/17,5 x 7/7,5 x 3/3,5 cm = 395 cm^3; de tienlagenmaat (plus voeg) bedraagt 41 cm. Volgens bijlage 3 dateert dit kleine formaat baksteen van na het jaar 1550. De twee ruimtes zijn elk 71 cm breed, 355 cm lang en voorzien van een tongewelf, zodat de totale oppervlakte circa 5,5 m^2 bedraagt. De gewelven zijn 142 cm hoog boven een bodem van schuin gelegde gele baksteen. De tussenmuur is halfsteens dik en bezit een doorgang van 51 cm breed en 83 cm hoog met rechte bovenkant, versterkt met een ijzeren staaf. De opening van de doorgang begint op 120 cm vanaf de zuidmuur.

De inwendige bekleding met plavuizen en tegels bevindt zich uitsluitend tegen de buitenmuren van de waterkelder, zodat ze zullen zijn aangebracht om lekkage te voorkomen (afb. 3.64). De buitenmuur van de westelijke ruimte bezit voornamelijk vijf lagen gele plavuizen en daarboven één laag witte tegels met blauwe afbeeldingen. De buitenmuren van de oostelijke ruimte hebben vier lagen met gele en groene plavuizen en daarboven twee lagen witte tegels met blauwe afbeeldingen.

Afb. 3.64 De cisterne onder de vloer van de huidige boerderij Ter Coulster Hof. [foto: Landgoed ter Coulster]

Zoals boven al bleek, dateren deze versierde wandtegels uit laatste kwart 17de/eerste helft 18de eeuw. Of dit wijst op een datering van de cisterne uit de tijd van- of omstreeks de verbouwing van 1730 is nog maar de vraag. Waarschijnlijker is dat de waterkelder pas later is gebouwd. De siertegels waren kostbaar en bevonden zich in de cisterne op een plek waar niemand ze kon zien, waardoor het waarschijnlijk is dat zij in later tijd zijn aangebracht en men oude tegels hergebruikt heeft. Deze kunnen bewaard zijn gebleven na de sloop van het huis Ter Coulster in 1788.

Overigens is een cisterne alleen mogelijk als het gebouw voorzien is van dakgoten. Zoals straks nog zal blijken, was het huis Ter Coulster in de tijd van tekenaar Roghman (midden 17de eeuw) aan de noordzijde voorzien van dakgoten, die in slechte staat verkeerden en daarom toen al enkele decennia oud waren. Omdat het huis rondom door grachten omringd was, kan de enige functie van de dakgoten zijn geweest om regenwater op te vangen ten behoeve van een cisterne. Dit betekent dat er ten laatste in de eerste helft van de 17de eeuw al een waterkelder aanwezig moet zijn geweest. De tekening van Rademaker toont geen enkele dakgoot. Op afbeeldingen uit de 18de eeuw zijn geen dakgoten aan de noordzijde meer te zien, maar wel aan de zuidhelft van het hoofdgebouw. Het is echter ook mogelijk dat het hemelwater aan de zijde van de binnenplaats werd opgevangen.

Het type cisterne komt sterk overeen met die van De Schans op Texel (bij Oudeschild) die werd opgegraven in 1995. Deze bezat een oppervlakte van 2,6 x 4 m = 10,4 m^2, wat bijna twee keer zo groot is als die van Ter Coulster, maar hij was dan ook bestemd voor een bezetting van 320 manschappen. Net als bij Ter Coulster bestond deze cisterne uit twee langgerekte ruimten die met tongewelven waren afgedekt en gescheiden waren door een tussenmuur. Via deze muur waren ze verbonden door middel van twee openingen. Uit historische bron is bekend dat de datering ligt rond 1780.[103] De bouwtijd van de waterkelder van Ter Coulster zal dan waarschijnlijk niet veel vroeger liggen.

Een oudere cisterne van het huis Ter Coulster is waarschijnlijk gevonden tijdens het archeologisch onderzoek in 1983 toen tegen de zuidelijke grachtmuur een 2 meter brede kelderruimte werd gevonden, die minstens 5 meter lang was (paragraaf 3.3.1, spoor 8). De muren waren aan de binnenkant beklampt met gele bakstenen. Deze beklamping dateerde van na het jaar 1530 en kan aangebracht zijn om lekkage tegen te gaan. Deze ruimte kan daarom een waterkelder zijn geweest.

3.5.3 Natuursteen aan het muurwerk onder de boerderij

Dit muurwerk werd ook al beschreven in paragraaf 3.3.1 (spoor 1), maar op 26 oktober 2022 is nogmaals gekeken naar deze oude funderingen van het huis Ter Coulster, waarop de huidige boerderij is opgetrokken. Met name is daarbij aandacht besteed aan de natuurstenen beplating (afb. 3.65). Deze beplating is ook op een tekening van C. Pronk afgebeeld (afb. 3.66). Bij de noordoosthoek is de beplating goed waarneembaar, rond een 12,5 cm uitstekende hoekpenant (steunbeer in het fundament) die zowel aan de noord- als aan de oostzijde een breedte heeft van 73,5 cm. Geconstateerd werd dat er op 1,22 meter van de huidige noordoosthoek van de boerderij de noordgevel van het oostelijk bouwblok heeft gelegen. Omdat de oude fundering iets buiten de boerderij uitsteekt, bedraagt de oorspronkelijke afstand 1,6 meter.

Afb. 3.65 De noordoosthoek van de huidige boerderij Ter Coulster Hof, met een uitstekende rand van middeleeuws muurwerk, met daartegenaan een natuurstenen beplating (vanuit het noordoosten). [bron: De Graaf 2023, 31]

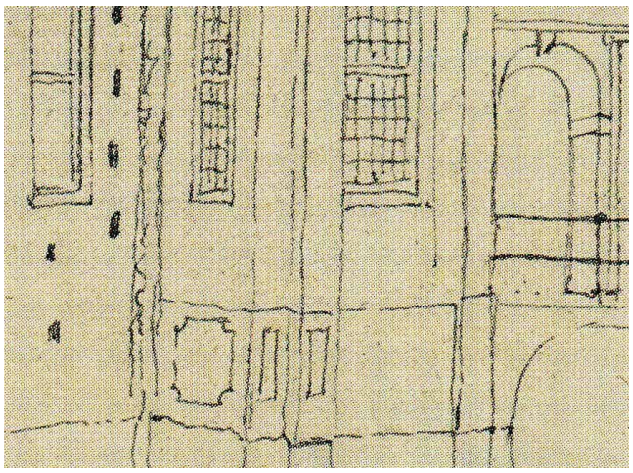

Afb. 3.66 De natuurstenen beplating op de noordoosthoek, zoals te zien op een tekening van Cornelis Pronk uit 1788. [bron: De Graaf 2023, 31]

3.5.4 Beeldhouwwerk van de voorgevel

Het in 1724 boven de nieuwe ingang van het huis Ter Coulster geplaatste natuurstenen ornament met alliantiewapen Van Cats-Van der Noot is bewaard gebleven (afb. 3.67).[104] Het is 1,05 meter hoog en 1,25 meter breed.[105] De steen verbleef naderhand eerst in het Stedelijk museum van Alkmaar en later in de oudheidkamer van Heiloo.[106] Nu bevindt het wapen zich in Betsy's hof. Boven de ingang was ook een steen aangebracht met een Latijnse tekst, maar deze steen zou in 1735 in tweeën gebroken zijn en bleef niet bewaard.[107] Merkwaardig is, dat de afbeeldingen van het huis vanaf 1724 wel het ornament tonen, maar niet het alliantiewapen. In plaats daarvan is alleen het wapen van Cats te zien, zoals de tekening van C. Pronk duidelijk toont (afb. 3.68).[108]

Afb. 3.67 Het natuurstenen ornament uit 1724 dat op de voorgevel boven de poort was aangebracht. [foto: Landgoed Ter Coulster]

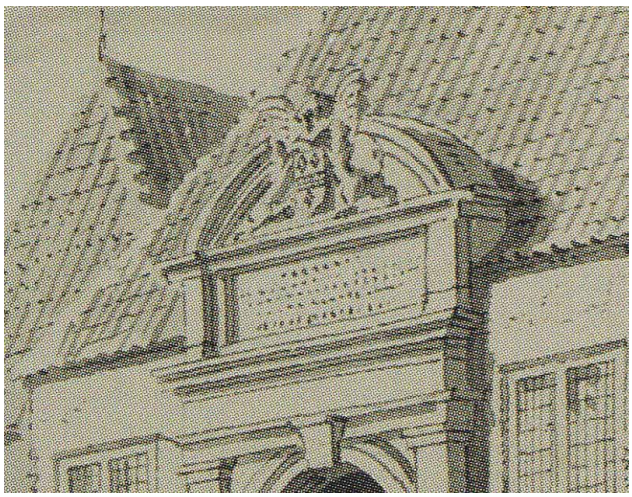

Afb. 3.68 Detail met het stenen ornament op een tekening van C. Pronk uit 1724. [bron: De Graaf 2023, 24]

3.5.5 Houten balken[109]

S. Lange

De vloer in de woonkamer van het hoofdgebouw is in maart 2017 vernieuwd. Daarbij werden onder meer enkele oude secundair gebruikte balken aangetroffen, die vervolgens tijdelijk zijn ondergebracht in het koetshuis van het landgoed.[110] Door dendrochronologisch onderzoek kan via de jaarringen in het hout de hypothese worden getoetst, dat mogelijk bij de bouw van boerderij Ter Coulster Hof oudere balken van het voormalige kasteel of poortgebouw zijn hergebruikt.

Op 11 mei 2019 zijn twee van deze houten constructie-elementen en een gezaagd fragment van een derde element gewaardeerd op geschiktheid voor een ouderdomsbepaling met behulp van dendrochronologie. Het gaat om drie balken, waarbij een balk met een schuine las-verbinding uit twee samengevoegde balken bestaat. Waarschijnlijk waren het onderdelen van een dak-/gebintconstructie. Van het losse balkfragment (verder genoemd M1) zijn in de doorsnede ca 60 jaarringen geteld. Een zware balk (M2) met enkele pen-gat verbindingen heeft eveneens voldoende ringen om onderzocht te kunnen worden. Deze balk hing tijdens de waardering nog onder het plafond van het koetshuis (afb. 3.69) en het groeipatroon kon niet in dwarsdoorsnede worden bekeken. Ook de balk met las-verbinding (M3) kon alleen van de zijkant worden gezien. De twee constructie-delen (de balk met schuine las-verbinding en de balk met pengaten) zijn getekend in lijnstijl.[111] De balken zijn na het tekenen (afb. 3.70 en 3.71) verzaagd tot jaarringschijven om dwarsdoorsneden te kunnen verkrijgen.

M1 was een losse balk van fijnspar, M2 een dikke balk van zilverspar, M3 was een balk met een las van fijnspar en M4 betrof een kleine balk van eikenhout. Het dendrochronologisch onderzoek is verricht door S. van Daalen. Uit de resultaten van het uitgevoerde dendrochronologische onderzoek (bijlage 5) is gebleken, dat uiteindelijk alleen M1 en M2 over voldoende jaarringen beschikten voor verder onderzoek. Hiervan kon slechts balkfragment M2 worden gedateerd en wel in de periode 1813–circa 1850. Dit hout van zilverspar bleek uit Zuid-Duitsland afkomstig te zijn. De conclusie is dus dat de onderzochte balken niet afkomstig zijn van het in 1788 gesloopte kasteel. Het is weliswaar niet uitgesloten dat zich elders nog wel balken uit die tijd in Ter Coulster Hof bevinden, maar dat zou nader onderzocht moeten worden. De nu onderzochte balken kunnen, gezien hun datering, mogelijk afkomstig zijn van het gesloopte landhuis dat heeft bestaan van 1810-1847 en wat diverse malen is verbouwd. Een andere mogelijkheid is dat ze van de voorganger uit circa 1821 kwamen van de huidige boerderij, die in 1887 werd gebouwd.[112]

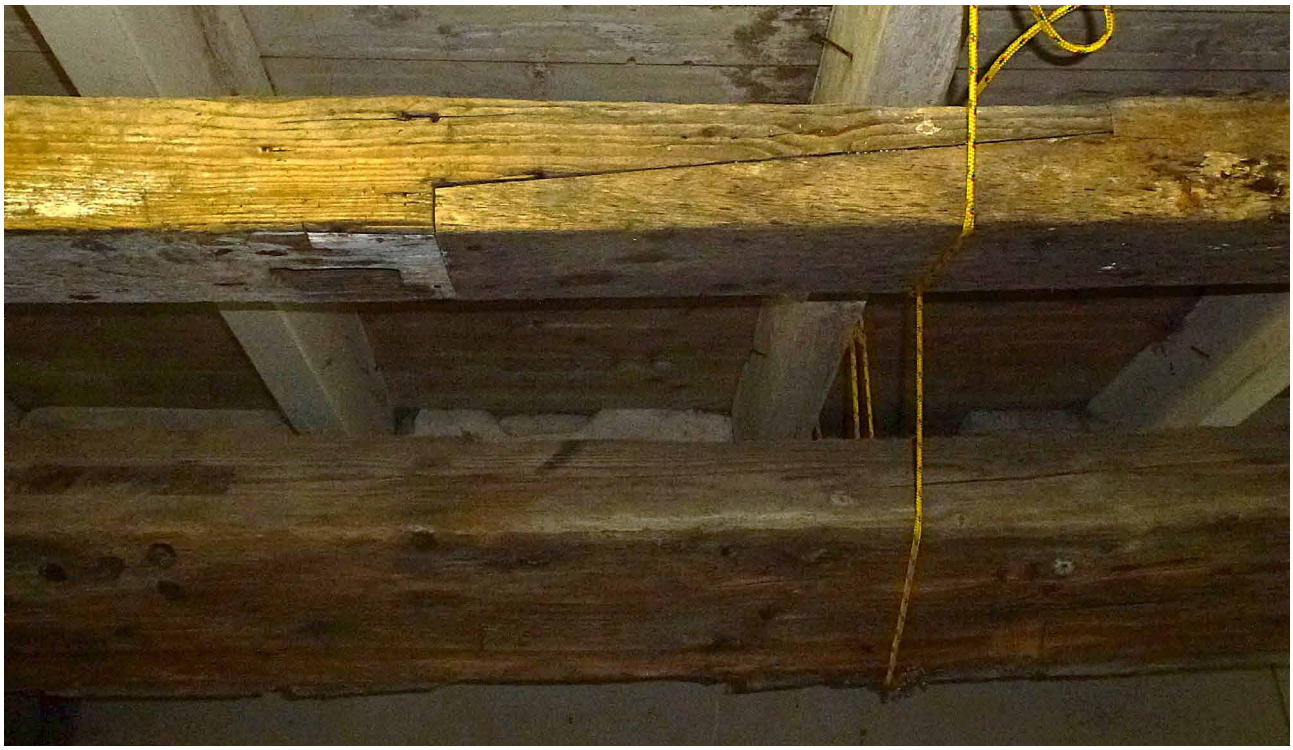

Afb. 3.69 Detail van houten balk met schuine lasverbinding (M3) en daarachter balk met pengaten (M2) afkomstig van onder de vloer in de woonkamer van Ter Coulster Hof, hangend in het koetshuis. [foto: Lange 2019]

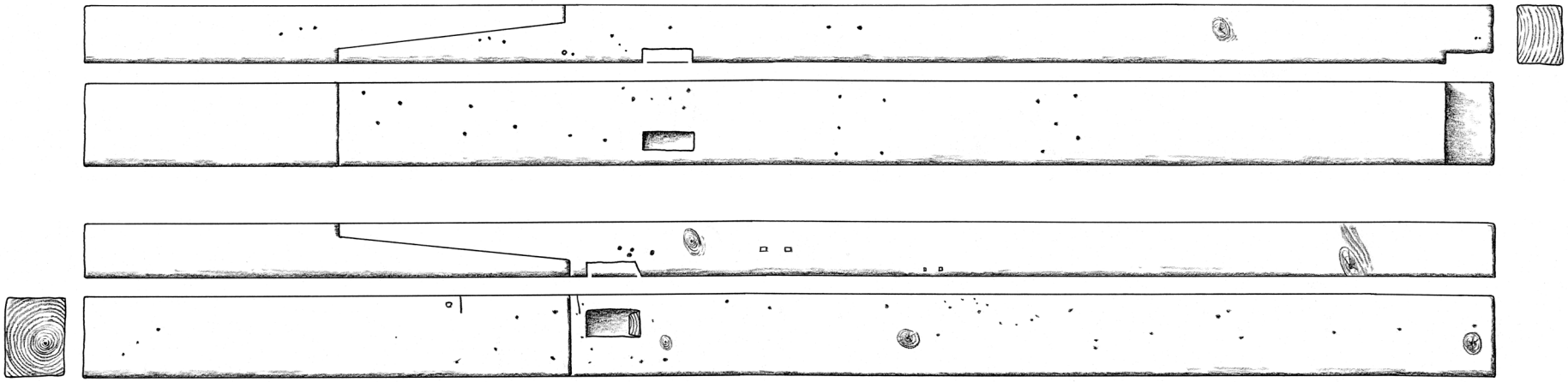

Afb. 3.70 Houten balk met verbindingslas (M3), van vier zijden getekend. [tekening: R. Timmermans]

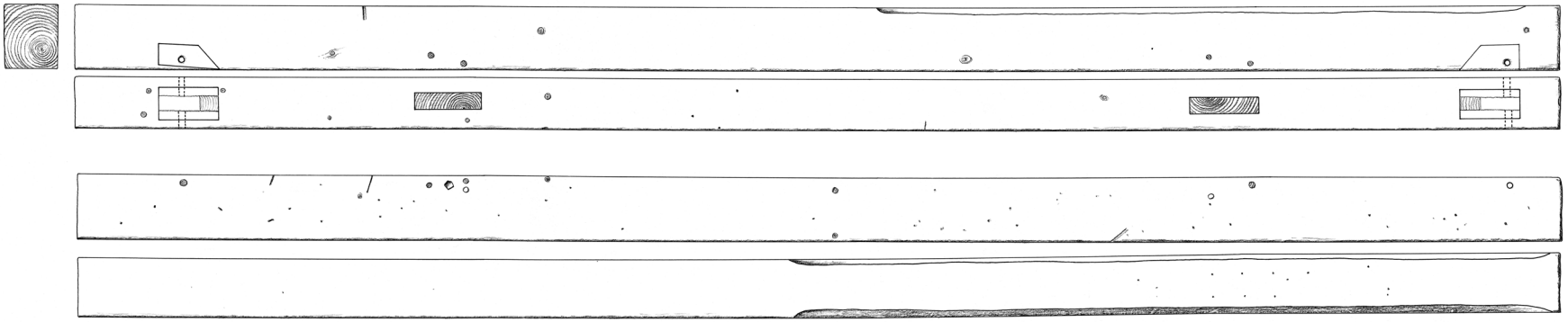

Afb. 3.71 Houten balk met pengaten (M2), van vier zijden getekend. [tekening: R. Timmermans]

3.6 Historisch onderzoek

3.6.1 Het vroegmiddeleeuws domeinhof van Heiloo

De naam Coulster of Couster

De naam van het huis Ter Coulster (ook wel: Couster) wijst erop, dat het is genoemd naar de plek waar het gebouwd is, namelijk op of bij een 'couster'. Dat woord heeft de betekenis van een uitgestrekte akker en is ontleend aan het Oudfranse 'couture' en Middellatijnse 'cultura' en werd ook gespeld als 'coutre', 'coltre', 'koltar' en 'kouter'.[113] Er zijn in het graafschap Holland meer kastelen en behuizingen die genoemd werden naar de plek waar ze stonden.[114] De vernoeming betekent dat het toponiem 'couster' al bestond voordat het huis werd gebouwd. Overigens is de positie van een kasteel naast een akker beslist niet zeldzaam.[115] Een in latere tijd nog bestaande akker, waar graan werd verbouwd, was gelegen aan de zuidkant van Ter Coulster en werd 'de Bouw' genoemd.[116] De ligging van kastelen bij akkers, wijst op het belang van het beheersen van de graanverbouw. De ligging van de grote oude akker in Heiloo is slechts globaal aan te geven (afb. 3.72). Het is wel waarschijnlijk dat het een belangrijk onderdeel was van het vroegmiddeleeuwse domeinhof dat hier lag. Zoals in paragraaf 3.2.2 is gebleken stammen de schaarse

Afb. 3.72 Luchtfoto uit 1957, met het noorden linksboven.
Blauw = Colstervaart,
Lichtgroen = Herenweg,
Donkergroen = Oprijlaan Ter Coulster,
1. Ter Coulster,
2. Globale ligging van de kern van de vroegmiddeleeuwse kouter (hoofdakker),
3. Kerk Heiloo. [bron: Noord-Hollands Archief, Provinciale Atlas Noord-Holland, inv.nr.7405 (bewerkt door auteur)]

archeologische vondsten te Heiloo uit de Vroege Middeleeuwen en van enige tijd daarna, overeenkomstig met wat verwacht kan worden op akkerland. Uitgaande van de ligging van deze hoofdakker tussen de kerk van Heiloo en het huis Ter Coulster valt een inschatting te maken van de grootte van die akker. De afstand tussen de kerk en het huis bedraagt ongeveer 700 meter en als de breedte ook zo groot was gaat het om een oppervlakte van minstens 700 x 700 meter, wat neerkomt op bijna 50 hectare. Dit is groter dan de grafelijke domeinhof Hofland bij Beverwijk/Heemskerk, waarvan de hoofdakker waarschijnlijk 40 hectare groot was.

Domeinhoven uit de Vroege Middeleeuwen kwamen vooral voor ten zuiden van de grote rivieren. Het overwegend eencellige domein ontwikkelde zich tot een tweeledig geëxploiteerd landgoed. Het ene deel daarvan bestond uit bedrijfjes, tenures (*mansus*), die in een bepaalde rechtspositie stonden tot het domein, wat zowel rechten als verplichtingen met zich meebracht. Het andere deel, de 'reserve' (*curtis, terra indominicata*), bestond uit een grote hoeve, akkerland, weiland en bos.[117] Het voornaamste akkerland lag op één groot complex bouwland gegroepeerd onder de naam es, eng, geest, akker of kouter. De nederzetting zelf lag doorgaans aan de rand van dit complex.[118] Volgens Verhulst was ten noorden van de grote rivieren het 'klassieke' domein in de Karolingische tijd zeldzaam.[119] Toch zijn er op de Hollandse strandwallen meerdere aanwijzingen voor de voormalige aanwezigheid van domeinhoven, die meestal waren ontstaan in de 7de, 8ste en begin 9de eeuw.[120] Voorbeelden hiervan zijn Valkenburg, Oegstgeest, Haarlem en Velsen.[121] Het betreft hier vaak koningsgoed dat de Franken hadden geconfisqueerd omstreeks het jaar 700 tijdens hun verovering van het gebied.[122] Ook in Heiloo zijn duidelijke aanwijzingen voor de aanwezigheid van zo'n vroegmiddeleeuws domeinhof, die hier werd aangeduid als *villa Obbinghem*.

De villa Obbinghem

Volgens Henderikx kunnen nederzettingen met *–lo*-namen vaak direct of indirect met koninklijke bemoeienis in verband worden gebracht, al dan niet via de aanwezigheid van koningsgoed.[123] Dergelijk koningsgoed had doorgaans de vorm van een domeinhof, die later in andere handen kon komen. In Heiloo bevond zich de *villa Obbinghem*, waar niet alleen bezittingen lagen van de grafelijke familie, maar al in de 9de eeuw ook van grootgrondbezitter Folker.[124] In het jaar 855 schonk Folker aan de abdij van Werden (in Duitsland) diverse goederen. De oorkonde waarin deze schenking werd vastgelegd is overgeleverd als afschrift uit eind 9de/begin 10de eeuw, waarbij een interpolatie is toegevoegd met goederen in Kennemerland en Westergo (nu een deel van Friesland). De zinsnede over Heiloo luidt: *In pago Kinhem: in villa Obbinghem, sortes XXX triginta* (vertaling: In de gouw

Kinhem: in het landgoed Obbinghem, dertig delen).[125] De naam Obbinghem wordt door naamkundigen verklaard als de woonplaats van een zekere Obbe en zijn verwanten.[126] Dat de grafelijke familie hier ook bezit had, blijkt uit de schenking van één hoeve in deze villa aan de abdij van Egmond, door graaf Dirk II (vóór 988).[127] De tekst luidt: *in villa Obingem mansam unam* (vertaling: in het landgoed Obingen een (kleine) hoeve). In 1359 wordt een *Obbinghevenne* vermeld en in 1487 een *Obbingerveen*.[128] Waarschijnlijk zijn dit venen die waren ontgonnen vanuit het domeinhof van Obbinghem.

Grootgrondbezitter Folker bezat dus 30 'kavels' in Heiloo, hoogstwaarschijnlijk waren dit horige hoeven (*mansi*). Dit aantal wijst op een relatief groot domeinhof. De persoonsnaam Obbe waarnaar het domein werd vernoemd, kan van een eerdere bezitter zijn geweest of van de hofmeier (rentmeester) van het domein.[129] Volgens De Cock moet de ligging van deze villa mogelijk gezocht worden ten noorden van de grens met Oesdom. Deze grens werd gevormd door de *Obrigs Laen* die De Cock identificeert met de in 1261 vermelde *Outburghelane*. De *Obrigs Laen* (later verbasterd tot Overige laan) vormt het verlengde van de Breede Laan bij het tegenwoordige station Heiloo.[130] De aanduiding 'laan' zal opgevat moeten worden in de betekenis van dwarsweg.

De benaming van de belangrijkste akker van het domeinhof kon per hof verschillen. In Beverwijk-Heemskerk heette het de Hoofdakker en in Velsen het Hoofdweer; hierbij bevond zich de centrale hoeve (*curtis*) van het domein. In Egmond en in Vronen-Oudorp werd deze centrale hoeve aangeduid als Hoeve of Grote Hoeve, in Haarlem als Hoofdhoeve en in Valkenburg (Z-H) als Ten Hoef.[131] Ook in de ban van Heiloo bevond zich een dergelijke hoofdhoeve, namelijk de *Hoeff*, die nog vermeld werd in 1458.[132] De meierij van wijlen (ridder) Scoterus van Heiloo werd genoemd in 1257.[133] Leden van het geslacht Van Heiloo traden ook al eerder op als getuigen bij grafelijke en abdij-oorkonden, namelijk in de periode 1211-1215.[134] Toch wordt het geslacht Van Heiloo niet vermeld door Janse, die onderzoek deed naar riddermatige geslachten in Holland.[135] Blijkbaar was deze familie niet zo belangrijk en verbleven ze als meier op de hoofdhoeve van het domein. Volgens De Graaf woonden ze misschien op een voorganger van het huis Ter Coulster[136], maar hier zijn geen aanwijzingen voor. Nog in het midden van de 13de eeuw blijkt dat er in Heiloo een domeinhof was, waaraan horigen (onvrijen) waren verbonden. Zo werd er een afspraak gemaakt tussen graaf Willem II en Simon van Haarlem op 26 juni 1254 (enkele weken nadat aan Alkmaar stedelijke rechten waren verleend) waarbij werd bepaald dat ingezetenen van Heiloo zich niet te Alkmaar mochten vestigen.[137] Dit betekent dus dat zij geen zelfbeschikkingsrecht hadden om te kiezen waar ze wilden wonen, zodat het om onvrijen (horigen) moet zijn gegaan.

Een schetsmatig beeld van een domeinhof is gegeven door Vervloet (afb. 3.73). Daarbij liggen de hof of hoofdhoeve en de kerk centraal.[138] Daaromheen bevindt zich het vroonland van de heer (waar uiteraard de hoofdakker of kouter onderdeel van was) en apart liggen de kleine hoeven (mansi) van de horigen die het werk op het vroonland moesten verrichten. Per domeinhoeve of periode kunnen deze onderdelen anders gegroepeerd zijn. In Heiloo zullen de opgegraven boerderijen uit de 10de/11de eeuw ter plaatse van Kennemerstaete deel hebben uitgemaakt van het domeinhof van Heiloo. Op andere plekken in de omgeving zijn vele greppels te vinden, die goed passen in het beeld van akkerlanden. Gezien de recente opgraving aan de Raadhuisweg ten zuiden van het Witte Kerkje (waar bewoning uit de periode 750-900 met een

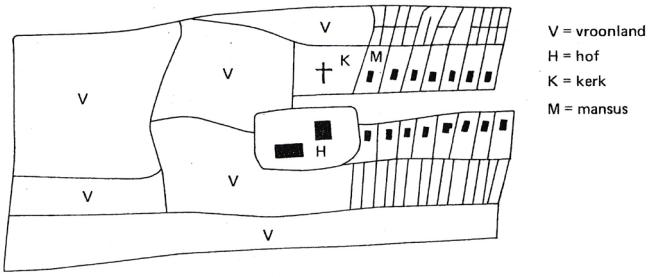

Afb. 3.73 Voorbeeldmodel van een domeinhof met 15 *mansi* (horige hoeven). Het domeinhof van Heiloo was groter, want daar waren 30 *mansi* aanwezig. [bron: Vervloet 1984, 17]

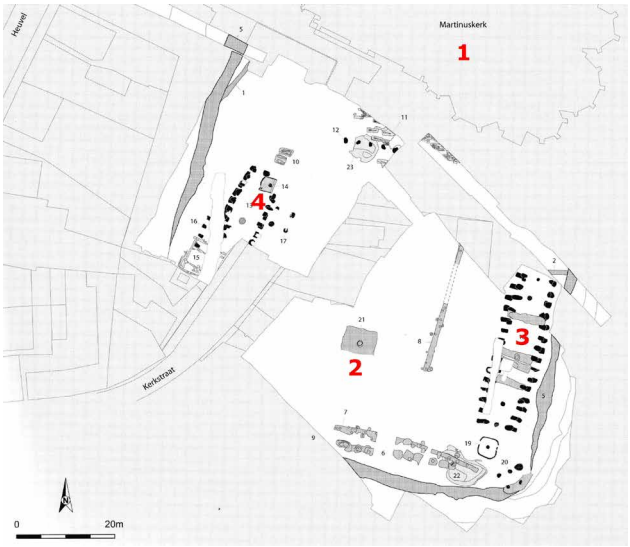

Afb. 3.74 Ter vergelijking de opgravingsplattegrond van de residentiële domeinhof Sint-Oedenrode, 10de eeuw.
1 = Ligging kerkgebouw,
2 = Waterput,
3 = Aula,
4 = Camera.
[bron: Gruben 2012, 47]

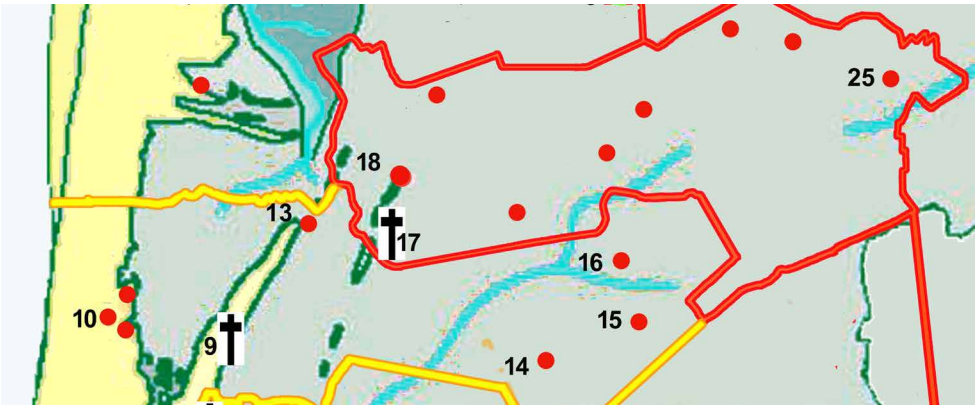

9 = Moederkerk Heiloo,
10 = Egmond,
13 = Alkmaar,
14 = Schermer (vóór 1049),
15 = Mijzen (vóór 1049),
16 = Ursem (vóór 988),
17= Moederkerk Oudorp (tussen 1063 en circa 1121 afgesplitst van Heiloo),
18 = Vronen,
25 = Wognum.
[bron: Alders 2025, Hoofdstuk 13]

Afb. 3.75 Begrenzing van het gebied van de kerk van Heiloo en haar dochterkerken van vóór de 12de eeuw, waarmee het vanuit Heiloo ontgonnen veengebied kan worden bepaald, dat zich ver naar het oosten uitstrekt.

bronzen prikspoor is gevonden) zou aan deze kant de hoofdhoeve kunnen hebben gelegen. Ook de hier aangetroffen gebouwsporen uit de 13de/14de eeuw kunnen daartoe behoren. Hoe het centrum van een domeinhof eruit kan hebben gezien, blijkt bijvoorbeeld uit de opgegraven eerste fase van de burcht van Rode in Sint-Oedenrode (Noord-Brabant). Deze fase bestond uit een gracht met palissade van kort na 958, die een terrein omsloot van 65 bij 80 meter, dat gelegen was direct ten zuiden van de middeleeuwse kerk (afb. 3.74). Op het omgrachte terrein bevonden zich onder meer een waterput, een houten zaal (*aula*) van ruim 31 meter lang en een kleinere houten zaal (*camera*).[139]

De kerk van Heiloo en de veenontginningen

De kerk van Heiloo moet al op een vroeg tijdstip zijn gebouwd nabij de hoofdakker van het domeinhof. Van de belangwekkende archeologische onderzoekingen in en rond de kerk geeft De Graaf een duidelijke samenvatting.[140] Binnen de tufstenen muren van de kerk van Heiloo zijn paalkuilen van de voorafgaande vroegmiddeleeuwse kerken teruggevonden. Vanwege de naam kan Heiloo (*Heilegenlo, Heiligelo*) in verband worden gebracht met een heidens heiligdom in een woud, waardoor het belangrijk was dat hier al vroeg een kerk werd gesticht. In dat opzicht is deze situatie enigszins vergelijkbaar met de kerk in Petten die met Willibrord in verband wordt gebracht en waar ook een heidens heiligdom was.[141] Volgens overlevering zou Willibrord bij de kerk van Heiloo een bron hebben laten ontspringen toen er gebrek aan drinkwater was. Er is echter geen enkele reden om aan te nemen dat dit wonder zich inderdaad afspeelde in Heiloo en ook niet dat het verband hield met een kerkstichting aldaar. Pas in 1345-1350 werd dit wonder door de schrijver De Beka verbonden aan Heiloo.[142] Het is echter niet onmogelijk dat hij de Runxputte in Oesdom bedoelde, gelegen in het huidige bedevaartsoord van onze Lieve Vrouwe ter Nood ten zuiden van Heiloo.[143] Het Willibrordspatrocinium in Heiloo werd overigens pas vrij laat vermeld, namelijk in 1455.[144]

Vanuit Heiloo werden dochterkerken gesticht in de omliggende plaatsen, waarbij de kerk van Heiloo de moederkerk was.[145] Als de gegevens over de dochterkerken in het veen op de kaart worden gezet, tekent zich een patroon af van een langgerekte zone die vanaf het strandwalgebied het veen in reikt tot en met Wognum aan toe (afb. 3.75). Het veengebied ten oosten van de strandwal moet al in de Vroege Middeleeuwen voor agrarisch gebruik zijn ontgonnen vanuit de nederzettingen die op de strandwal gelegen waren. Deze vroege veenontginningen werden vaak aangeduid met het toponiem *–more*. Dat de ontginningen bij Heiloo al vroeg waren aangevangen, blijkt ook uit de aanwezigheid van de Moersloot, op de kaart van Dou uit 1680 vermeld als Moorsloot.[146] Dit is een voorbeeld van een *–more* toponiem. Een ander voorbeeld hiervan is waarschijnlijk de in een verklaring uit 1624 genoemde *Moerslaech* dat nabij Ter Coulster lag.[147] De dochterkerken van Heiloo van vóór de 12de eeuw waren Egmond, Alkmaar, Oudorp, Vronen, Schermer, Mijzen, Ursem en Wognum.[148] De laatste vier hiervan waren gelegen in het veengebied. Al in 1121 werd Oudorp een moederkerk genoemd.[149] Men heeft er blijkbaar voor gekozen om tussen 1063 en 1121 een extra moederkerk af te splitsen van de dochterkerken van Heiloo, waarbij Oudorp en haar dochterkerken aan een ander aartsdiaconaat werden toegewezen.[150]

De zogenaamde 'Oudburg'

Niet ver ten zuiden van het huis Ter Coulster en grenzend aan het landgoed bevond zich de *Outburghelane* (afb. 3.76). De Cock suggereerde een verband tussen dit toponiem en de vermelding van de *Rorikesberg* in de plaats *Osdenne* dat dan

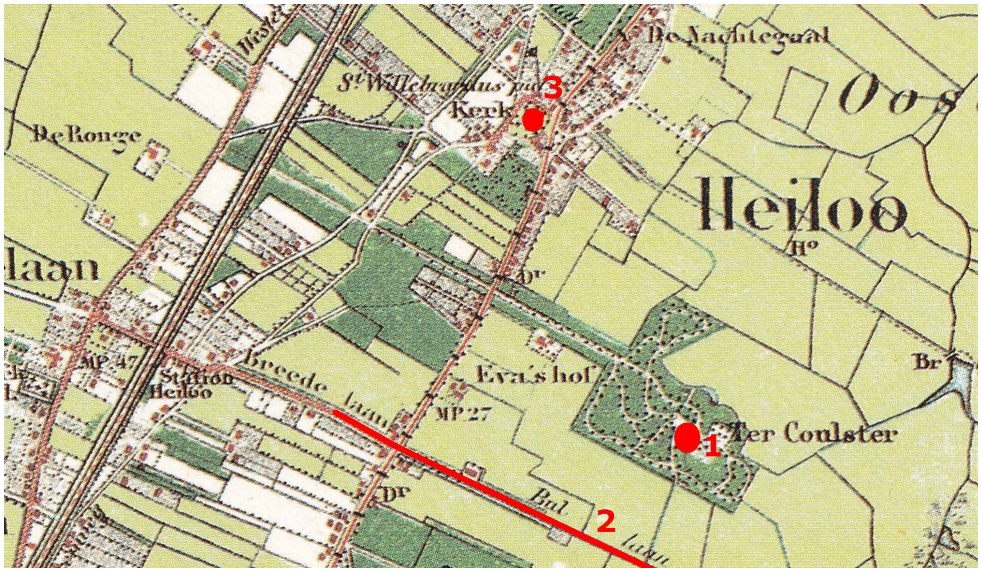

Afb. 3.76 De vermoedelijke ligging van het dijkje Oudburg, op de topografische kaart, situatie 1905.
1 = Ter Coulster,
2 = Tracé Oudburg,
3 = Kerk Heiloo.
[bron: Gras/Kersbergen 2003, nr.278]

een mottekasteel in Oesdom zou kunnen zijn geweest waar de Noorman Rorik had geresideerd.[151] Maar de veronderstelling dat de namen Rorikespit en Rorikesberg verbonden waren aan de OLV-put in Oesdom, is volgens de naamkundige Rentenaar niet juist.[152] Ook Groesbeek meende in Heiloo aanwijzingen te vinden voor de aanwezigheid van een oud kasteel genaamd Oudburg. Daarbij zou het met name gaan om de vermelding in Oesdom van *Outburghelant* in 1263 en van een *Outburghervenne*. Daarnaast noemt hij de in 1397 vermelde kamp land gelegen over het Die dat aan de noordzijde werd belend door de O(ud) burgelaan.[153] Dat zich ter plaatse van de OLV-put te Oesdom mogelijk het stamslot Oudenburg van de familie Van Haarlem zou hebben bevonden, waarvan de laatste bouwkundige resten als kapel werden gebruikt zoals Den Hartog wil, is ook niet erg waarschijnlijk (afb. 3.77).[154] De Graaf wijst op een kaart van Simon Meeuws uit 1540 waarop de 'Olbrichgherlaen' of 'Albrigherlaen' is afgebeeld ter plaatse van de huidige Stationsweg. Ook hij gaat mee in de veronderstellingen rond het kasteel Oudburg of Oudenburg.[155] Hij geeft aan dat de heren van Haarlem mogelijk slotheren van de Alburch waren.[156]

Maar voor al deze ongefundeerde veronderstellingen zijn geen concrete aanwijzingen aanwezig. Bovendien hoeft de naam Oudenburg helemaal niet te wijzen op de aanwezigheid van een oud kasteel: het kan ook gaan om een dijk of kade. Zo werd de kade aan de achterzijde van een middeleeuwse veenontginning niet alleen een 'achterdichting' genoemd, maar soms ook een 'burg', waarbij het de betekenis zal hebben gehad van borgen, of beschermen, in dit geval tegen het water.[157] Een voorbeeld hiervan is te zien op de kaart van Dou (van het Hoogheemraadschap), waarvan het kaartbeeld dateert uit 1680: ten oosten van Purmerland ligt een waterloop met de naam Burgsloot, ook achterdichting geheten. Een ander voorbeeld wordt gevonden op een kaart uit 1567 van de Langedijk ten noorden van Alkmaar. In Oudkarspel en Noord-Scharwoude liep ten westen van de Langedijk de Burggracht (thans Voorburggracht) en ten oosten van de Langedijk de Achtergracht (later Achterburggracht geheten).[158] Dit betekent dat hier met de benaming 'Burg' de tussen de grachten gelegen dijk van Langedijk werd aangeduid. Tenslotte kan er nog op worden gewezen, dat in de Late Middeleeuwen de zeedijk van Friesland de *seburch* werd genoemd.[159]

De conclusie is dat de 'oudburg' te Heiloo daarom zeer waarschijnlijk een oude dijk geweest is, die tussen twee strandwallen lag en daarmee de strandvlakte beschermde. De kerkdijk kan daar een onderdeel van gevormd hebben. Ter illustratie hiervan is de ligging van deze dijk aangegeven op de reconstructiekaart die de situatie rond 1350 aangeeft (afb. 3.78).[160] Het is opvallend dat er in 1788 als deel van het landgoed van Ter Coulster een stuk weiland werd vermeld met de naam *Oudendijk*.[161] Mogelijk was dit weiland gelegen bij de genoemde dijk. Voor de aanwezigheid van een oud kasteel daarentegen zijn totaal geen aanwijzingen te vinden, ook archeologisch niet; dit kasteel kan daarom naar het rijk der fabelen worden verwezen. Voor zover bekend zal aan het huis Ter Coulster geen ouder kasteel vooraf zijn gegaan, ook niet in de omgeving.

3.6.2 Het buitenplaatslandschap van Heiloo

In verschillende delen van Noord-Holland was vanaf het eind van de Middeleeuwen een bijzonder landschap aanwezig, dat vooral bestond uit buitenplaatsen met hun bijbehorende tuinen. In bijlage 6 zal het buitenplaatslandschap van Heiloo

Afb. 3.77 Tekening van de ruïne van de middeleeuwse kapel van OLV-ter-Nood in Oesdom in de 17de eeuw, waarvan ten onrechte wordt verondersteld dat het kasteel Oudburg zou kunnen betreffen. [bron: Den Hartog 2002, 180].

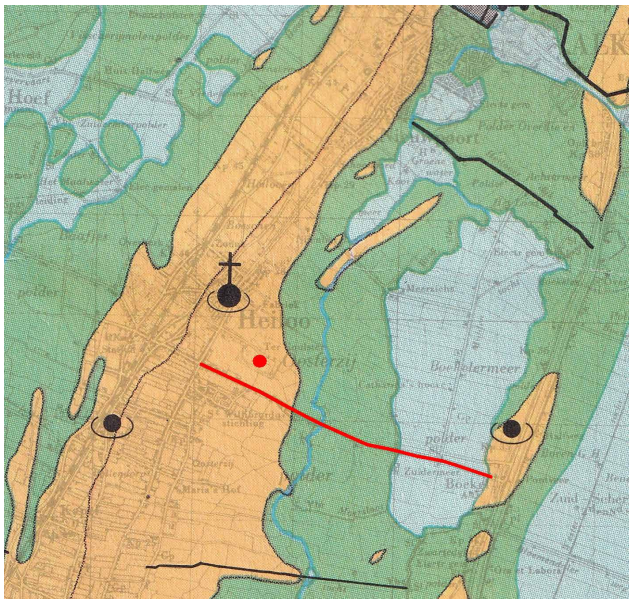

Afb. 3.78 Kaart met de topografie van circa 1350, waaruit blijkt dat de Oudburg tussen twee andere dijkjes lag.
Geel = strandwal,
groen = strandvlakte/veen,
kruisje = kerk van Heiloo,
rode stip = Ter Coulster,
rode lijn = vermoedelijk tracé dijklichaam van de Oudburg.
[ondergrond: Hoenjet e.a. 1988]

worden behandeld. Daaruit blijkt dat dit landschap hier, evenals elders in Kennemerland, is voortgekomen uit de laatmiddeleeuwse kastelen die in de binnenduinrand en op de strandwallen stonden.

In de 14de/15de eeuw waren er verschillende kasteelachtige bouwwerken met torens en grachten, zoals het huis Ter Coulster en het iets oudere Kranenbroek. Na de Middeleeuwen kwamen er nog drie buitenplaatsen bij: Iepenstein en Nijenburg in het begin van de 17de eeuw en Vrieswijk/Egelenburg kort daarna. Van het buitenplaatslandschap zijn in Heiloo de twee belangrijke landgoederen Ter Coulster en Nijenburg tot op de dag van vandaag bewaard gebleven.

3.6.3 Schriftelijke gegevens over het huis Ter Coulster

De herkomst van de familie Van der Coulster

Vanwege de Hoekse en Kabeljauwse twisten hadden Gerbrand Willemsz. en zijn zoon Willem Gerbrandsz. het graafschap Holland als balling verlaten. Maar in 1355 werden zij door de graaf weer in genade aangenomen na betaling van zoengeld.[162] Willem vervulde later belangrijke functies, zowel in Utrecht als in Den Haag.[163] Hij was in 1352 beleend met een halve hofstede in Alkmaar, die hij in 1365 overdroeg aan zijn broer Rembrand Gerbrandsz. Deze was blijkbaar als Kabeljauw betrokken geweest bij een aanslag, want in 1391 werd hij na zijn wandaad hersteld in zijn goederen, moest opnieuw hulde doen en kreeg zijn leen weer terug.[164] De mislukte aanslag waar het hier om gaat, vond in 1358 plaats te Castricum en betrof de Hoekse baljuw Reinoud van Brederode. Deze gebeurtenis is bekend geworden als de 'ondaad op het Castricummerzand'.[165] Graaf Albrecht vaardigde op 1 juli 1391 een oorkonde uit, waarin hij *Rembrant Garbrantssoen van der Couster* vergeeft, evenals diegenen die bij hem *tot Alcmaer optie Gheest* waren, waarna hij het land uitgevlucht was.[166] De vermelding van Alkmaar moet een vergissing zijn, omdat

daar geen wandaad bekend is. Daarom zal de 'ondaad' op de (zandige) geest van Castricum bedoeld zijn.

Bij het herstel van de belening in 1391 werd Rembrand Gerbrandsz. van der Couster genoemd. Dit was de eerste keer dat een lid van dit geslacht deze naam gebruikte, waaruit blijkt dat de familie op dat moment bezittingen moet hebben gehad op of bij de hoofdakker van Heiloo en zich naar deze Couster of Couter vernoemd had. Overigens werd Rembrand Gerbrandsz. al in 1389 beleend met een landje genaamd Olpendijk en Hoge venne in Oesdom.[167] Volgens De Graaf wordt uit de vermelding van de naam Van der Couster in 1391 wel de conclusie getrokken dat hij toen het huis Ter Coulster bezat.[168] Maar hier is geen grond voor omdat ook het bezit van land op deze plek al tot die familienaam kan hebben geleid. Het is daarom niet zeker dat het huis toen al bestond. De zoon van bovengenoemde Willem Gerbrandsz. was Gerbrand Willemsz., die zijn vader opvolgde als tresorier van het graafschap Holland. Zijn broer heette IJsbrand van de Coulster en deze had twee zoons die allebei Willem heetten. Willem de jonge vestigde zich in Dordrecht (van deze tak stamde later Willem van Cats af) en Willem de oude bleef in Noord-Holland.[169] Dat de familie oorspronkelijk zou hebben afgestamd van een bastaardtak van het Hollandse grafelijke huis, werd vermeld bij een belening in 1463 aan Jan van den Coulster.[170]

Het hoofdgebouw in de periode circa 1400-1517

Bovengenoemde Willem de oude kocht in 1408 de ambachtsheerlijkheid (lage rechtspraak, molen, etc.) van Heiloo en Oesdom als onversterfelijk erfleen van hertog Willem VI, terwijl hij toen al het huis Ter Coulster bezat.[171] Dat het leen onversterfelijk was, betekent dat ook vrouwelijke afstammelingen konden opvolgen. De eerste vermelding van het huis zelf dateert uit juni 1404, toen ook een Nelle van Coulster vermeld werd.[172] Het komt voor in de omschrijving van een stuk land dat was gelegen tussen de kerk en *den huze te couster*.[173] Dit zou erop kunnen wijzen dat dit land van Nelle van Coulster ooit deel uitmaakte van de hoofdakker of 'couster' van de domeinhof in Heiloo waaraan dit geslacht haar naam ontleende. Nadat Willem de ambachtsheerlijkheid had gekocht, verkreeg hij in 1422 ook nog het recht van dwang- of banmolen.[174]

De term *huze* in de vermelding van 1404 was in die tijd gebruikelijk voor een kasteel.[175] Het is opvallend dat het huis Ter Coulster vier jaar eerder wordt vermeld dan het bezit van de ambachtsheerlijkheid, maar toch is het mogelijk dat de bouw van het huis samenhangt met een reeds verwachte verkrijging en dat het was gebouwd om als middelpunt van de bezittingen te fungeren. Er was immers al grond in handen van de familie. Creighton benadrukt het belang van kastelen als administratieve centra van grondbezit. Hij geeft aan dat in veruit de meeste gevallen de kasteelbouw volgde op het verkrijgen van grondbezit, ofwel dat beide gebeurtenissen soms min of meer gelijktijdig plaatsvonden.[176] Behalve verdedigbaarheid en bewoning, speelde bij de stichting van een kasteel ook de ideologische en institutionele functie een rol. Het bouwwerk was belangrijk voor de representatie van de familie en een kristallisatiepunt van diverse rechten en verantwoordelijkheden. Naast versterking en adellijk woonhuis was het dan ook heerschappijcentrum en statussymbool.[177]

De verwerving van bezit en de bouw van een stenen verdedigbaar huis door deze familie toont aan dat zij de ambitie bezaten om tot de ridderschap te behoren, voor zover dat niet al het geval was. Hiervoor was een verdedigbaar huis immers een absolute voorwaarde. Daarbij dienden er niet alleen torens, grachten en bruggen te zijn, maar ook een gemarkeerde scheiding met het bijbehorende agrarische bedrijf.[178] Deze verdedigbare stenen huizen waren de voornaamste tekens van ridderleven, die van veraf in het landschap zichtbaar waren. De ridder bereed een paard en was bewapend met zwaard en schild; hij was zowel heer als dienaar.[179] In het jaar 1450 werd het beeld van het huis Ter Coulster duidelijker, toen Willem dit opdroeg aan heer Johan van Egmond. Het huis was tot dit moment vrij eigen bezit (allodiaal), maar nu werd Willem met het huis beleend als onversterfelijk erfleen en daarmee was hij vazal geworden van de heer van Egmond, een belangrijke voorman van de Kabeljauwse partij.[180] Volgens De Graaf is niet bekend waarom Willem van de Coulster zijn huis in leen opdroeg aan Johan van Egmond.[181] Maar de meest waarschijnlijke verklaring is, dat Willem dit deed om steun te krijgen van deze belangrijke Kabeljauw.

In de tekst wordt het huis beschreven als zijn huis te Coulster binnen de gracht, met wallen en toebehoren, uitgaand vierkant van de elst noordwaarts tot de vaart.[182] De betekenis van het woord 'vaart' is die van een bevaarbaar water, dat meestal gegraven is.[183] Een elst is een plek waar elzen staan.[184] Dit elstbos lag dus ten zuiden van het vierkante omgrachte huis en de vaart lag ten noorden daarvan. Met deze vaart moet de Coulstervaart zijn bedoeld. Omdat volgens deze formulering het huis gesitueerd was tussen het bos en de vaart, kan worden aangenomen dat beide al bestonden voordat het kasteel gebouwd werd. De vaart kan verder naar het westen hebben doorgelopen, zodat daarvan mogelijk nog resten in de bodem aanwezig zijn. Hij zal oorspronkelijk zijn gebruikt voor het via het water ontsluiten van de hoofdakker van het domeinhof. Dit is een voor dit deel van Kennemerland veel voorkomend verschijnsel, waarbij de overslagplek een 'stet' wordt genoemd (afb. 3.79). Ook even ten zuiden van Ter Coulster lag een vaart die de verbinding vormde tussen het Die en de strandwal, in dit geval bij

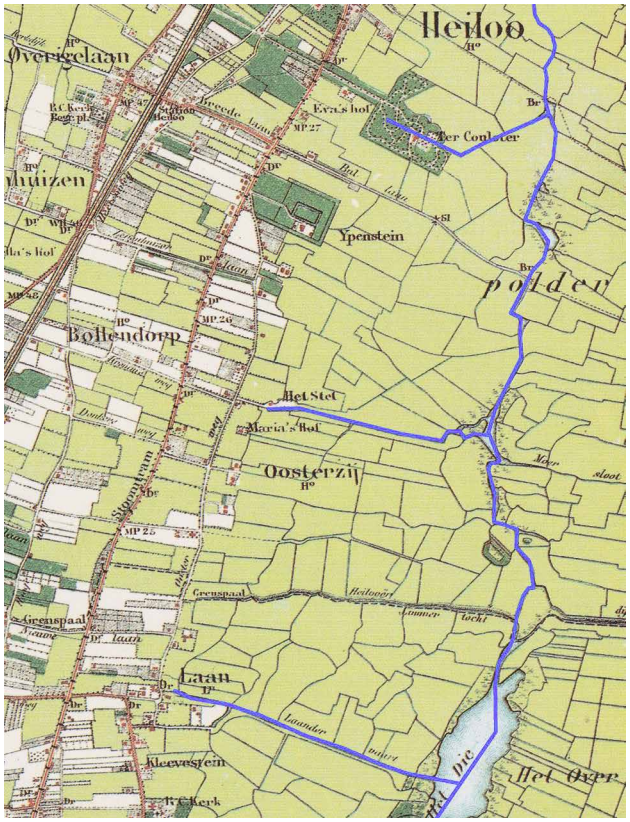

Afb. 3.79 De waterlopen van het Die en enkele zijtakken die leiden naar overslagplaatsen, 'stetten' bij de strandwal, ingekleurd op de topografische kaart, situatie 1905. Van noord naar zuid de overslagplaatsen van Ter Coulster, Het Stet en de Laandervaart. [bron: Gras/Kersbergen 2003, nr. 278 (bewerkt door auteur)]

Bollendorp. De plek waar hier de overslag was, heette in de 20ste eeuw nog steeds *Het Stet*. Iets zuidelijker is aan het westelijk eind van de Laandervaart een andere overslag archeologisch onderzocht, waarbij onder meer een grote hoeveelheid tufsteenafval werd aangetroffen.[185]

De in paragraaf 3.2.2 vermelde vondst aan de Westerweg van houten tonnen die na gebruik werden benut om waterputten van te maken, wijst op handel met Duitse hanzesteden. Deze tonnen kunnen al dan niet via Alkmaar zijn aangevoerd en langs het Die en de Coulstervaart naar Heiloo zijn gevaren. Symbolisch voor het transport over water is de ingekraste afbeelding van een koggeschip met kaapstander, aangebracht op een ton van na 1331 die afkomstig was uit de omgeving van Wismar.[186] De aanvoer in het graafschap Holland van vaten wijn werd al met name vermeld in een oorkonde uit 1224, waarin graaf Floris IV de Duitse orde vrijdom van tolbetaling geeft, voor één schip met honderd vaten per jaar.[187] De abdij van Egmond (die onder de moederkerk van Heiloo viel) bezat al vanaf 1147 vrijdom van tol te Keulen, Neuss en Andernach, waaruit kan worden afgeleid, dat men over dienstlieden zal hebben beschikt die per schip handel dreven tot in het Rheinland.[188] Ongetwijfeld werd ook dit voorrecht voor een groot deel ten behoeve van de aanvoer van wijn in vaten benut. De Graaf gaat ervan uit, dat vanaf het Die een flinke watering moest worden gegraven om dichtbij de bouwplaats van het kasteel te komen en om de slotgracht van water te voorzien.[189] Maar zoals opgemerkt moet de vaart er al eerder zijn geweest om producten van de domeinhof, zoals graan, af te voeren en andere producten aan te voeren. Het voordeel van de ligging van het kasteel aan de vaart was niet alleen dat het daardoor een goede verbinding kreeg met de buitenwereld, maar ook dat er voldoende water in de kasteelgrachten stond. Het doorlopen van de vaart in westelijke richting was waarschijnlijk rond het midden van de 17de eeuw al niet meer het geval, want op de tekeningen uit die tijd is daar niets meer van te zien. Wel bevindt zich meer westelijk nog een laagte, die de binnenvijver wordt genoemd.[190] Maar of dit ooit deel heeft uitgemaakt van de Coulstervaart is onduidelijk.

Opvallend is de vermelding van het elstbos, want ook tegenwoordig is de (zwarte) els in de vochtige delen van het landgoed nog steeds ruim vertegenwoordigd.[191] De plek ten zuiden van het huis, waar zich in 1450 de elst bevond, lag onder NAP.[192] Dit stemt overeen met de voorkeur van elzen voor vochtige grond. Bij verbranding levert elzenhout veel warmte op per hectare; het geeft zelfs per kilo dezelfde warmte als eikenhout.[193] Bovendien is het goed te drogen aan de buitenlucht.[194] Het ligt daarom voor de hand dat het elzenbos gebruikt werd om brandhout te verkrijgen. Zoals straks zal blijken, werd er in 1623 hakhout verkocht in de kleine boomgaard. Overigens werd elzenhout ook, in de vorm van 3 tot 9 meter lange dunne stammen, veel toegepast onder middeleeuwse funderingen.[195]

In de beschrijving van 1450 wordt ook het woord 'vierkant' gebruikt en dit hoeft niet precies vierkant te zijn, als het maar vier hoeken had.[196] Het woord 'uitgaand' betekende 'eindigen'.[197] De vermelding van wallen is bijzonder. Met het woord 'wal' kon in de Middeleeuwen zowel een muur als een aarden wal bedoeld zijn.[198] Ook kan het om een verhoging, verdedigingswal of zelfs palissadering gaan.[199] Zo bestonden er in Friesland al rond 1480 stinzen, die men door middel van aarden wallen verdedigde.[200] Daarentegen gebruikte men in Vlaanderen (vooral in het kustgebied) het woord *wal* in de betekenis van *moated site*.[201] Dit is een omgracht niet verdedigbaar huis, wat dus niets met verdediging te maken heeft. Een andere mogelijkheid is het gebruik van aarden wallen als bijvoorbeeld windsingel of uitzichtplatform, zoals nabij kasteel Kronenburg te Castricum waarschijnlijk het geval was.[202] Welke betekenis hier bedoeld is, wordt niet duidelijk. Wel is opvallend dat de wallen tot en met de

belening van 1530 werden vermeld, maar in de periode 1606 tot en met 1776 staat in de teksten steeds het woord 'weerwallen'.[203] Dit kan te maken hebben met een verdedigingsfunctie van de wallen, want 'weren' heeft de betekenis van tegenhouden of zich verdedigen.[204] Het zelfstandig naamwoord 'weer' kan de betekenis hebben van wal, muur, verdediging, verschansing of dijk.[205] Ook bij het iets verderop in Heiloo gelegen huis Kranenbroek bevond zich een wal (bij een sloot) die in 1463 werd vermeld (zie bijlage 6). Overigens is (zoals in paragraaf 3.3.4 reeds werd genoemd) bij de resten van de ijskelder op het landgoed Ter Coulster nog steeds een aarden wal aanwezig. Maar of dit iets met de vermelding van wallen uit 1450 te maken heeft, valt zonder nader onderzoek niet te bepalen, want het kan hier ook om stuifduinen gaan. Een ander aspect betreft de huiskapel in het huis Ter Coulster, die er al in de 15de eeuw moet zijn geweest. Dit bleek in 1472 toen Jacob van den Coulster (zijn zegel is te zien in afb. 3.80) een wekelijkse mis instelde die gelezen moest worden in de kerk van Heiloo, of bij nalatigheid daarvan op het huis Ter Coulster.[206] Zoals straks nog zal blijken werd deze huiskapel in 1523 ook vermeld als de kamer waar het altaar staat.

Het hoofdgebouw in de periode 1517-1646

Bij een inval van het rebellenleger van de 'Gelderse Friezen' (van Grote Pier) ofwel de 'Zwarte Hoop' werd in 1517 niet alleen Alkmaar aangevallen en het daarbij gelegen kasteel Nieuwburg in brand gestoken, maar ook het huis Ter Coulster werd verbrand. Maria van den Coulster droeg vervolgens Heiloo en Ter Coulster over aan haar kleinzoon Gerrit van Zuijlen van Nijevelt.[207] In 1523 werd deze met het huis beleend, waarbij in de belening een specificatie wordt gegeven van de vertrekken van het huis.[208] Maria's dochter Josine en haar man Anthonis, de ouders van Gerrit, hadden het huis dat verbrand was namelijk weer doen opbouwen. Daarom mochten zij hun leven lang blijven wonen in de helft van het huis tot aan de middelste gevel aan de zuidzijde met de kamer waar het altaar in staat en de twee kamers daaraan, met de nederkeuken, de melkkelder en de appelkelder. Daarbij behoorden ook de achterste elst, Pieter van Ruyvens of oosterse boomgaard, paardenstal, hoenderhuis en het bakhuis.[209] In het bakhuis konden broden worden gebakken; bakhuizen kwamen vaker voor bij kastelen, zoals bijvoorbeeld bij het blokhuis te Oosthuizen, waar vóór 1416 een bakschuur stond.[210] Uit deze beschrijving valt op te maken dat het hoofdgebouw vrij snel na de brand weer (deels) is herbouwd. Het huis was daarna blijkbaar weer een statusvolle woonplek, want in 1567 verbleef de graaf van Megen in het huis, op weg naar Friesland.[211]

Afb. 3.80 Het zegel van Jacobus van de Coulster 1480-1486. [bron: De Graaf 2023, 226]

Dat het huis met grachten omgeven was bleek nogmaals in 1569, toen het werd vermeld als een begraven huis, groot 21,5 vierkante roeden, met 4,5 morgen land erbij.[212] Het huis was door grachten omringd uit statusoverwegingen, vergelijkbaar met ridderhofsteden zoals die in Utrecht voorkwamen. De oppervlakte van 21,5 vierkante roeden moet hebben gelegen tussen 244 en 305 m².[213] Tijdens het beleg van Alkmaar in 1573 waren Spaanse troepen op Ter Coulster gelegerd, maar grote vernielingen aan het huis worden niet vermeld.[214] Toch had de bezetting van het huis door Waalse soldaten dramatische gevolgen. Door hen werden namelijk mensen gevangen gehouden en daarvan stierven er drie van de honger. Zij werden als beesten begraven *in den boogaert*. Een paar jaar later, in 1576, heeft een arme vrouw haar overleden man en moeder eigenhandig begraven in een akker bij het kasteel.[215] Er zijn dus binnen vier jaar liefst vijf mensen begraven op de terreinen van Ter Coulster en omdat niet bekend is dat ze ooit weer zijn opgegraven, kunnen deze menselijke resten nog steeds ooit op het landgoed worden herontdekt. In de periode 1607-1622 werden door Willem van Cats processen gevoerd om de belening met de ambachtsheerlijkheid en het *huijs te Coulster*. Het resultaat was dat Theophilus van Cats, hoogheemraad van Schieland en zoon van de inmiddels overleden Willem van Cats, hiermee in 1622 werd beleend.[216] Een andere bijzonderheid is dat er in de leenregisters vanaf 1606 niet alleen meer het huis vermeld wordt, maar ook de hofstede.[217] In dit geval betekent het woord 'hofstede' waarschijnlijk de grond waarop het huis stond.[218] Pas later werd deze term ook wel gebruikelijk voor een boerderij. Afb. 3.81 laat een globale verbeelding van het huis Ter Coulster zien rond het jaar 1640.

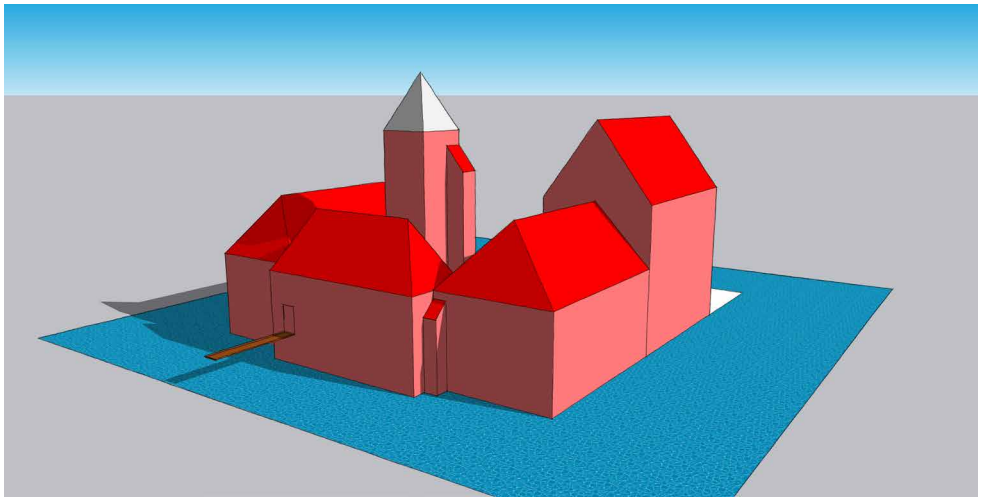

Afb. 3.81 Globale 3D-reconstructie van het huis Ter Coulster naar de situatie van circa 1640. [bron: De Graaf 2023, 25, beeld: Taco Hermans]

Het hoofdgebouw in de periode 1646-1730

Theophilus van Cats bewoonde de eerste tijd zijn huis niet zelf, maar verhuurde het. Pas in 1646 ging hij over tot verbouwing van het huis, die voornamelijk het front van het gebouw betrof. Ook zou hij meer eenheid in het huis hebben gebracht.[219] Volgens mededeling van zekere Lams uit 1664 had Van Cats het vervallen huis echter al in 1643 tot een 'somer lustplaetze' laten opbouwen. Vanaf dit moment werd het kasteel dus omgevormd tot een buitenplaats. Daarbij kwam er een poortgebouw van 'classicistische allure, bekroond door een monumentaal fronton' met een opschrift in de vorm van een acrostichon.[220] Pronk beeldde in 1724 de nieuwe poort (uit 1646) met het vers af. De steen met het opschrift werd in 1730 gevonden tussen het puin van de afbraak van de voorgevel. Ook George van Cats, zoon van Theophilus, liet verbouwingen verrichten; zijn erfgenamen moesten nog in 1681 de kosten van een Alkmaarse steenhouwer betalen.[221]

Het hoofdgebouw in de periode 1730-1788

Volgens Belonje liet Willem Maurits van Cats, zoon van George, het huis Ter Coulster in 1730 deels vernieuwen en aanmerkelijk vergroten.[222] Er kwam een strakke classicistische voorgevel in plaats van de 17de-eeuwse toegangspoort, terwijl het huis een strenger aanzien kreeg door de regelmatig geplaatste vensters.[223] De Graaf gaat uitgebreid op deze verbouwingen in, die volgens hem echter al rond 1720 aanvingen. Er werd een nieuwe entree gemaakt met een brede voordeur met imposante omlijsting, bekroond door een groot ornament met het wapen van het echtpaar Van Cats-Van der Noot, geflankeerd door leeuw en griffioen. Deze is bewaard gebleven. De houten brug werd vervangen door een stenen brug met vier bogen, later voorzien van een smeedijzeren hekwerk. Tenslotte is er op de zuidwesthoek een bouwdeel bijgekomen (afb. 3.82). Een andere opvallende verandering was het verlagen van de hoge uitzichttoren.[224]

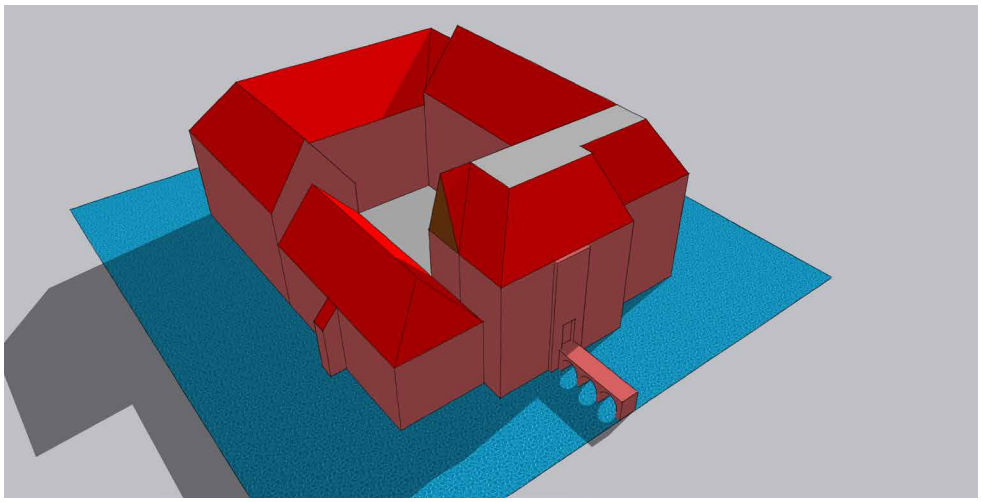

Afb. 3.82 Globale 3D-reconstructie van het huis Ter Coulster naar de situatie van circa 1734. [bron: De Graaf 2023, 30, beeld: Taco Hermans]

Aan de onderzijde van de buitengevel aan de voorkant bracht men natuurstenen elementen aan.
Op tekeningen uit 1737 is te zien dat zowel het middelste als het westelijke bouwdeel aan de voorkant zijn verhoogd, maar niet het oostelijke bouwdeel. Waarschijnlijk had men wel plannen om ook het oostelijk bouwdeel te verhogen; de aan deze kant met hout dichtgetimmerde zolderruimte wijst op een tijdelijke voorziening (afb. 3.103). Mogelijk was er een gebrek aan financiële middelen, vanwege het overlijden in 1743 van de bouwheer.[225] Twee boedelinventarissen uit de 18de eeuw geven meer inzicht in de ruimten die toen in het huis Ter Coulster aanwezig waren. In de boedelinventaris uit 1744, opgemaakt na het overlijden van ambassadeur Willem Maurits van Cats, werden in het huis 22 ruimten vermeld en verschillende terreinen rond het huis. Een volgende boedelinventaris dateerde uit 1780 en werd opgesteld nadat kapitein Willem Maurits van Cats was overleden. Daarin werden in het huis 29 verschillende ruimten genoemd.[226] De benamingen van die ruimten zijn opgenomen in de tabellen van bijlage 8, waarbij opvalt dat de benamingen in de tussentijd vaak gewijzigd waren. In 1788 werd het bezit geveild, wat het einde van het hoofdgebouw betekende.[227]

Enkele ontwikkelingen na 1788

De periode na 1788 vertoonde een grote dynamiek, waarbij vrijwel niets hetzelfde bleef. Het huis Ter Coulster werd na de veiling al snel gesloopt, met uitzondering van de vestibule of voorpoort. Men liet dit voorste deel van het huis staan, wat vervolgens werd ingericht tot arbeiderswoning. Op een andere plek in het bos bouwde men een nieuw houten landhuis, dat in 1801 werd verkocht en verplaatst naar een plek elders in Heiloo.[228] In 1808 kwam Ter Coulster in handen van de familie Fontein Verschuir.[229] Op de funderingen van het oude huis Ter Coulster, waarvan de grachten geheel gedempt waren met puin, liet Fontein Verschuir een boerderij bouwen. Tevens bouwde hij in 1810 een nieuw landhuis aan de oude stal die voor het voormalige hoofdgebouw stond (ten oosten van het huidige koetshuis).[230] Op de oudste kadastrale minuut uit 1832 zijn het nieuwe landhuis tegen de stal en de boerderij op de funderingen van het voormalige kasteel te zien (afb. 3.83). De boerderij Ter Coulster Hof is als een L-vormig gebouw afgebeeld. Deze is er ook nog in 1847, maar kort daarna wijzigt de situatie. In 1847 werd het landhuis van Fontein Verschuir gesloopt.[231] Ook de boerderij werd in 1847 wegens bouwvalligheid afgebroken en op dezelfde plaats en met gebruikmaking van oude materialen vervangen door de huidige boerderij, waarvan de voorgevel nog rust op de fundering van het oude kasteel.[232] Tevens werd de boerderij uitgebreid met een gebouw voor stalruimte en hooiopslag, waardoor de situatie ontstaat die nog te zien is op een foto uit 1926 (afb. 3.84).[233]

De tuinaanleg van Ter Coulster

In de eerste periode van het huis Ter Coulster zijn er geen vermeldingen van een tuinaanleg. Wel werden al in 1451 boomgaarden genoemd en in 1624 is er sprake van een oude boomgaard en van een kleine boomgaard.[234] Zoals gebruikelijk was bij buitenplaatsen werd Ter Coulster voorzien van een tuinaanleg. In de 18de eeuw komen vermeldingen voor *de Plantagie* van Ter Coulster, zoals in de inventarislijst van 1780.[235] De Graaf constateerde dat er na de verbouwingen vanaf 1720 aan de westkant van het huis een haag langs de slotgracht lijkt te staan.[236] Er is ook een afbeelding waarop een haag aan de zuidkant te zien is.[237] Tevens blijkt dat er een reeks kegelvormig geknipte 'topiary'-boompjes aanwezig was aan de westzijde van het huis. Hiervan staan er vijf op een tekening uit 1734.[238] Maar deze bomenreeks is langer geweest, want vijf andere gelijkvormige boompjes zijn te zien op een tekening van Hendrik de Winter uit 1744. Hierop is ook een circa 2,5 meter hoge tuinmuur aanwezig, die ten noordoosten van het huis moet hebben gestaan. In deze tuinmuur bevond zich een doorgang.[239]

In een stuk van 1791 gaat het niet alleen over de *plantagien*, *moestuijnen*, *berkebosch*, *Lindenlaan*, maar ook over een sterrenbos (*Starrenbosch*) en een plein (*het pleijn*).[240] Dit laatste lag aan het eind van de oprijlaan en had een ronde vorm, zodat koetsen en andere wagens hier rond konden rijden om te keren. Een sterrenbos is een dicht bosperceel met een

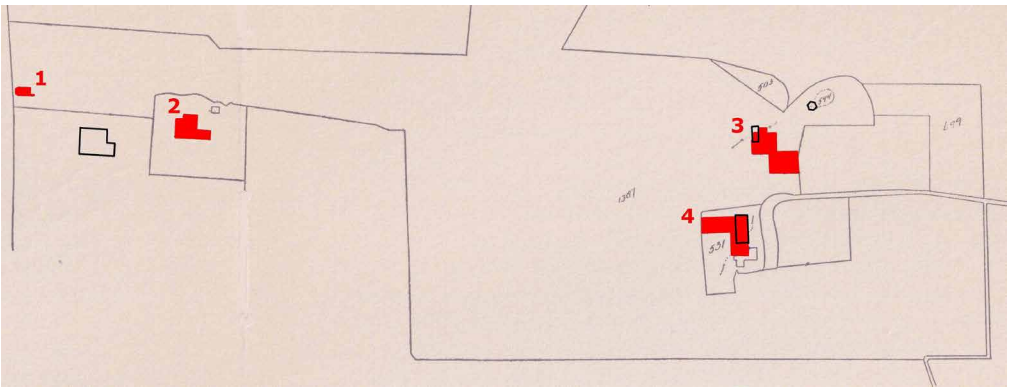

Afb. 3.83 Kadastrale kaart van het landgoed, situatie 1946 met ligging voormalige gebouwen 1832 in rood aangegeven.
1. Huis met koepel aan de Kennemerstraatweg,
2. Boerderij Castricum,
3. Landhuis,
4. Ter Coulster Hof.
[bron: Belonje 1946; bewerkt door auteur]

Afb. 3.84 Foto van de boerderij Ter Coulster Hof in 1926 (vanuit noordoosten). [bron: De Graaf 2023, 165]

stervormig lanenstelsel, dat gericht is op een middelpunt. Maar sterrenbossen waren niet alleen een integraal onderdeel van de tuinarchitectuur; zij vormden ook kapitale investeringen, die economisch aantrekkelijk waren vanwege het verkrijgen van hakhout. Al in de 17de eeuw kwamen sterrenbossen in Nederland voor. Een bekend voorbeeld vormen de sterrenbossen van de buitenplaats Heemstede bij Utrecht (afb. 3.85).[241] Op een kaart uit 1819 is de duinrel bij de oprijlaan van Ter Coulster aangegeven, maar ook de toenmalige positie van de windmolen tussen Heerenweg en Slimpad en een geometrisch ingedeelde tuin ten zuiden van de oprijlaan naast Ter Coulster Hof (afb. 3.86).[242]

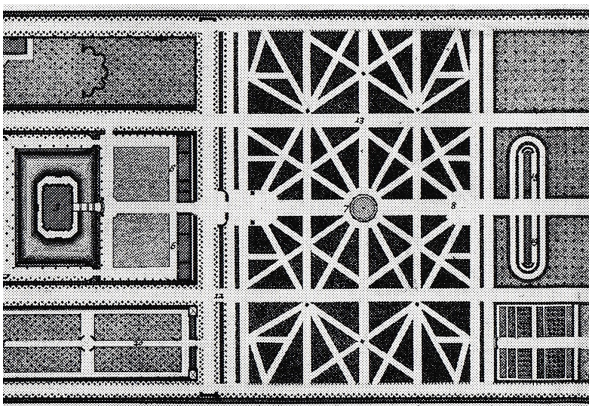

Afb. 3.85 Ter vergelijking de plattegrond van een deel van de tuinaanleg met sterrenbossen van het huis Heemstede te Utrecht. [bron: De Jong 1993 (tweede druk), 121]

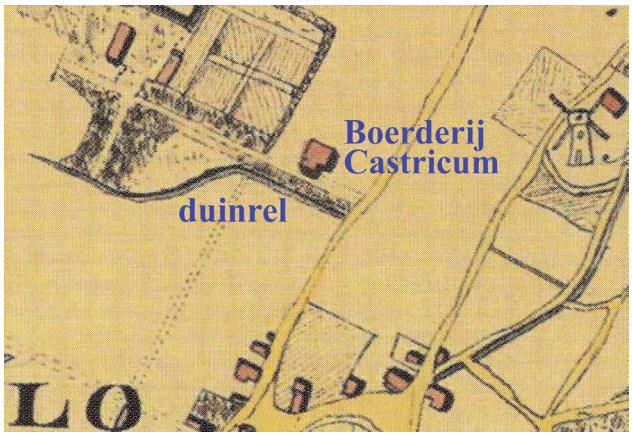

Afb. 3.86 Detail van kaart door C.W.M. Klijn uit 1819 (noorden is linksonder). [bron: De Graaf 2023, 205]

Boerderij, bijgebouwen en omliggende terreinen

Al in 1450 werd de elst (het elzenbos) ten zuiden van het huis genoemd, maar ook de Coulstervaart die ten noorden van het huis lag. Waarschijnlijk was er toen ook al de oprijlaan die naar het huis voerde. Deze liep oorspronkelijk door tot de Westerweg.[243] Kenmerkend voor kastelen en buitenplaatsen in Holland was, dat de toegangsweg oorspronkelijk naast het huis uitkwam, zodat men aan het eind van de laan een haakse hoek moest maken, zoals bij Ter Coulster. Pas vanaf circa 1680 werden in Holland onder invloed van de Franse tuinstijl toegangswegen als zichtas aangelegd, gericht op het midden van het huis.[244] Bij Ter Coulster is de oorspronkelijke situatie bewaard gebleven. De laan wordt al vroeg vermeld in de beschrijving van een belening uit 1520, waarbij een huis op 1,5 morgen land ten noorden van de laan van Coulster in leen werd gehouden.[245] Dat huis was in leen opgedragen door Anthonis van Zulen van Nyvelt.[246] Zoals boven al is aangegeven, werden in 1523 de volgende bijgebouwen en terreinen bij het huis Ter Coulster vermeld: de achterste elst, Pieter van Ruyvens of oosterse boomgaard, paardenstal, bakhuis en hoenderhuis.[247]

In een testament uit 1571 gaat het over: *het huijs tot Colster, dat Elsbosch, de zwaendrift, thoijlant achter den Elst, de groote Colsterweijde, die Noorder Croft daeraen, dat cleijn Weijtgien daeraen ende die zuijden Croft voort huijs Colster.*[248] Deze grote Colsterweide kan een weide zijn die is aangelegd op de hoofdakker. De kroften duiden op akkerland, want een ander woord voor kroft is krocht en de betekenis daarvan is 'duinakker, akker op hoge zandgrond'.[249] De oude boomgaard kwam voor in 1623, toen er ook een klein boomgaardje was, dat ten westen van huis en hofstad *van den Colster* lag.[250] In een verklaring uit 1624 werden opgesomd: appelen in de oude boomgaard, een klokje op het huis *Colster* en het houden van missen op het huis. Ook was er vóór de *Trouble* (dit is de Tachtigjarige Oorlog, dus vóór 1573) een stuk land beplant met elzen of ander geboomte en genaamd *het bos*, dat lag achter en ten oosten van de oude boomgaard, ten zuiden van de *Colstervaart*, en ten noorden van de Leproosweide of *Moerslaech*.[251] Deze vaart liep ten noorden van het bos en de oude boomgaard. Ten noorden van de vaart lag *Joffre van Nijvelts Boomgaert*. In de kleine boomgaard naast het huis werd in 1623 hakhout verkocht.[252]

Op de kaart van Zoutman uit 1665 is de omgeving van het huis te zien, met twee boomgaarden aan de oostkant ter weerszijden van de vaart. Dat het boomgaarden zijn en geen bos, valt af te leiden aan de regelmatige boomrijen die hier zijn getekend. Ook weten we uit de verklaring van 1624 dat hier ten zuiden van de vaart de oude boomgaard lag en ten noorden van de vaart juffrouw van Nijevelts booomgaart.[253] Bij de boedelinventaris van 1744 werden onder meer de wagenhuizen en het washuis vermeld, evenals het onroerend goed, waarvan in Heiloo elf morgen met de Coulsterweyd, de Uijtersweid van Van Oijen bewesten het kleine Die, de Tooren, Aagtengars, de Hoogweid ten zuiden van de Veersloot en de ten zuiden daarvan weer gelegen Meerlaagh en Leproos.[254] In de boedelinventaris van 1780 kwamen koetshuis, paardenstal, werkhuis, boet en plein voor.[255]

Toen in 1788 onderdelen werden verkocht van het bezit van de erven Cats kwamen onder meer een aantal percelen voor met een huismanswoning aan de zuidzijde van de Coulsterlaan, groot 26 morgen en 749 roeden, waaronder de Leproos of Tooren.[256] Wat de betekenis is van de veldnaam Tooren is overigens niet duidelijk. Ook werd in 1788 de directe omgeving van het huis verkocht: een huis, voorheen tuinmanswoning, paardenstal, koets, wagenhuis, koeienstal, vijzelberg met 11 morgen 427 roede land en de vaart lopend van *de Huijse ter Coulster* noordwaarts tot aan het Die. Het meeste is met bomen beplant, uitgezonderd twee weilanden die aan elkaar grenzen tussen de vaart en het bos en de tuin van Coulster. Alles is gelegen bij en rond de *Heere Huijsinge en Hofstede* met vijvers en boomgaard, etc. Daarbij wordt tevens vermeld een stukje land gelegen aan de Coulsterlaan, groot 510 roeden, leenroerig aan het huis van Naaldwijk.[257] Ook gaat het over stukjes weiland, waarvan het oostelijke stukje met zijn noordzijde grenst aan het stuk weiland genaamd de *Coulsterweyd*. Tevens wordt er genoemd een stuk weiland genaamd de *Oudendijk*.[258] In een stuk van 1791 staat onder meer *de oude weg of Laan beginnende van de brede weg af tot aan het pleijn, het Starrenbosch, plantagien, Boomgaarde, moestuijnen, het pleijn, berkebosch, Lindenlaan* en twee weitjes ten oosten daarvan tot de vaart toe.[259]

Tenslotte is er de opsomming van de goederen in 1838, na het overlijden van Fontein Verschuir: de hofstede Ter Coulster met de daarop staande herenhuizing, annex stalling, koetshuis, wagenhuis, biljartkamer, tuinmanshuis, koepel en jagerswoning, de bijbehorende bossen, broeierij, moestuin en overige gronden. Dit was groot 10 bunder, 2 roeden, 30 ellen en besloeg de kadastrale nummers sectie B 182, 182a, 183, 184, 185 en 186. Op een deel van sectie B nummer 183 bevond zich een huismans- of boerenwoning staande op de *Hofstede ter Coulster*, met annex schuur, stalling, timmermanswoning, oranjerie en een afzonderlijke loods of timmerschuur.[260] Gepoogd is om de ligging van enkele in deze paragraaf genoemde percelen die globaal gelokaliseerd konden worden, op de kaart van Zoutman aan te geven (afb. 3.87). Vervolgens is geprobeerd om dit ook weer te geven op de huidige plattegrond van het landgoed (afb. 3.88).

Volgens Groesbeek ligt een door een gracht omgeven stuk land met de naam 'de Bogaert' recht tegenover het voormalige huis. Links achteraan bevindt zich de theekoepel.[261] Deze zeshoekige koepel aan de noordkant van het landgoed,

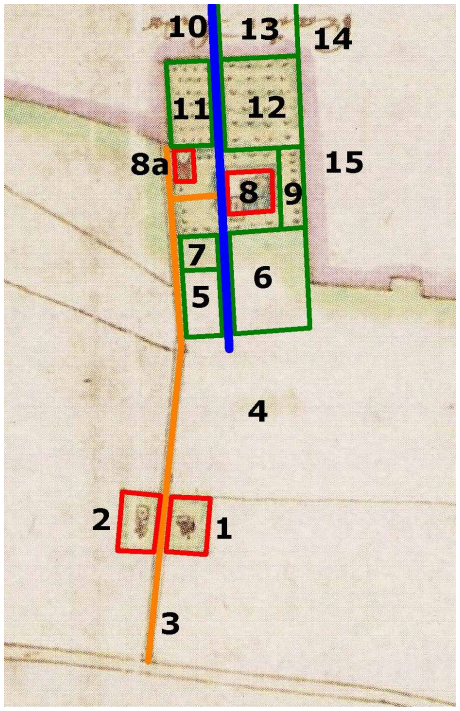

Afb. 3.87 Kaartje van Zoutman uit 1665 met perceelsnamen en hun eerste vermelding (noorden is links).
1 = Boerderij Castricum,
2 = Huis 1520,
3 = Laan 1520,
4 = Grote Coulsterweide 1571, 1788,
5 = Noorder krocht 1571,
6 = Zuider krocht 1571,
7 = Kleine boomgaard 1623,
8 = Vierkant 1450/plaats van het huis Ter Coulster,
8a = Ligging van de boerderij uit 16e/17e eeuw,
9 = Elst 1450,
10 = Vaart 1450,
11 = Juffrouw van Nijvelds boomgaard 1624,
12 = Oude boomgaard 1624,
13 = Bos 1624,
14 = Leproosweide of Moerslaag 1624,
15 = Hooiland achter de Elst 1571.
[bron: De Graaf 2023, 191 (bewerkt door auteur)]

werd in 1891 gebouwd.[262] Er was ook een eerdere koepel, die lag aan de straatweg ten zuiden van de inrijpoort. Deze is te zien op de oudste kadastrale minuut uit 1821. Dit huis met de koepel werd afgebroken en rond 1850 vervangen door een andere woning.[263] Iets ten noorden van het huidige landgoed lag sinds 1867 boerderij Frederica's Hof die behoorde tot het landgoed. De boerderij werd in 1948 gedeeltelijk gesloopt en vanaf 1956 is hier woonwijk Plan Oost gebouwd.[264] De huidige straat Frederica's Hof loopt met een wijde boog ruim om het voormalige boerderijerf heen. Op basis van de positie van die boerderij op de uit 1892/1905 daterende topografische kaart[265] kon de voormalige locatie worden bepaald en op de topografische kaart van 2011 aangegeven worden (afb. 3.89).[266]

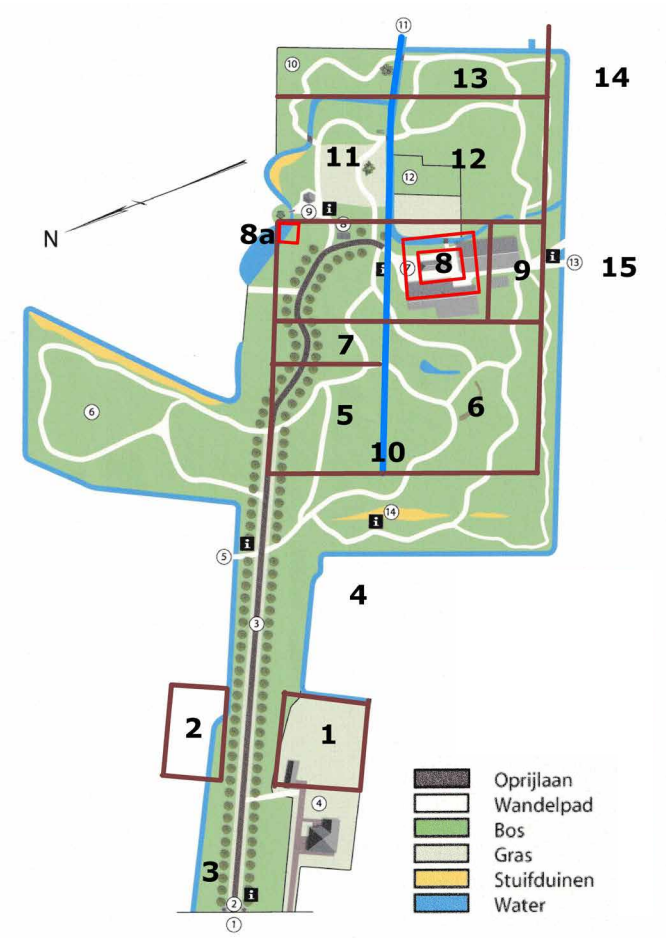

Afb. 3.88 Huidige kaart van het landgoed met de globale ligging van de elementen die zijn aangegeven met dezelfde zwarte nummering als afbeelding 3.87 (het noorden is links). [bron: Landgoed Ter Coulster (bewerkt door auteur)]

De relatie van de familie met de kerk van Heiloo

Met name voor edelen was de plaatselijke parochiekerk in de Middeleeuwen van belang als brandpunt van vrome representatie, zoals door middel van memoriefundaties. Na de hervorming betrof het vooral grafstenen, grafmonumenten, gebrandschilderde glazen en rouwborden.[267] De afstand tussen de kerk van Heiloo en het huis Ter Coulster was slechts ongeveer 700 meter. De kerk van Heiloo werd blijkens archeologisch onderzoek in de eerste helft van de 15de eeuw uitgebreid met 'een groot gotisch koor en middenschip'. De Graaf acht het niet ondenkbaar dat Willem van de Coulster hierbij een belangrijke rol speelde.[268] Mogelijk heeft hij zelfs, nadat hij in 1408 de ambachtsheerlijkheid van Heiloo en Oesdom had gekocht, het initiatief genomen tot de uitbreiding van de kerk tot kruiskerk. Dit kan hem het nodige aanzien hebben verschaft. In 1472 stichtte zijn zoon Jacob een mis in de kerk, voor de zielenrust van zijn vrouw. Bij het herstel van de kerk na de brand in 1574 was de toenmalige heer van Heiloo en Oesdom daarbij ook daadwerkelijk

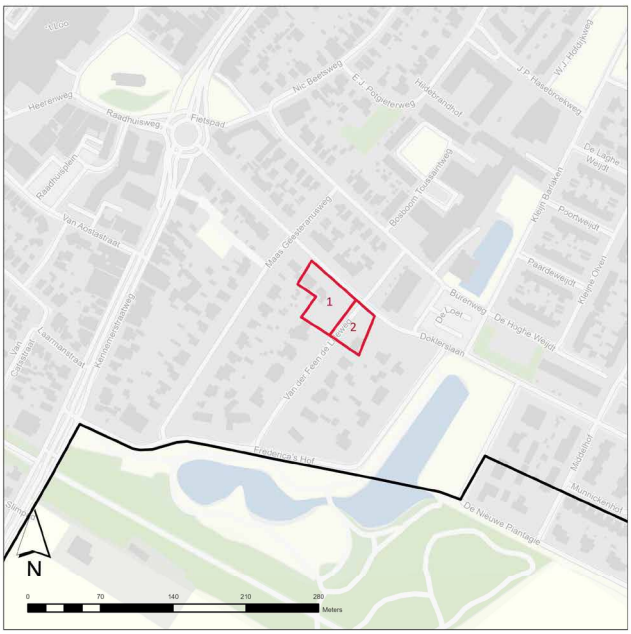

Afb. 3.89 Positie van voormalige boerderij Frederica's Hof op de topografische kaart van 2025.
1 = Deel van het erf zonder bebouwing, 2 = Deel van het erf waar de gebouwen op stonden. [bron: Termeulen/Kersbergen 2012, 56, kaartbeeld: provincie Noord-Holland]

Afb. 3.90 Zilveren avondmaalbekers in de Witte Kerk van Heiloo, in 1645 geschonken door Theophilus van Cats en zijn vrouw Maria de Bye. [bron: De Graaf 2023, 159]

betrokken.[269] Het enige grafmonument van de vrouwen en heren van Heiloo dat nog in de kerk van Heiloo aanwezig is, betreft de steen uit 1571 van Clara van Zuylen van Nyevelt en Dirk de Wael van Moersbergen.[270] Waarschijnlijk in 1645 schonken Theophilus van Cats en zijn vrouw Maria de Bye twee zilveren avondmaalbekers aan de kerk, met hun wapens daarop gegraveerd (afb. 3.90). Ook lieten zij daar in 1650 een grafkelder aanleggen.[271] In de kerk bevinden zich onder meer lezenaars en kroonluchters die voorzien zijn van het familiewapen van Van Cats; tevens was er een dubbele zitbank van deze familie. Ooit moet er ook een wapenbord van Willem Maurits van Cats geweest zijn.[272]

De windmolen van Heiloo en Oesdom

De windmolen stond weliswaar niet op het landgoed, maar is nauw verbonden geweest met de bewoners van Ter Coulster. Bij de aankoop in 1408 van de ambachtsheerlijkheid Heiloo en Oesdom werden immers al molen, molenstal, wind en *grient* genoemd. In 1463 krijgt Jan van de Coulster de molen in eigendom. Uit documenten blijkt dat de molen in Oesdom stond. In 1540 is hij op een kaart ingetekend bij de Heerenweg (afb. 3.91). Er staat bijgeschreven *Heyloer coren moelen*. Een kaartje uit 1704 toont de *Core Moolen* nog wel aan de Heerenweg maar op een andere plek, namelijk in Heiloo en dichter bij de Witte Kerk en bij Ter Coulster. In 1710 bleek er een nieuw huis bij te behoren, evenals een klein huisje dat daarbij stond. De molen ging in 1717 in vlammen op en werd herbouwd. Op een kaart uit 1819 is te zien dat de *Meelmolen* tussen de Heerenweg en het Slimpad staat. In 1824 was er sprake van een stenen windkorenmolen met een daarbij staand woonhuis. Deze molen heeft hier gestaan tot 1827 toen hij verbrandde en heette de *Blinker*. Na de brand was er nog sprake van een stenen romp, met molenerf en molenhuis. Dit

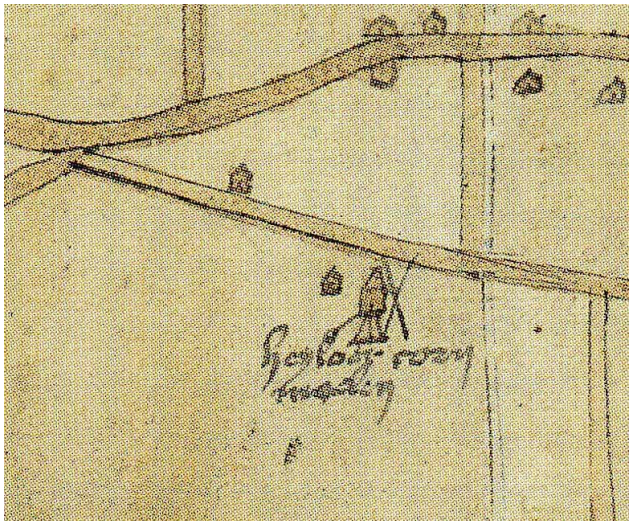

Afb. 3.91 Tekening uit 1520 met de korenmolen van Heiloo (noorden is rechts). [bron: De Graaf 2023, 141]

huis werd rond 1925 afgebroken.[273] De bodem op de plekken waar ooit de windmolens van Heiloo en Oesdom stonden, bezitten mogelijk nog resten daarvan, die archeologisch van belang kunnen zijn. Een voorbeeld van opgegraven resten van een korenmolen in de omgeving van Heiloo is die in Akersloot.[274] Hier werden de resten van een achtkante bovenkruier teruggevonden, waaronder de vier teerlingen lagen van een standerdmolen uit circa 1580 en daaronder de resten van een molen uit de 15de eeuw. Teerlingen zijn bakstenen blokken, waarop de balken van een standerdmolen rustten.

3.6.4 Conclusies over het historisch onderzoek

Het huis Ter Coulster werd vermeld in 1404 en de koop van de ambachtsheerlijkheid van Heiloo en Oesdom was in 1408. Mogelijk was het huis van meet af aan bedoeld als centrum van de ambachtsheerlijkheid; het is niet uitgesloten dat het in 1404 nog in aanbouw was. Er bestaat overigens discussie over de juiste datering van de oudste vermelding van het huis.[275] Zowel in 1623 als in 1744 en 1780 werd in het huis de kapel of kerkkamer vermeld. Dat deze kapel ouder moet zijn, blijkt uit de vermelding in 1523 van de kamer waarin het altaar staat. Maar al in 1472 werd het lezen van missen in het huis genoemd. Dit betekent dat Ter Coulster waarschijnlijk de gehele bestaansperiode een huiskapel heeft bezeten.

Voor verdere reconstructie is het van belang om de archeologische resten te combineren met de vermelding in 1523 van de helft van het huis na de herbouw vanwege de verwoesting in 1517, waarbij het mogelijk is dat niet het gehele gebouw hersteld is. In ieder geval bestond de helft van het huis daarna uit de middelste gevel aan de zuidzijde, met de kamer waar het altaar staat en twee aangrenzende kamers, met de nederkeuken, de melkkelder en de appelkelder. Een ander belangrijk gegeven is dat het huis Ter Coulster volgens schriftelijke bronnen in 1569 een oppervlakte had van 21,5 vierkante roeden. Om te kunnen bepalen hoe groot het huis toen was, is gekeken naar de oude maten.[276] Er blijken in Heiloo twee soorten vierkante roedes gebruikt te zijn. Een vierkante roede uit 1629 met een oppervlakte van 11,35 m² en de Hondsbossche vierkante roede met een oppervlakte van 11,69 m². Het is echter mogelijk dat in die tijd ook al de vierkante Rijnlandse roede werd gebruikt van 14,19 m² (zie tabel 3.3). Hieruit volgt dat het huisoppervlak in 1569 tussen de 244 en 305 m² bedroeg. In vergelijking met de archeologisch vastgestelde oppervlakte van het hoofdgebouw van circa 624 m² betekent dit, dat toen mogelijk nog niet meer dan de helft van het huis herbouwd was. Het bijbehorende stuk grond was 4,5 morgen groot, wat neerkomt op een oppervlakte van 4,185 of 3,825 ha.[277]

In het midden van de 17de eeuw werd Ter Coulster omgebouwd tot een buitenplaats, waarbij een monumentale

Roedemaat	Afmeting per vierkante roede	Grootte van 21,5 roeden
Roede van 1629	11,35 m²	244 m²
Hondsbossche roede	11,69 m²	251 m²
Rijnlandse roede	14,19 m²	305 m²

Tabel 3.3 Overzicht van de grootte van het huis op basis van de drie soorten vierkante roeden.

toegang met stenen brug werd gecreëerd. In 1730 vond opnieuw een verbouwing plaats, waarbij het huis werd omgevormd tot een toen modern ogend blokvormige buitenplaats. Na de sloop van 1788 bleef het noordoostelijk gebouwdeel nog enige tijd staan. In de 19de eeuw kwam de huidige boerderij (Ter Coulster Hof) tot stand op de oude funderingen van het huis Ter Coulster. Dat er tijdens de verschillende verbouwingen ook aandacht was voor de omgeving van het huis blijkt al in de 15de/begin 16de eeuw toen er sprake was van een zekere tuinaanleg met een elzenbos, een boomgaard en een laan. Ook waren er toen een paardenstal, bakhuis en hoenderhuis. Daarna werden er meer boomgaarden vermeld, maar ook weiden en kroften (= akkerland). Maar dat er meer tuinaanleg was, blijkt aan het eind van de 18de eeuw in de vorm van *plantagieën*, moestuinen, een sterrenbos en een berkenbos.

Hoofdlijnen van de bouwgeschiedenis van het huis op basis van schriftelijke bronnen

vóór 1404:	bouw van het huis Ter Coulster
1517:	verbrand door de 'Gelderse Friezen'
1523:	herbouw voltooid
1646:	verbouwing tot buitenplaats met nieuwe toegang
1730:	verbouwing tot blokvormig buiten (blijkens iconografie niet geheel voltooid)
1788:	sloop van het hoofdgebouw

3.7 Iconografische analyse

3.7.1 Inleiding

Wanneer oude afbeeldingen worden gebruikt als bron voor het ontrafelen van de bouwgeschiedenis van een kasteel of buitenplaats, is het belangrijk dat zij betrouwbaar zijn. Bij voorkeur gaat het dan om de eerste versie van 'naar het leven' getekende afbeeldingen van als betrouwbaar bekend staande kunstenaars. Voor Ter Coulster betreft dit dan vooral Roghman (17de eeuw) en Pronk (18de eeuw). De vele natekeningen en naschilderingen van hun werk kunnen buiten beschouwing blijven, tenzij het origineel verloren is gegaan. Wel van belang zijn andere authentieke afbeeldingen, die met behulp van het werk van Roghman en Pronk kunnen worden geïnterpreteerd. De hoofdvorm van Ter Coulster was een

rechthoek, waarvan de lange zijde ongeveer evenwijdig lag aan de strandwal van Heiloo en de ingang zich in de noordgevel bevond.

Overzicht van de meest relevante afbeeldingen

Afbeeldingen vóór het eind van de 16de eeuw zijn niet bekend, maar daarna tot en met de sloop in 1788 is een redelijk aantal afbeeldingen aanwezig. Als latere kopieën en onduidelijke schetsen buiten beschouwing worden gelaten, blijven 14 relevante afbeeldingen over die van belang zijn voor de bouwgeschiedenis.

1. Schilderij beleg Alkmaar situatie 1573 vanuit noordoost (1598)
2. Rademaker en andere kunstenaars (vóór 1646) vanuit zuid
3. Roghman 1 1647 vanuit noordwest
4. Roghman 2 (1647?) vanuit noordwest (ruimer perspectief)
5. Pronk 1724 vanuit noordoost
6. Meyling De Haan 1717-1748 (met detailschetsen van de belvedère-toren)
7. NN 1724 vanuit zuidoost
8. NN circa 1725 vanuit noordwest
9. Boomkamp 1737 vanuit noord
10. Pronk (na 1730) vanuit noordoost
11. De Haen 1734 vanuit zuidoost
12. De Winter 1744 vanuit west
13. Tijdens afbraak 1788 vanuit noordoost
14. Ruïne 1788 vanuit noordwest

3.7.2 Iconografische analyse tot circa 1646

Schilderij van het beleg van Alkmaar

Uit de periode tussen de bouw van het huis rond 1400 en het midden van de 17de eeuw zijn vrijwel geen afbeeldingen van het huis bekend. Alleen het schilderij dat de situatie ten tijde van het beleg van Alkmaar (1573) weergeeft kan ons iets meer informatie geven, maar er zijn niet veel details te zien (afb. 3.92).[278] Het enige dat hierop te zien is, is de torenvormige aanleg van Ter Coulster. Wel zijn er duidelijk drie gebouwvolumes te onderscheiden, de middelste hoog rechthoekig en met rood zadeldak, de rechter laag met blauw dak en de linker ook laag maar met onduidelijke dakkleur. Rood wijst op gebakken daktegels of dakpannen, met blauw zullen daken van natuurstenen dakleien bedoeld zijn. Volgens Rombach is op het schilderij de toren met tentdak zichtbaar. Met de toren bedoelt hij waarschijnlijk de belvedère-toren, maar die was hoger. Bovendien heeft het hoge bouwblok met het rode dak geen tentdak, maar een zadeldak.[279] Daarom is het waarschijnlijker dat dit de westtoren is, die een zadeldak bezat en dominant in het gebouwencomplex aanwezig was. Er is op dit schilderij nog geen spoor van de hoge belvedère-toren die Roghman en Rademaker tonen.

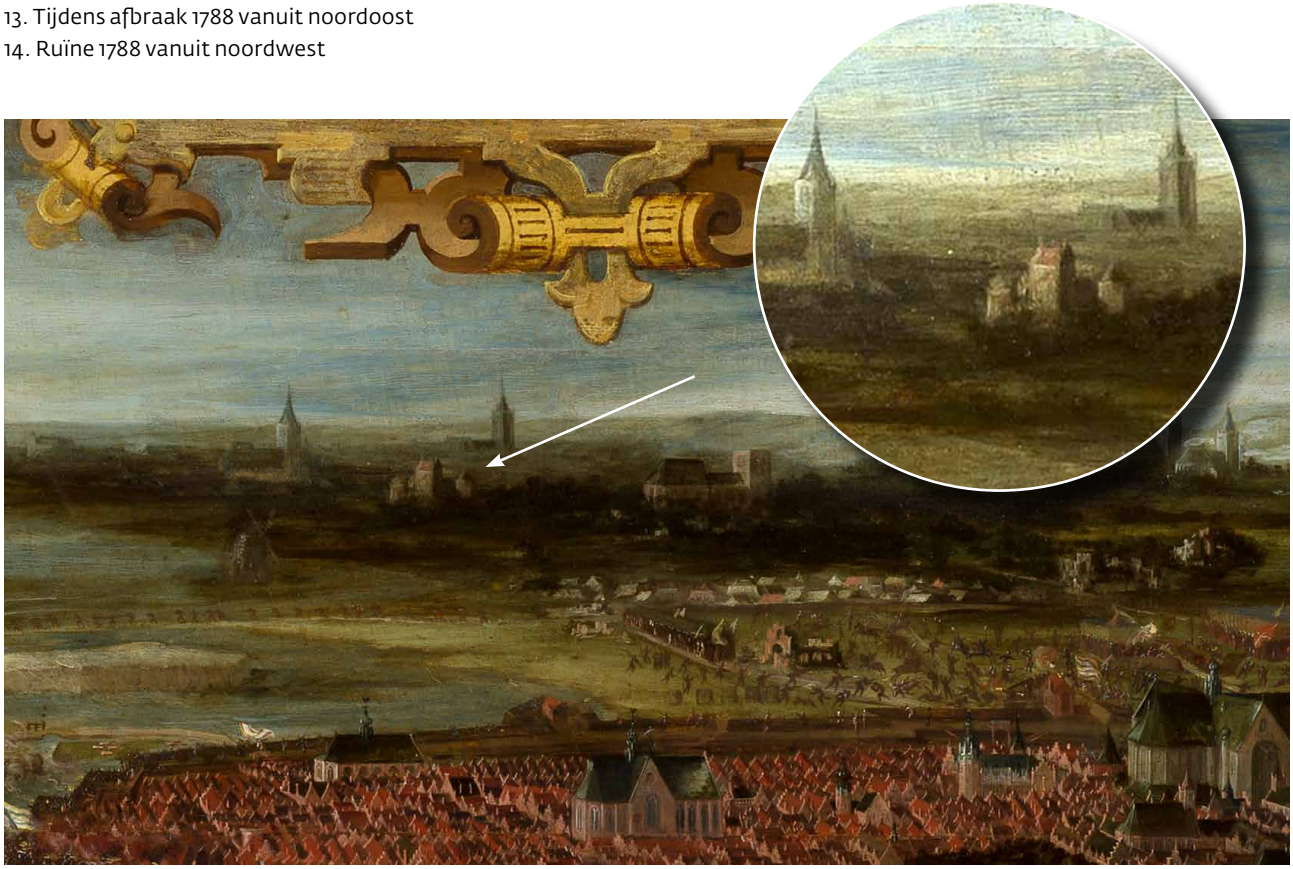

Afb. 3.92 Detail van schilderij uit 1603 van het beleg van Alkmaar. In het midden is het huis Ter Coulster afgebeeld (vanuit het noorden). [bron: Collectie Stedelijk Museum Alkmaar]

Roghman

De bekende kastelentekenaar Roghman maakte rond het midden van de 17de eeuw vele tekeningen van Hollandse kastelen. Deze tekeningen dateren uit 1646 en 1647, maar incidenteel ook nog tot in 1649. Er zijn van hem twee afbeeldingen van Ter Coulster die beide vrijwel vanuit het noordwesten getekend zijn.[280] De ene tekening is van dichtbij getekend, wat veel details oplevert (Roghman 1, 1647; afb. 3.93) en de andere geeft op grotere afstand een overzicht (Roghman 2, ongedateerd; afb. 3.94). Hoe de achtergevels er op dat moment uit gezien hebben, is niet bekend. De indruk van het hoofdgebouw is die van twee bouwblokken evenwijdig aan elkaar, met vooraan een derde bouwblok ertussen, zodat een U-vorm ontstaat. Dit derde bouwblok ligt iets naar voren ten opzichte van de twee andere bouwblokken. Voor de aanwezigheid van kelderruimtes zijn op de tekeningen van Roghman geen aanwijzingen te vinden. Kantelen en kijk- of schietsleuven ontbreken en de toegang is sober uitgevoerd. Er lijkt geen voorburcht of voorhof aanwezig te zijn geweest. Er is slechts een losstaande boerderij met hooiberging afgebeeld en iets dichter bij het hoofdgebouw een bijgebouw.

Dat de kasteeltekeningen van Roghman altijd in 1647-1648 zouden zijn ontstaan zoals steeds werd aangenomen, wordt door Van der Wyck gecorrigeerd op basis van enkele verbouwingsgegevens van kastelen. Daarbij speelt ook de verbouwing van Ter Coulster in 1646 een rol. Omdat de gedetailleerde kasteeltekening nog de oude situatie bij de poort laat zien, kan volgens hem het jaartal 1647 op deze tekening niet juist zijn, maar is hij een paar jaar ouder. De brug die op de grote overzichtstekening te zien is, maakt volgens Van der Wyck een provisorische indruk. De gemetselde brug en de fraai gebeeldhouwde natuurstenen poortomlijsting (gedateerd 1646) moesten nog aangebracht worden.[281] Kloek acht het waarschijnlijk dat Roelant Roghman het huis tijdens de verbouwing heeft aangetroffen en in de ene tekening toonde hoe het er vóór de verbouwing uitzag en in de andere de situatie van daarna heeft aangegeven.[282] Dit is overigens niet helemaal in overeenstemming met de eerder door hem gemaakte opmerking, dat Roghman Noord-Holland in 1647 zou hebben bezocht.[283] Het ontbreken van een afbeelding door Roghman waarop de zuidkant van het huis Ter Coulster was te zien, kan te maken hebben met zijn voorkeur om bij kastelen die hun oude gedaante nog bezaten, de gebouwen bijna dreigend weer te geven, waardoor ze nog indrukwekkender werden.[284] Mogelijk was de zuidzijde van Ter Coulster te weinig geschikt voor deze wijze van weergeven, omdat het een te vriendelijk karakter had. Dit kan de reden zijn waarom Roghman deze zijde niet heeft getekend en alleen de noord- en de westzijde in beeld heeft gebracht.

Afb. 3.93 Tekening 1 van R. Roghman (vanuit het noordwesten). [bron: Van der Wyck 1989, 112]

Afb. 3.94 Tekening 2 van R. Roghman (vanuit het noordwesten). [bron: Van der Wyck 1989, 113]

Rademaker

Het huis Ter Coulster werd door Rademaker (overleden in 1735) getekend in welstand, wat in dit geval waarschijnlijk wil zeggen: vóór de veranderingen van 1646. Hij zal zich daarbij op oudere afbeeldingen hebben gebaseerd, maar niet op Roghman, want hij beeldt het huis van de andere kant af, vanuit het zuiden (afb. 3.95). Opvallend is, dat de tekening bouwkundig minder zuiver lijkt dan bij Roghman en dat de verhoudingen niet helemaal zullen kloppen. Zo is het middengedeelte duidelijk te breed weergegeven. Maar voor het overige zijn de gegevens waarschijnlijk wel te gebruiken voor een globale indruk voor zover zij niet in strijd zijn met de tekeningen van andere kunstenaars. Hij legt de nadruk op enkele adellijke statussymbolen die hij weergeeft bij het huis, zoals de duiventil tegen de belvedère-toren, het ooievaarsnest op het dak van de westtoren en de zwanen in de gracht. Wat dit laatste betreft kan erop worden gewezen, dat er in 1528 een zwaandrift was toegevoegd aan het leen van de

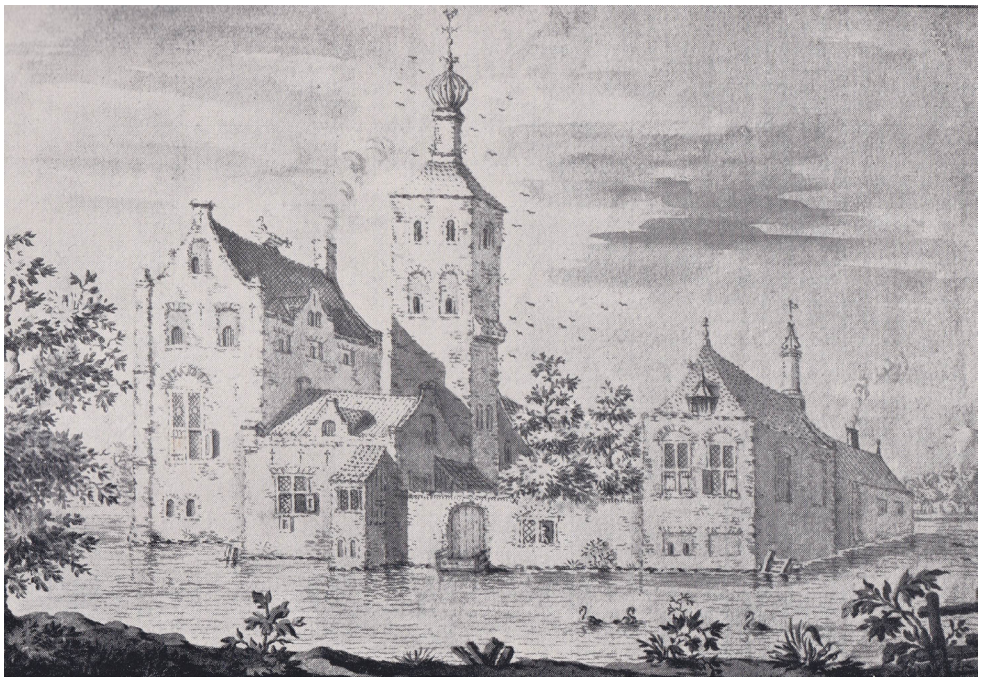

Afb. 3.95 Tekening van A. Rademaker, vóór 1644 (vanuit het zuidoosten). [bron: Belonje 1946, t.o.30]

Afb. 3.96 Groot schilderij van het huis Ter Coulster, waarschijnlijk uit de periode 1724-1734 [foto Johanneke Verhave].

ambachtsheerlijkheid.[285] Er zijn nog drie tekeningen van andere kunstenaars bekend die het huis vanuit het zuiden tonen en die, op enkele details na, veel op elkaar lijken.[286] Mogelijk omdat ze elkaar hebben nagetekend.

Groot schilderij van het huis Ter Coulster

Van het huis Ter Coulster bestaat een groot schilderij, dat onlangs gerestaureerd is en waarbij de verflagen omstreeks de periode 1697-1747 konden worden gedateerd (afb. 3.96).[287] Opvallend hierop is dat de noordelijke vleugel (met de ingang) een verdieping heeft, terwijl op de andere afbeeldingen van Ter Coulster tot en met 1725 deze verdieping nog niet voorkomt. Pas bij de tekening van Boomkamp uit 1737 is hier wel een verdieping aanwezig, evenals op de noordwest-vleugel. Dus het schilderij geeft de situatie weer die tussen 1725 en 1737 was ontstaan. De Graaf vermoedt een vergelijkbare datering, namelijk tussen 1724 en 1734.
Hij veronderstelt dat de verschillen met andere afbeeldingen te wijten zijn aan de artistieke vrijheid van de kunstenaar en dat het mogelijk gaat om een bouwfase die niet is weergegeven door de anderen.[288]

3.7.3 Beschrijving per gebouwdeel circa 1400-1788

Hoofdgebouw circa 1400-1646

De te behandelen gebouwdelen zijn op een overzicht aangegeven (afb. 3.97).

Noordoostelijk bouwdeel (B1)

Het rechthoekige linkerbouwblok, aan de oostkant van het huis, heeft geen verdieping. Bij Roghman is alleen de korte noordgevel zichtbaar; deze heeft één kruisvenster. Het is gedekt door een dak met schildeind en op de nok een zeer hoge rokende schoorsteen, die rond van vorm lijkt te zijn (zie Roghman 2, Rademaker en Pronk). Een dergelijke grote schoorsteen kan wijzen op de aanwezigheid van een keuken.[289]

Noordelijk middenbouwdeel met ingang (B2)

Dit rechthoekige bouwblok staat met de lange zijde aan de gracht, waaruit het direct oprijst. Het bouwblok steekt iets naar voren ten opzichte van de aangrenzende bouwblokken, het ligt dus meer naar het noorden. Het heeft geen verdieping en is gedekt door een schilddak, wat bij Roghman van dakpannen lijkt te zijn. Op de tekening van Roghman 1 is slechts één kruisvenster aanwezig, namelijk aan het westelijke uiteinde van het bouwblok. De brug bevindt zich vlakbij de oostelijke hoek van het middenbouwblok, waar een eenvoudige deur is met een rechte latei. De deurhoogte kan

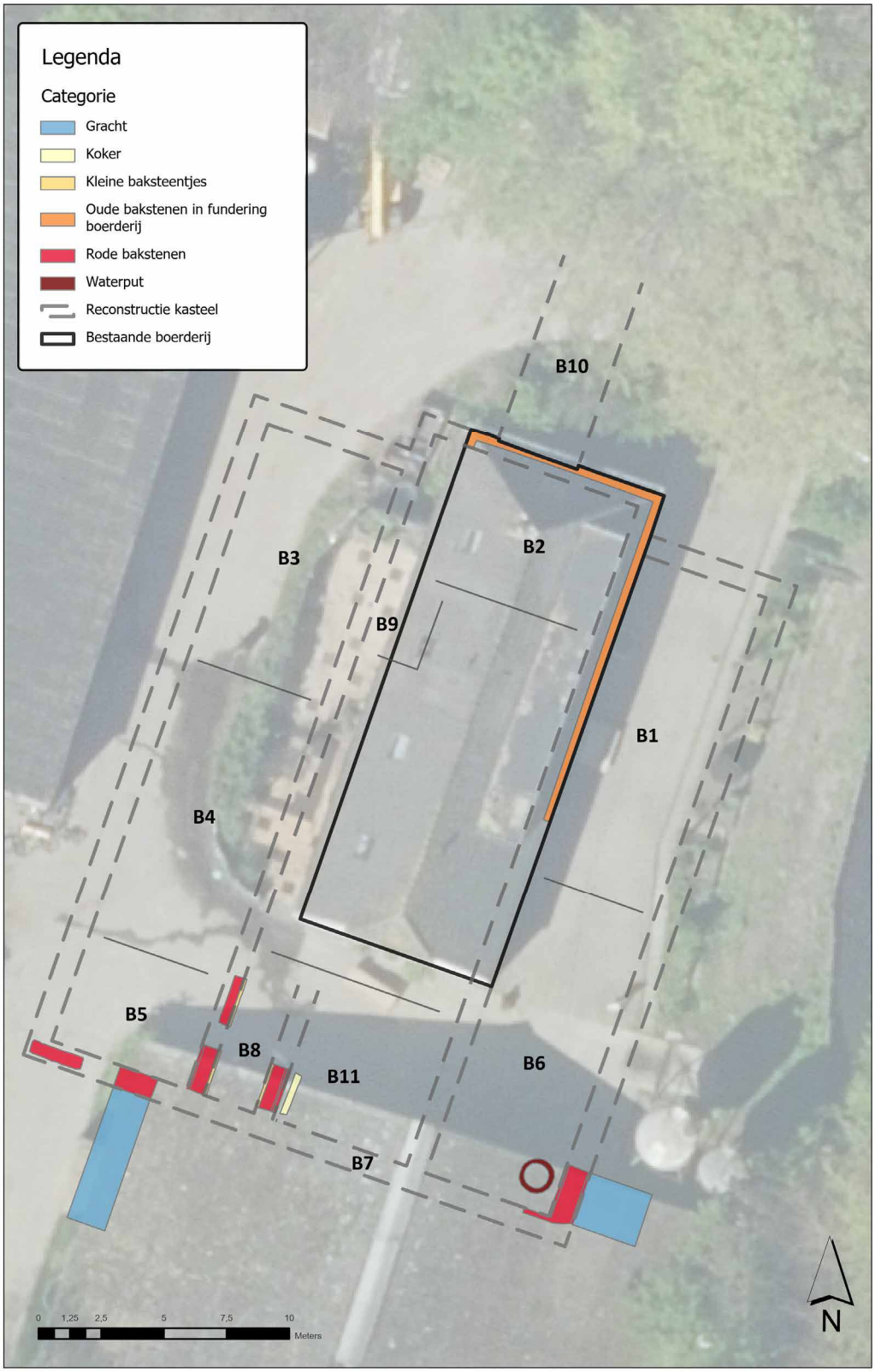

Afb. 3.97 De onderscheiden bouwdelen B1 t/m B11, aangegeven op afb. 3.8 met het overzicht van funderingen en grachten die in 1983 zijn aangetroffen [bron: PDANH, kaartbeeld: provincie Noord-Holland]

worden geschat op circa 2,5 meter, mede door de daarbij afgebeelde personen. Vanwege de positie van de deur vlak naast de oosthoek van het bouwblok, kan de muurdikte hier niet veel meer dan 0,7 tot 0,8 meter hebben bedragen. Op de tekening Roghman 2 heeft de ingang een andere plek en bevindt deze zich in het midden van het middelste bouwblok. Op de plek waar eerst de toegang was is nu een kruisvenster. De nieuwe ingang heeft een omlijsting met natuursteenblokjes en is van boven rond afgewerkt. Op de afbeelding van Rademaker vanuit het zuiden is dit bouwdeel niet te zien, maar wel een klein deel van een vleugel die direct achter de hoge toren staat met een zadeldak, waarvan de nok in noordzuidrichting loopt, dus anders dan bij Roghman.

Noordwestelijk bouwdeel (B3)
Het rechterbouwblok is gedekt door een dak met schildeind en heeft geen verdieping. Het staat met de lange zijde naar het westen en de korte zijde naar het noorden (dus naar de naderende bezoeker). De korte gevel bezit één kruisvenster en heeft aan de grachtkant een gemakkoker (afvoerkoker van een toilet) tegen de oosthoek van het bouwblok. De lange gevel van dit bouwdeel heeft op Roghman 2twee kruisvensters en er hangen twee duiventillen aan (afb. 3.98). Langs deze lange zijde ligt een strookje grond langs de gracht, waarop struikjes staan en die aan de oostzijde is beschoeid door een laag muurtje. Aan de korte gevel ontbreekt de dakgoot, aan de lange gevel is wel een dakgoot, maar deze hangt los. Op Roghman 2 zijn de dakgoten niet waarneembaar en ook de duiventillen zijn hier niet meer aanwezig.

Westtoren (B4)
Het noordwestelijk bouwdeel loopt bij Roghman tegen de westtoren aan, die ongeveer in het midden van de westvleugel staat. De zuidwesthoek daarachter is onbebouwd, daar bevindt zich nog de gracht. De westtoren heeft een zadeldak met tuitgevels en één schoorsteen in de noordelijke geveltop, waaruit rook komt. Deze toren heeft een rechthoekig grondvlak en vertoont gelijkenis met een hoge zaalbouw, het is de hoofdtoren van het kasteel, dus een donjon. De toren bezit een verdieping boven de begane grond. Van de verdieping loopt de ruimte door tot in de kap, zodat de kapvoet zichtbaar geweest moet zijn in deze ruimte. De topgevel van de zolderruimte daarboven is in de noordgevel voorzien van drie vensters.

De westgevel is op Roghman 1 nauwelijks zichtbaar; wel is te zien dat zich aan de noordzijde van deze gevel een kruisvenster bevindt. Op Roghman 2 is die gevel wel te zien en blijkt dat hier zowel op de bovenverdieping als op de begane grond steeds één kruisvenster aanwezig is. Opvallend is dat juist het kruisvenster aan de noordzijde in de westgevel nu niet meer aanwezig is en op deze plek twee duivenhokken hangen. Het kan zijn dat deze voor het venster waren

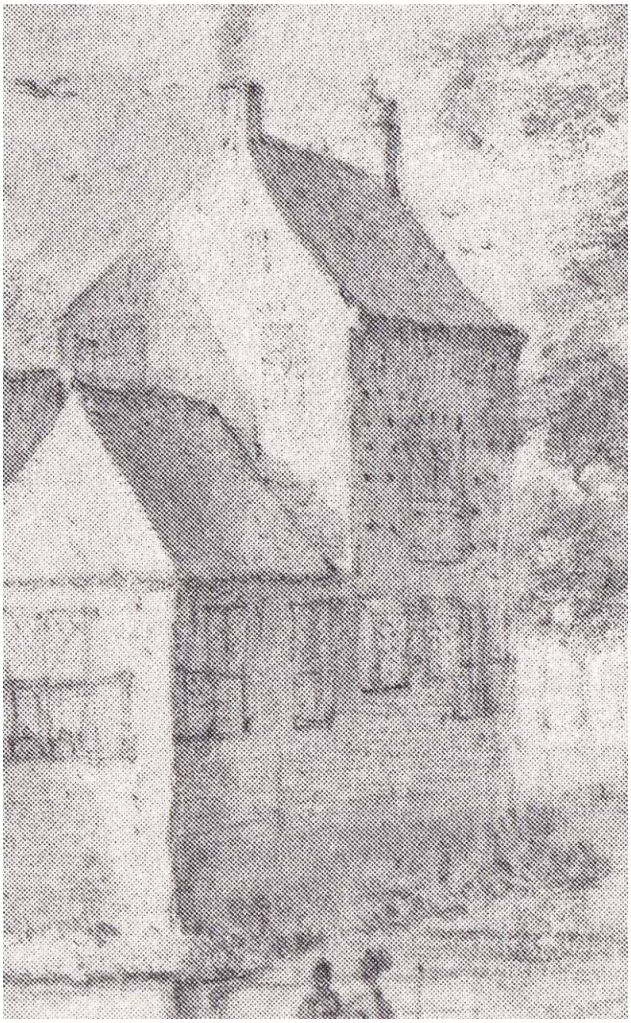

Afb. 3.98 De westtoren (woontoren of donjon) van Ter Coulster als duiventoren; detail van tekening 2 door Roghman.

aangebracht, waardoor men gemakkelijk de eieren uit de duivennesten kon pakken. Een ander bijzonder verschijnsel wordt gevormd door het grote aantal zwarte stippen dat op de westgevel getekend is, alsof het hier gaat om uitvliegopeningen voor duiven in de muur, zoals dat bij duiventorens voorkomt. Hierdoor ontstaat de indruk dat de westtoren vóór of omstreeks het midden van de 17de eeuw een duiventoren was geworden.[290]

De tekening van Rademaker vertoont de westtoren vanaf de andere kant. Deze zuidkant heeft een groot kruisvenster op de hoofdverdieping, waarin zich in de bovenlichten twee ronde glazen bevinden, waarschijnlijk wapenglazen van glas-in-lood. De bovenverdieping lijkt erg laag te zijn en slechts kleine vensters te bezitten, waar Roghman een volwaardige verdiepinghoogte aangeeft met een volledig kruisvenster. Bij Roghman 1 heeft de zolderruimte drie kleine

vensters in de noordelijke tuitgevel, terwijl bij Roghman 2 op deze plek kruisvensters lijken te zijn aangegeven. Opvallend zijn de pilasters die zich volgens Rademaker op de hoeken van de zuidgevel bevinden. Vlak boven de gracht zijn onder de hoofdverdieping twee kleine lichtopeningen te zien, zodat hier een kelderruimte moet zijn geweest.

Het is duidelijk dat de westtoren oorspronkelijk het belangrijkste bouwdeel van het huis is geweest en dat dit de toren was die zich op het schilderij van het beleg van Alkmaar vertoonde als een hoog bouwwerk met een roodkleurig dak. Bij zowel Roghman als Rademaker is de aard van de dakbedekking van dit bouwdeel niet goed te onderscheiden. Een roodkleurig dak wijst op de aanwezigheid van gegolfde rode dakpannen of platte rode daktegels. De gegolfde pannen kwamen pas in de 16de eeuw in gebruik, maar platte daktegels werden al in de Middeleeuwen toegepast. Een voorbeeld hiervan is de oudste toren (uit circa 1425) van slot Kostverloren te Amstelveen, waarvan vele daktegels werden teruggevonden tijdens de opgraving.[291]

Lege zuidwesthoek (B5)
In deze periode is de zuidwesthoek nog niet bebouwd, hier bevindt zich dan nog een deel van de gracht.

Zuidoostelijk bouwdeel (B6)
Het zuidoostelijke bouwdeel is niet zichtbaar op de tekeningen van Roghman, maar komt wel voor bij Rademaker. Het heeft ook een zadeldak met een schildeind en bezit zowel in de oostgevel als in de zuidgevel twee kruisvensters. In de zuidgevel zijn bovendien twee kleine lichtopeningen te zien voor een kelderruimte. De zolderruimte heeft een dakkapel bij de zuidgevel.

Grachtmuur (B7)
Het middendeel van de zuidzijde van Ter Coulster is bij Rademaker duidelijk te groot weergegeven. De oostelijke helft ervan bestaat uit een muur langs de gracht, waarboven twee bomen oprijzen. In de muur bevinden zich een zogenaamd bolkozijn (van twee vensters naast elkaar) en een deur die toegang geeft tot een kleine steiger in de gracht.

Zuidelijk bouwdeel (B8)
De westelijke helft van het middendeel vertoont bij Rademaker een klein gebouw met een zadeldak, waarvan de nok evenwijdig loopt aan de gracht en dat aan deze kant een dakkapel heeft. Zowel tegen de oostgevel als de zuidelijke grachtzijde zijn kleine aanbouwtjes getekend.

Hoge toren (B9)
Achter het noordelijk middenbouwdeel staat volgens beide tekeningen van Roghman aan de westzijde een zeer hoge vierkante toren, die tegen zijn westmuur een gemakkoker bezit (afb. 3.99). Deze ligt tegen de zuidwesthoek van de toren aan en loopt door tot de bovenste etage, waar dan een belangrijk vertrek moet zijn geweest, bestemd voor langdurig verblijf. Vanwege de ligging midden in de bebouwing kon de gemakkoker niet rechtstreeks in de gracht uitmonden, zodat hier mogelijk een beerkelder of beerput geweest is. Door vergelijking met de overige bouwdelen kan het aantal bouwlagen van de toren worden geschat, waaruit blijkt dat er boven de begane grond drie of vier etages moeten zijn geweest, met daarboven de kap van het tentdak. De punt van het dak wordt bekroond door een hoge cilindervorm met daarop een opengewerkte kroon, enigszins ui-vormig. Deze is op beide tekeningen iets verschillend, op Roghman 2 wordt een kruis met haan afgebeeld, op Roghman 1 valt dit gedeelte juist weg door de rand van de tekening. Een blad uit 1717-1748 met enkele schetsen van Meyling, waarschijnlijk gebaseerd op oudere tekeningen, laat zien hoe fraai de afwerking van de spits is. Raamopeningen zijn aan de noord- en westkant van de toren niet te zien, alleen onderin zijn twee kleine vensteropeningen in de westgevel aanwezig. Hogerop zijn in de torenmuren vlekken aanwezig, die op dichtgemetselde vensters kunnen wijzen. Op de tekening van Rademaker bevindt zich bovenin de toren een klein venster aan de oostzijde en zijn er twee kleine vensters aan de zuidzijde. Bovendien heeft ook de etage eronder twee kleine vensters naar het zuiden en zien we meer

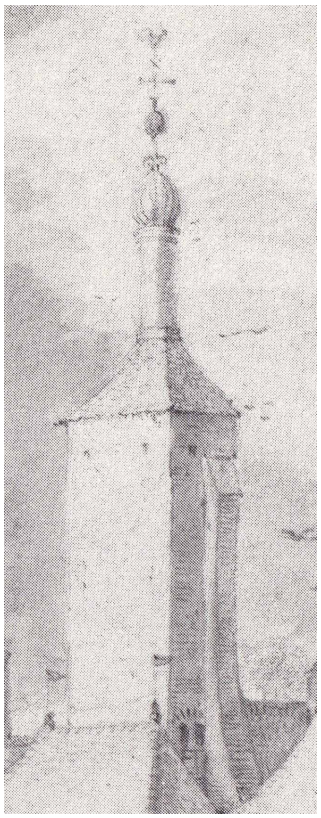

Afb. 3.99 De belvedère-toren van Ter Coulster; detail van tekening 2 door Roghman.

onderaan nog twee kleine vensters naar het oosten. Deze zeer hoge en opvallende toren is op het schilderij van het beleg van Alkmaar niet zichtbaar, zodat het goed mogelijk is dat hij pas na 1573 is gebouwd. Zoals bij de historische gegevens werd vermeld, is er in 1624 sprake van een klokje op het huis Ter Coulster, maar het is de vraag of het in deze hoge toren hing.

Gracht met brug (B10)
Afgezien van de westzijde loopt de gracht tot aan de muurvoeting door. De brug rust op tekening Roghman 1 op minstens vijf jukken (zonder schragen). Dit is brugtype 1 (*post-bridge*), zoals door Bauer behandeld in zijn overzicht van middeleeuwse kasteelbrugtypen. Dit type kwam bij kastelen in de 13de en 14de eeuw veel voor in Noord-Holland.[292] De brug van Ter Coulster bezit een stevige brugleuning, maar het is opvallend dat er geen aanwijzingen voor een ophaalbrug zijn; ook in het muurwerk is niets te zien dat duidt op de voormalige aanwezigheid van een ophaalburg. Er mag echter worden aangenomen dat dit oorspronkelijk wel het geval is geweest, omdat dit voor zowel status als veiligheid een onmisbaar onderdeel is van een omgracht huis. Zoals al vermeld zijn enkele natuurstenen objecten aangetroffen in de grond die in het jaar 2000 uit de grachtvulling bij de westmuur kwam. Het ging daarbij om twee bewerkte stukken zandsteen, waarbij de vermoedelijke sluitsteen van een poort.[293] In het andere stuk zijn pennengaten te zien en slijtage, die erop wijzen dat het een onderdeel geweest moet zijn van een ophaalbrug of sluiting van een poort (zie ook paragraaf 3.4.1).

De hoogte van het brugdek boven het waterniveau van de gracht bedraagt circa 1,5 à 2 meter. Dit is daarmee tevens het niveau van de vloeren van de hoofdverdieping in het gebouw, wat betekent dat er kelders aangebracht konden worden. Op tekening Roghman 2 rust de brug op slechts twee jukken (met schragen) en zijn geen brugleuningen aanwezig. In plaats daarvan lijken er slechts touwen te hangen, terwijl enkele personen op de brug bezig zijn. Aan de landzijde is een met hout beschoeid bruggenhoofd aanwezig. Er is een nieuwe ingang gemaakt in het midden van het bouwblok, waardoor de brug en de ingang meer naar het westen liggen dan op Roghman 1. De breedte van de gracht ter plaatse van de brug bedraagt naar schatting minstens 12 meter.

Wijzigingen aan het hoofdgebouw 1646-1730

Nu de opbouw van Ter Coulster in de eerste helft van de 17de eeuw duidelijk is, kan vervolgens worden nagegaan welke veranderingen er na die tijd plaatsvonden. Op de tekeningen van Roghman circa 1646-1647 was al te zien dat men bezig was om de ingang te verplaatsen naar het midden van het middelste bouwdeel (afb. 3.100). De eenvoudige houten brug naar deze nieuwe ingang had geen brugleuningen, er waren

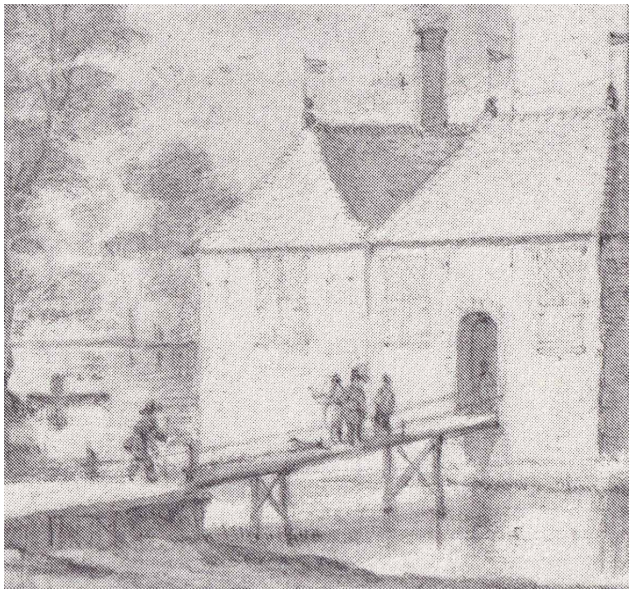

Afb. 3.100 De brug en de toegangspoort van Ter Coulster tijdens de verbouwing; detail van tekening 2 door Roghman.

alleen maar touwen. Waarschijnlijk was dit een tijdelijke brug ten behoeve van de bouwwerkzaamheden. Op een tekening van Pronk uit 1724 is Ter Coulster duidelijk en betrouwbaar afgebeeld vanuit het noordoosten (afb. 3.101). Hierop is te zien dat de ingang was verfraaid met natuurstenen beeldhouwwerk en opschrift. De tijdelijke houten brug was vervangen door een stenen exemplaar met bogen. Op andere afbeeldingen blijkt dat er vier bogen waren.

Pronk beeldt de oostgevel van het noordoostelijk bouwdeel af met vier kruisvensters, met in het midden van de gevel een grote gemakkoker. In het dak is een kleine dakkapel aanwezig. Bij Rademaker is hier geen dakkapel te zien en ook zijn er twee kruisvensters minder, maar dit kan een gevolg zijn van het minder nauwkeurig afbeelden van dit voor hem marginale deel van het gebouw. Duidelijker zijn de wijzigingen in het zuidoostelijke bouwdeel, dat nu van een verdieping voorzien is, waarop een zadeldak rust tussen tuitgevels. De verdieping heeft (evenals de begane grond) twee kruisvensters en er is een kleine dakkapel aangebracht. Een andere belangrijke wijziging wordt gevormd door het sterk verlagen van de hoge toren. De fraaie spits is weg en daarvoor in de plaats is er nu een soort tentdak met kort nokje gekomen. Gezien de dakstructuren zijn er geen leien daken aanwezig, het moeten allemaal dakpannen of eventueel daktegels geweest zijn. Dit stemt overeen met een beschrijving uit 1706 van Ludolph Smids, waarin staat dat het huis met rode pannen gedekt was.[294] Ook op een aquarel van Cornelis Pronk uit 1730 is goed te zien dat het huis rode pannendaken had.[295]

Afb. 3.101 Tekening uit 1724 van Ter Coulster door C. Pronk (vanuit het noordoosten). [bron: Belonje 1946, t.o.31]

In de Middeleeuwen kende men naast riet vooral de natuurstenen leien en de van gebakken klei vervaardigde platte daktegels als dakbedekking. Maar in het tweede kwart van de 16de eeuw heeft de gegolfde dakpan zich sterk verbreid. De oudst bekende vermelding betrof Gouda en dateerde uit 1534.[296] Het is dus onwaarschijnlijk dat de pannen van Ter Coulster al bij de verbouwing van 1517-1523 op het dak zijn gelegd. De dakpanstructuur is nog duidelijker waarneembaar op een tekening van een onbekend kunstenaar uit ongeveer 1725, getekend vanuit het noordwesten. Hierop is te zien dat de lege zuidwesthoek (waar eerst grachtwater was, nr. B5) nu is volgebouwd met een woonvleugel met verdieping. Op elke woonlaag bevindt zich een kruisvenster en vlak boven het bovenste venster is een brede horizontale daklijst. De dakvoet ligt duidelijk lager dan die van de westtoren. Het is mogelijk dat de daarop aansluitende grote oostgevel in die tijd ook al was gebouwd. Een tekening van De Haen uit 1734 vanuit het zuidoosten, toont deze oostvleugel, ook voorzien van kruisvensters. In de positionering van de vensters is nog te zien dat er een nieuw bouwdeel met verdieping (B11) is geplaatst tussen de westtoren en het zuidoostelijke bouwdeel, waarna het geheel onder één groot schilddak is gebracht. Daarmee verviel de topgevel van het zuidoostelijke bouwdeel, die er in 1724 nog stond. De stijl vertoont overeenkomst met die van het Hollands Classicisme, die rond het midden van de 17de eeuw in opkomst was.[297]

Wijzigingen aan het hoofdgebouw 1730-1788

Een belangrijke verandering in de volgende fase vormt het vervolmaken van het ombouwen van Ter Coulster naar een zogenaamd 'blokvormig buiten'. Hiertoe is er een verdieping gezet op het noordelijk middendeel met ingang en is ook bovenop de natuurstenen doorgang van 1646 een verhoging geplaatst. Hierin bevindt zich een wapenschild met wapenhouders (links een leeuw, rechts een griffioen).[298] Het merendeel van de kruisvensters is vervangen door grote schuiframen en de daken van de verschillende bouwdelen zijn zoveel mogelijk gelijk getrokken. Zoals te zien is op de tekening van De Winter uit 1744 werd hiertoe ook het noordwestelijke bouwdeel met een verdieping verhoogd (afb. 3.102). Het nog relatief nieuwe bouwdeel in de zuidwesthoek (B5) diende ook nog iets verhoogd te worden om de aansluiting van het dak mogelijk te maken. Opvallend is dat de oude westtoren nog herkenbaar bleef in de westelijke gevelwand, door een bouwnaad en doordat de drie oude vensters gehandhaafd werden. De bovenste heeft zelfs nog steeds de vorm van een kruisvenster. De beide kruisvensters op de begane grond werden vervangen door schuiframen en vlak boven deze ramen verraden vier muurankers de positie van dragende balken. Van het bouwdeel in de zuidwesthoek (B5) zijn de kruisvensters gehandhaafd.

Alle vensters in de zuidgevel waren in 1734 (nog) kruisvensters blijkens de tekening van De Haen en datzelfde geldt voor de vensters in de oostgevel. Maar in 1788 blijkt dat van de acht vensters in de oostelijke gevelwand er ondertussen vijf vervangen waren door grote schuiframen. Een tekening die vergelijkbaar is met die van De Haen en die uit 1724 zou zijn, toont in de oostgevel een tweetal lichtopeningen voor een kelderruimte en in de zuidgevel twee rioolopeningen. Bij het

Afb. 3.102 Tekening uit 1744 van Ter Coulster door H. de Winter (vanuit het westen). [bron: De Graaf 2023, 33]

archeologisch onderzoek in 1983 is een kleine rioolkoker aangetroffen, die uitkwam in de zuidmuur en in 2000 is een grote beergang opgegraven, die ook via de zuidmuur in de gracht uitmondde.

Tenslotte moet geconstateerd worden dat het ombouwen naar een blokvormig buiten niet geheel voltooid werd. Op een ongedateerde tekening van Pronk vanuit het noordoosten is te zien dat de aansluiting tussen het middendeel en het noordoostdeel onvoltooid was (afb. 3.103). Het middendeel eindigt aan de oostkant met een abrupte afsnijding, waarbij de zolderruimte met verticale planken is dichtgezet. Het noordoostdeel is het enige bouwdeel van Ter Coulster dat nog niet van een verdieping was voorzien, zodat de aansluiting nog niet gemaakt kon worden. De planken afsluiting zal dan ook als tijdelijk bedoeld zijn. De kap op het noordoostelijke bouwdeel bevatte op dat moment de oudste nog resterende kap van het huis. Waarschijnlijk was het deze zolder die als 'oude zolder' werd vermeld in de boedelinventaris van 1780.

Opvallend bij alle afbeeldingen van na 1724 is, dat het restant van de belvedère-toren, die steeds zo markant boven de bebouwing uitstak, niet meer te zien is; dit geldt zowel voor de tekeningen uit 1734 als 1744. De conclusie moet zijn dat deze toren vanwege de voortgaande verbouwingen ergens tussen 1724 en 1734 verder verlaagd werd. Volgens De Graaf zijn er op één van de drie tekeningen uit 1734, van de situatie

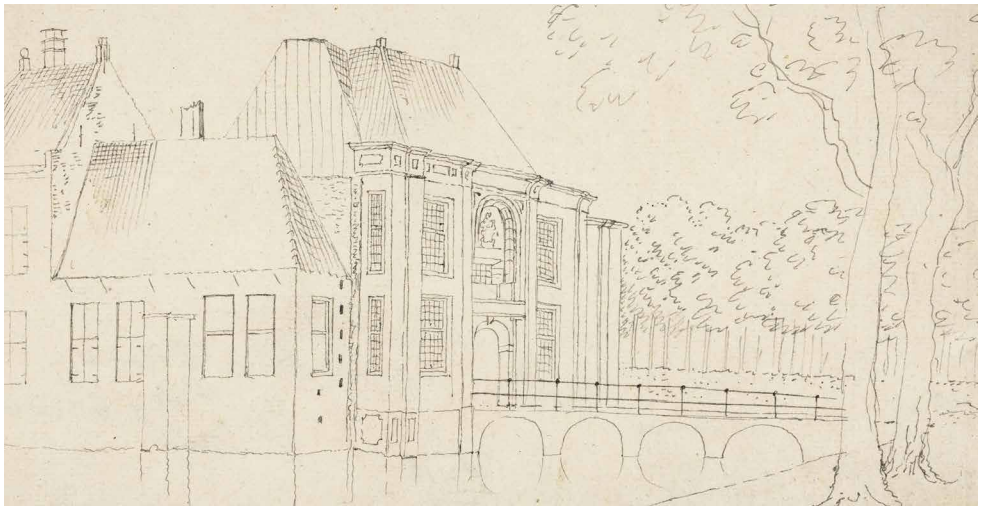

Afb. 3.103 Tekening uit 1788 van Ter Coulster door C. Pronk (vanuit het noordoosten). [bron: De Graaf 2023, 31]

na de verbouwing vanaf circa 1720, twee afvoeropeningen te zien in de noordgevel. Dit kan niet juist zijn want op alle drie de tekeningen zijn alleen de zuid- en oostgevel zichtbaar. Op één van de tekeningen toont wel de zuidgevel twee afvoerkokers, dus niet de noordgevel.[299] Van de afbraak van Ter Coulster in 1788 zijn twee afbeeldingen bewaard gebleven. Hierop is te zien dat de gracht al deels gedicht was, nog voordat de meeste gebouwen gesloopt werden. Opvallend is dat het noordoostelijke bouwdeel nog als laatste volledig overeind stond. Mogelijk was dit het bouwdeel dat als vestibule of voorpoort bekend stond en nog enige tijd in gebruik bleef als arbeiderswoning.[300]

Overige gebouwen en structuren

Bijgebouw (B12)
Dichtbij de gracht, aan de oostkant van het slot, bevindt zich op de tekeningen van Roghman een rechthoekig houten bijgebouw met zadeldak. De korte gevel met een deur erin is naar het slot gericht. Bij de lange noordgevel bevindt zich een hooiberg. Dit bouwwerk kan onderdeel hebben uitgemaakt van het boerderijerf.

Boerderij (B13)
Op Roghman 2 is aan de linkerzijde een rechthoekige boerderij met zadeldak afgebeeld, die ten oosten van het slot lag (afb. 3.104). Duidelijk zichtbaar is dat de oprijlaan doorloopt tot aan deze boerderij. Op de kaart van Zoutman komt hij ook voor, waardoor de globale ligging op de huidige kaart aangegeven kan worden. Daarbij blijkt hij vlakbij de huidige theekoepel te hebben gestaan, waar veel puin in de grond zit.[301] Bij deze boerderij stond een hooiberg, terwijl nog juist een aanbouw zichtbaar is naar het noorden toe. De korte westgevel heeft geen deur, maar hier hangt wel een duiventil. De gevel is uitgevoerd in renaissancestijl, waarmee deze te dateren is tussen circa 1550 en 1650. Opvallend is de ligging op enige afstand van het hoofdgebouw. Hiermee voldoet Ter Coulster aan de voorwaarde dat er een duidelijke scheiding is tussen het steenhuis en het agrarische bedrijf.[302]

Tuinmuur (B14)
Op de tekening van De Winter uit 1744 zijn aan de westzijde van het huis kegelvormig gesnoeide boompjes te zien en aan de noordoostzijde een ongeveer drie meter hoge tuinmuur, met een poort erin (afb. 3.105). Deze muur is bij De Haen in 1734 niet te zien, wel zijn de boompjes aanwezig. Waarschijnlijk stond de tuinmuur meer naar rechts en viel het net buiten het blikveld van De Haen.

Afb. 3.104 De boerderij bij Ter Coulster; detail van tekening 2 door Roghman.

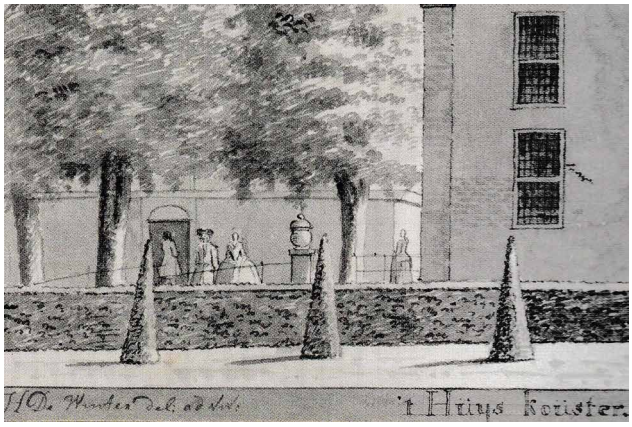

Afb. 3.105 Detail van de tekening van H. de Winter met de tuinaanleg. [bron: De Graaf 2023, 33]

8 Van den Berg/Alders 2005, 13 en voor een algemene inleiding op de landschappelijke ontwikkelingen van Noord-Holland in het 1ste millennium zie Nicolay/Van Eerden 2023, hoofdstuk 2: Een verrassend leefbaar land aan de rand van wateren.
9 Lange/Besselsen/Van Londen 2004, 38.
10 De Koning 2018, 35.
11 De Koning 2018, 36.
12 Lange 2007, 35.
13 Schutte 2005, 9-10.
14 Tuinman/Salomons 2019, 15.
15 Tuinman/Salomons 2019, 27.
16 Van Raaij 2013.
17 Morsch 2021, 129.
18 Lange/Besselsen/Van Londen 2004, 20.
19 De Graaf 2023, 13; met name gebaseerd op de hoogtelijnenkaart.
20 De Graaf 2023, 190.
21 Alders/Eisma-Donker/Zeiler 1991 en Alders 2003, 34.
22 Dijkstra 2021, 45.
23 Lange 2014.
24 De Koning/Luitjes 2024.
25 Voor een uitgebreid overzicht van archeologische onderzoeken in Heiloo en haar vroegmiddeleeuwse buurschappen zie Nicolay/Van Eerden 2023, hoofdstuk 4: De nederzettingen: patronen in tijd en ruimte (3e-8e eeuw).
26 Van der Leije 2021, 39.
27 Woltering/Jager 1991, 318.
28 ARCHIS, zaakidentificatienummer 3207368100.
29 Woltering 1979, 263.
30 Lange 2007, 35.
31 Lange 2007, 36.
32 Lange 2013, 7.
33 Lange 2007, 37.
34 Van den Berg/Alders 2005, 11.
35 Alders 2005.
36 Schutte 2005, 9-10.
37 Tuinman/Salomons 2019, 7, 15.
38 Tuinman/Salomons 2019, 17, 27.
39 De Koning 2007, 37.
40 De Koning 2007, 39.
41 ARCHIS, zaakidentificatienummer 2102187100.
42 De Koning 2016, 7.
43 Volgens J. de Koning tijdens een lezing over archeologie in de stationsbuurt, zie Van Lente 2011.
44 Janse e.a. 1990, 11, 64.
45 De Koning 2010.
46 De Koning, 2012. Laatstgenoemde ton was voorzien van de ingekraste afbeelding van een koggeschip.
47 Deze groep bodemvondsten kon via E.H.P. Cordfunke te Schoorl in het Archeologisch depot worden opgenomen.
48 Het betreft een Siegburgkan uit het Rheinland (type Beckmann 79).
49 Morsch 2021, 130 en *Dagrapport Ter Coulster 20 april 2019*, opgesteld door F. Morsch.
50 Baduhenna, dagrapport A. Haverman, 23 en 26 mei 2000.
51 Baduhenna vervolgrapport 24 juni 2000. Hopman (2021) meent echter ten onrechte, dat deze muur dateert uit omstreeks 1300.
52 Weekrapport 21 t/m 26 augustus 2000 (K8 1-2; Badu 3), rapporteur K. Hopman (coörd.109.660/512.520).
53 Zo zijn er op 23 augustus 2000 waarnemingen gedaan bij de zuidwesthoek achter de huidige boerderij. Daarbij is een naar het zuiden lopende 'gang' gevonden van circa 65 cm breed en 100 cm diep, waarvan de wanden uit gele steen bestaan. Het gemetselde 'plafond' is 40 cm dik en rust op ijzeren staven; de afsluitende muur aan de noordzijde is met cement afgesmeerd. (Naar aantekeningen van J. Olbers).
54 De tekst van deze paragraaf is gebaseerd op Hopman 2015.
55 De coördinaten van de noordelijke kolom zijn: 109.261/512.885.
56 De coördinaten van de zuidelijke kolom zijn: 109.260/512.883.
57 Deze paragraaf is mede geschreven op basis van documentatiemateriaal van Baduhenna en vriendelijke mededeling van S. Lange.
58 De Graaf 2023, 146, 176.
59 De Graaf 2023, 109, 175; de kaart van Zoutman is afgebeeld op 191.
60 Zie: Alders 2025, Hoofdstuk 4: Agrarisch en urbaan: ontstaan en vroegste ontwikkeling van de stolpboerderij als stedelijk verschijnsel.
61 De Graaf 2023, 115-116, 175.
62 De Graaf 2023, 168.
63 De Graaf 2023, 140.
64 De Graaf 2023, 165.
65 Vriendelijke mededeling B. van der Feen de Lille. Deze tegels lijken heel sterk op die in de cisterne van Ter Coulster Hof, waar ze deels ook om en om zijn aangebracht.
66 Slechts ruim 200 meter noordelijker zijn bij de opgraving Kennemerstaete boerderijen uit dezelfde periode aangetroffen.
67 De Graaf 2023, 203.
68 Dit koetshuis is in 1913 gebouwd als autogarage, waarbij stenen zijn gebruikt van de gesloopte boerderij Castricum. De Graaf 2023, 165.
69 Bekend is dat bij deze plek een stal/boerderij heeft gestaan, waar later het landhuis tegenaan is gebouwd. Ook naast de nog bestaande theekoepel bevinden zich enorme hoeveelheden puin in de grond (vriendelijke mededeling B. van der Feen de Lille).
70 Hierdoor kunnen bij het lossen van de schepen bouwmaterialen ter plekke terecht zijn gekomen.
71 Vriendelijke mededeling B. van der Feen de Lille.
72 De Graaf 2023, 199.
73 Vriendelijke mededeling B. van der Feen de Lille.
74 Kok 2022. De schuilplaats bleek te bestaan uit een ondergrondse kamer van 4,5 bij 4,5 meter met een houten vloer en planken wanden. Daarin bevond zich een waterton, een opbergkist en een stookplaats annex kookplek. Er zijn veel vondsten aangetroffen, waaronder drie accu's.
75 Vriendelijke mededeling B. van der Feen de Lille.
76 Baduhenna vervolgrapport 24 juni 2000.
77 Dit aardewerk is te dateren in de 12de/13de eeuw.
78 Dit materiaal bevindt zich in het Provinciaal depot voor archeologie.
79 Deze en andere vondsten zijn vermeld in het weekrapport 21 t/m 26 augustus 2000 (K8 1-2; Badu 3), rapporteur K. Hopman (coörd.109.660/512.520).
80 Morsch 2021, 125.
81 Pluis 1997.
82 Baduhenna vervolgrapport 24 juni 2000.
83 Henkes 1994, 292.
84 Zij vallen hiermee onder categorie 2.c.1 van de indeling bij Henkes 1994, 294-295.
85 Henkes 1994, 287-288.
86 Henkes 1994, 15-16.
87 Haverman 2021, 70.
88 Henkes 1994, 137-141.
89 Aanwezig in het Provinciaal depot voor archeologie.
90 Baduhenna vervolgrapport 24 juni 2000.
91 Deze kogels zijn gevonden door boer Hogensteijn, de pachter van Ter Coulster Hof vóór 1954.
92 Haverman 2021, 70.
93 Het gaat om object nr. 3 in bijlage 4. De beplating wordt behandeld in paragraaf 3.5.3.
94 De Boer 2021.
95 Westra z.j., 14.
96 Venhuis e.a. 1997, 10, 14, met inhoudelijke beschrijving op 121; andere vergelijkbare afbeeldingen op slibaardewerk dateren uit de periode 1600-1625 (zie 51, 67, 83, 107), Venhuis 2023.
97 Voor een overzicht van deze aardewerksoort: Bruijn 1992.

98 Bartels 1999, 93, 100.
99 Verhoeven 1998, 108-110.
100 Deze vondsten zijn aanwezig in het Provinciaal depot voor archeologie.
101 De Graaf (2017, 113) beeldt foto's af van deze cisterne. Tevens gaat hij in op het gerucht dat er een onderaardse verbinding zou zijn geweest tussen de kerk en het huis Ter Coulster. Hij merkt op dat dergelijke verhalen ook bekend zijn van andere middeleeuwse gebouwen en dat er aan de kant van de kerk geen aanwijzing voor een onderaardse gang is gevonden, maar 'bij Ter Coulster is het begin aanwezig van wat een onderaardse gang kan zijn geweest.' Dit laatste is echter zeer onwaarschijnlijk.
102 De cisterne is, evenals de torenkelder, door de auteur onderzocht op 26 oktober 2022 met medewerking van B. van der Feen de Lille, J. de Graaf en T. Hermans.
103 Alders e.a. 2004, 20-21.
104 De Graaf 2023, 26.
105 Belonje 1946, tegenover 47.
106 Rombach 1983, 20.
107 De Graaf 2023, 27.
108 De Graaf 2023, 24.
109 De tekst van deze paragraaf is gebaseerd op een beschrijving van de waardering van enkele balken ten behoeve van dendrochronologisch onderzoek door S. Lange in 2019 en op het verslag van dat onderzoek door S. van Daalen 2019 (zie bijlage 5).
110 Ook waren er natuursteen (leisteen en *flagstone*), een grote baksteen, een dakpanfragment en een brillenglaasje aanwezig.
111 De tekeningen zijn vervaardigd door R. Timmermans.
112 De Graaf 2023, 164.
113 Zie de website gtb.inl.nl voor de betekenis van kouter; dit woord werd in schriftelijke bronnen gebruikt vanaf 1118.
114 Enkele voorbeelden van zulke kasteelnamen zijn: Ten Nuwendoren, Ter Kleef, Ter Specke, Ten Waarde, Ter Does, Ter Horst, Te Riviere en Te Woude.
115 Zo is bij onderzoek naar Friese stinzen gebleken, dat deze vaak bij oude akkerlanden werden gebouwd. Noomen 2009, 67.
116 Zie bijvoorbeeld de foto bij De Graaf 2023, 186.
117 Verhulst 1981, 171-172, 176-177. De dienstverplichtingen van de *mansi* konden per gebied sterk verschillen; de meeste *mansi* dienden ook leveringen te doen, zoals eieren en kippen. Het aantal *mansi* per domein kon sterk uiteenlopen, maar meestal lag het tussen de 20 en 30.
118 Verhulst e.a. 1981, 153-154, 159. Hier vermeldt hij dat het aantal hoeven meestal tussen de 5 en 20 lag.
119 Verhulst 1981, 179.
120 Verhulst 1981, 169-170. Het grote domein wordt door Verhulst beschreven als 'een groot landgoed van minstens enkele honderden hectaren, dat een territoriale eenheid vormt in de handen van één eigenaar en dat door deze via ondergeschikten wordt geëxploiteerd vanuit één grote hoeve'.
121 Janse 2001, 140.
122 Besteman 1990. 104, 107.
123 Henderikx 1980, 240, noot 43 en Nicolay/Van Eerden 2023, hoofdstuk 9: Historische koningen en archeologisch goud: politieke netwerken en de reconstructie van koninkrijken langs de Noordzee (6e-7e eeuw).
124 De Cock 1965, 188.
125 Koch/Kruisheer/Dijkhof (eds.) 1970-2005, dl.1, nr.18.
126 Künzel/Blok/Verhoeff 1988, 267; *hem* = woonplaats + *Obbe* = persoonsnaam + suffix *ing*.
127 Hof 1973, 415.
128 Künzel/Blok/Verhoeff 1988, 267.
129 De hofmeier hield toezicht vanuit de vroonhof (centrale hoeve) op de bezittingen die onderdeel vormden van middeleeuws grootgrondbezit van een vroonheer. Van Berkel e.a. 2007, 476 inzake *Vroenhof*.
130 De Cock 1965, 188.
131 Zie: Alders 2025, Hoofdstuk 14: Adellijk zand: Vronen-Oudorp en andere middeleeuwse domeinhoven in Kennemerland.
132 Meilink 1951, regest 1147.
133 De Graaf 2023, 11.
134 Koch/Kruisheer/Dijkhof (eds.) 1970-2005, dl.1, nrs.309, 357, 341, 358 en 360.
135 Janse 2001 vermeldt deze in ieder geval niet.
136 De Graaf 2023, 7.
137 Uit deze afspraak kwamen tussen 1267 en 1280 nog enkele andere oorkonden voort van graaf Floris V. Koch/Kruisheer/Dijkhof (eds.) 1970-2005, dl.2, nr.1010.
138 Vervloet 1984, 17.
139 Gruben 2012, 47, 150-151.
140 De Graaf 2017, m.n. 29-31.
141 De oude ligging van Petten was dichtbij Hargen, een plaatsnaam die wijst op de aanwezigheid van een heidens heiligdom. Alders 2023.
142 Van Berkum 1995, 37.
143 Het toponiem Oesdom gaat waarschijnlijk terug op een rechtsgebied waar een asega ('kenner van de wet') optrad. Zeiler legt verband tussen de asega en de aanwezigheid van de Runxputte. Omdat de rol van plaatselijke wetkenners vóór 1291 was uitgespeeld, moet dit rechtsgebied van vóór die tijd dateren. In 1509 werd het gebied van Oesdom aan dat van Heiloo toegevoegd. Zeiler 1995, 56.
144 Haalebos 1995, 51.
145 Zie voor de vroege kerkstichtingen in Noord-Holland Nicolay/Van Eerden 2023, hoofdstuk 3: Gouwen, oerparochies en nederzettingsterritoria.
146 De Graaf 2023, 115.
147 De Graaf 2023, 88.
148 Alders 2025, hoofdstuk 13: Heilig water: het religieuze landschap van Kennemerland.
149 ...*Aldenthrorpe cum capellis*...; Koch/Kruisheer/Dijkhof (eds.) 1970-2005, dl.1, resp. nrs.84 en 86.
150 In 1118 kreeg het domkapittel de aartsdiaconale bevoegdheden in Westfriesland. Omdat de kerken van Oudorp, Vronen en Wognum als dochterkerken van Heiloo later toch tot Westfriesland blijken te behoren, veronderstelt Dekker hier een latere wijziging van de kerkelijke grenzen (Dekker 1977, 354-355).
151 De Cock 1965, 189.
152 In de tweede helft van de 11de eeuw werden de *Rorikespit* en de *Rorikes-berg* vermeld, gelegen bij het *oppidum Osdenne*, mogelijk in verband te brengen met Huisduinen (bij Den Helder). Rentenaar 1977, 365.
153 Groesbeek 1981, 183.
154 Den Hartog 2002, 180-182.
155 De Graaf 2017, 63-64.
156 De Graaf 2023, 12. Volgens hem ging het misschien om een houten kasteel uit de 9de eeuw, dat op de plaats van het latere stenen kasteel heeft gestaan.
157 Dirkx 1997, 15.
158 Van Rossum 2021, 11-12.
159 Noomen 2009, 18.
160 Hoenjet e.a. 1988.
161 Zie paragraaf 3.6.3.
162 De Graaf 2023, 40-41. De Graaf wijst erop dat dit zoengeld niets te maken kan hebben gehad met de aanslag te Castricummerzand zoals Groesbeek veronderstelde, omdat in 1355 de aanslag nog niet was verricht.
163 Rombach 1983, 7. Hij was domproost te Utrecht en vervulde belangrijke functies bij het grafelijk hof in Den Haag, waar hij de centrale financiële ambtenaar (tresorier) was bij het hof. In 1389 werd hij aangesteld tot kanselier die de grafelijke raad voorzat en het grafelijk zegel bewaarde. Bij afwezigheid van de graaf trad hij op als diens plaatsvervanger, waarmee hij een sleutelfiguur was in het landsheerlijk bestuur. Zie hiervoor Janse 2001, 371.
164 Kort, 1989/1990, leennr.35.
165 Over deze aanslag: Alders 2021b, 58 en Allan/Hermans/Kamphuis 2020, 66-77.
166 De Graaf 2023, 51.
167 Kort, 1989/1990, leennr.136 (ten onrechte vermeld onder Heemstede). In 1418 kreeg Willem van Coulster dit leen.

168 De Graaf 2023, 46-47.
169 Rombach 1983, 7, 10.
170 Groesbeek 1981, 168. Hij veronderstelt dat het vaderschap bij graaf Floris V zou kunnen liggen. Ook wijst hij erop dat het wapen van de Coulsters de Hollandse leeuw is. Volgens hem was 'Post' de oorspronkelijke naam van deze familie.
171 Belonje 1946, 16 en Rombach 1983, 10. Rombach gaat er overigens net als Groesbeek ten onrechte vanuit dat het huis in 1390 al vermeld werd. Groesbeek 1981, 170.
172 Kort 1986. Leen van Haarlem (nr.19) bestaande uit drie geersen land, gelegen in Scoutingervenne in gemeenschap met Nelle van Coulster. Al vanaf 1357 bestond dit leen. In 1404 werd het bij een ruil in eigendom gegeven aan Gerard Bertoutsz en daarbij werd vermeld dat het land in Scoutingervenne gemeen ligt met Nelle van Coulster tussen de kerk van Heiloo en het huis Ter Coulster. Geraadpleegd via de website hogenda.nl. Gezien de naam was het land ooit van de schout.
173 De Graaf 2023, 15.
174 Belonje 1946, 17. Dit recht hield in dat de inwoners van Heiloo en Oesdom hun graan nergens anders mochten laten malen dan in de windmolen van Willem van de Coulster.
175 Janssen 1996, 15.
176 Creighton 2002, 89-90.
177 Noomen 2009, 10.
178 Noomen 2009, 79.
179 Noomen 2009, 91.
180 Alders 2021b, 54.
181 De Graaf 2023, 16, 57.
182 Zie de website hogenda.nl; Leen van Egmond, nr.111 (= Kort 1979, 392); zie ook Belonje 1946, 17.
183 Van Berkel/Samplonius 2007, 456: inzake Vaartbroek.
184 Van Berkel/Samplonius 2007, 125: inzake Elst 1.
185 Van Raaij 2013.
186 Het inkrassen van scheepsafbeeldingen kwam meer voor, zoals op een stuk leisteen dat werd opgegraven te Akersloot en waarin een éénmaster met dwarsgetuigd zeil gekrast is. Dit illustreert de scheepvaart die daar vroeger een belangrijke rol speelde. Kleij 2007, 124-126.
187 Het betreft de tollen van Ammers en Niemandsvriend in de buurt van Dordrecht; het voorrecht werd in 1232 bevestigd. Kruisheer 1971, resp.nr.101 en nr.127.
188 De Cock 1965, 168.
189 De Graaf 2023, 14.
190 De Graaf 2023, 191.
191 De Graaf 2023, 190.
192 Zie hiervoor het kaartje bij De Graaf 2023, 13.
193 Mytting 2015, 63, 75.
194 Mytting 2015, 173, 234.
195 Dit waren zogenaamde slieten, die werden ingeheid in een houten roosterwerk onder stenen funderingen. Hiervoor werd zowel elzenhout als berkenhout gebruikt. Zie: Baart e.a. 1977, 46-47.
196 Van Malssen 1914, 1898: inzake vierkant 2.
197 Van Malssen 1914, 1813: inzake uitgaan.
198 Zie de website gtb.ivdnt.org, inzake 'wal'.
199 Van der Veen/Van der Sijs 1997, 961: inzake wal.
200 Noomen 2009, 213.
201 Verhaeghe 1981, 115.
202 Creighton 2005, 83-84 en Alders 2025, Paragraaf 5.4.1: Middeleeuwse tuinaanleg tot in de 16e eeuw.
203 De Graaf 2023, 228, 232, 237.
204 Van Malssen 1914, 1982: inzake weren.
205 Van der Veen/Van der Sijs 1997, 966: inzake weer 2.
206 Rombach 1983, 11 en Groesbeek 1981, 172-173.
207 Belonje 1946, 20.
208 De website hogenda.nl. Leen van Egmond, nr.111 (= Kort 1979, 392).
209 Rombach 1983, 11.
210 In 1416 heette een stuk land bij dit kasteel de *bacscuerwerf*. Zie de website hogenda.nl. Leen van Purmerend, nr.25. (= *Ons Voorgeslacht* juni 1980).
211 Belonje 1946, 21.
212 De website hogenda.nl. Leen van Egmond, nr.111 (= Kort 1979, 392); volgens Rombach (1983, 11) besloeg het huis 2,5 vierkante roeden, maar dat moet een vergissing zijn.
213 Zie hiervoor paragraaf 3.6.4.
214 De Graaf 2023, 17.
215 De Graaf 2023, 77.
216 Belonje 1946, 26, 28.
217 De Graaf 2023, 232.
218 Hofstede betekent immers de plaats of de grond van een hof. Zie website gtb.ivdnt.org, inzake 'hofstede'.
219 Belonje 1946, 30.
220 Rombach 1983, 18 en Belonje 1946, 31.
221 Rombach 1983, 15, 18.
222 Belonje 1946, 35.
223 Rombach 1983, 18, 20.
224 De Graaf 2023, 25, 28.
225 De Graaf 2023, 30, 32-33.
226 Belonje 1946, resp. 38 en 42.
227 Groesbeek 1981, 176.
228 Belonje 1946, 52-53 en Rombach 1983, 24.
229 De Graaf 2023, 127; zie ook Van der Feen de Lille 1995.
230 Rombach 1983, 30 en Belonje 1946, 54.
231 De Graaf 2023, 129-130, 164.
232 Belonje 1946, 60.
233 De Graaf 2023, 148, 164.
234 De Graaf 2023, resp.226, 88.
235 De Graaf 2023, 109.
236 De Graaf 2023, 29.
237 De Graaf 2023, 25.
238 De Graaf 2023, 30.
239 De Graaf 2023, 33, meent dat het hier om een gebouw gaat, maar vanwege het ontbreken van een dak is dit niet zo waarschijnlijk.
240 De Graaf 2023, 124.
241 De Jong 1993, resp.138, 124, 121.
242 De Graaf 2023, 205.
243 De Graaf 2023, 199.
244 Alders 2018b, 40.
245 Zie de website hogenda.nl. Leen van Hontshol (te Naaldwijk) nr.196. Ten westen van dit leen, lag de 'lijdtweg'.
246 Dit huis is afgebeeld op de kaart van Zoutman uit 1665 en blijkt vrij dicht bij de Colsterlaan te liggen tegenover boerderij Castricum.
247 Rombach 1983, 11.
248 De Graaf 2023, 239.
249 Zie hiervoor de website: gtb.inl.nl, inzake croft en krocht.
250 Belonje 1946, 28.
251 Belonje 1946, 29 en bijlage 7.
252 De Graaf 2023, 88.
253 De Graaf 2023, 191. Waarschijnlijk betreft dit Clara van Zuylen van Nyevelt, die sinds 1535 op Ter Coulster woonde. Zie over haar De Graaf 2023, 72.
254 Belonje 1946, 38.
255 Belonje 1946, 42.
256 Belonje 1946, 48.
257 Belonje 1946, 49; dit is het leen dat al vanaf 1520 werd gehouden van Hondshol.
258 De Graaf 2023, 116.
259 De Graaf 2023, 124.
260 Belonje 1946, 60.
261 Groesbeek 1981, 178.
262 Belonje 1946, 60.

263 De Graaf 2023, 129, 175, 177.
264 De Graaf 2023, 167-168.
265 Gras/Kersbergen 2003, nr.278.
266 Termeulen/Kersbergen 2012, 56.
267 Noomen 2009, 225, 227.
268 De Graaf 2023, 59.
269 De Graaf 2023, 157.
270 De Graaf 2023, 74.
271 De Graaf 2023, 93, 159-160.
272 De Graaf 2023, 161-162.
273 De Graaf 2023, 141-144.
274 Koppes 1982.
275 Belonje dateert de eerste vermelding van het huis in 1404 en Rombach in 1390. Deze vermeldingen zijn ontleend aan de beschrijving in het leenregister van Haarlem betreffende een stuk land dat gelegen was tussen de kerk en het huis ter Coulster. De oudst bekende belening hiervan is 1357, maar in de beschrijving van het leen is dan nog niet het huis ter Coulster opgenomen. Pas bij de laatste vermelding in 1404 wordt het huis als belending genoemd.
276 Zie de website meertens.knaw.nl/mgw.
277 Een morgen komt namelijk overeen met 0,93 of 0,85 ha.
278 Afgebeeld bij De Graaf 2017, 69.
279 Rombach 1983, 14. Hij vindt het huis op het schilderij een zeer eenvoudig en weinig comfortabel bouwwerk, maar de vraag is hoe hij dat uit deze spaarzame gegevens op kan maken.
280 Het betreft een kleinere tekening van 358 x 437 mm met alleen het kasteel erop (de uiterste rechterkant ontbreekt daarbij), en een grotere meer landschappelijke tekening van 393 x 593 mm. Van der Wyck 1989, 112-113.
281 Van der Wyck 1989, XII.
282 Kloek 1990, 130, noot 3.
283 Kloek 1990, 115.
284 Van der Wyck 1989, VIII.
285 De Graaf 2023, 215.
286 De Graaf 2023, 22-24.
287 Vriendelijke mededeling B. van der Feen de Lille. Het schilderij is 145 x 193 cm groot en bevindt zich nu in Betsy's Hof; het werd gerestaureerd door Johanneke Verhave van Restauratieatelier Rotterdam.
288 De Graaf 2023, 34.
289 In de nabijheid (namelijk in het zuidoostelijk bouwdeel) bevond zich blijkens archeologisch onderzoek een waterput, wat ook in een keuken verwacht kan worden.
290 Een bekend en nog bestaand voorbeeld van een duiventoren in Kennemerland is de noordtoren van slot Assumburg te Heemskerk uit de 16de eeuw. Alders 2003.
291 Alders (ed.) e.a. 2018a, 39.
292 Bauer 1981, 253-254.
293 Baduhenna vervolgrapport 24 juni 2000.
294 Belonje 1946, 31.
295 De Graaf 2023, 29.
296 Meischke 1975, 103.
297 Zie als vroeg voorbeeld het Mauritshuis in Den Haag uit 1633-1644. Website: mauritshuis.nl.
298 Het wapen is door Boomkamp in 1737 echter anders afgebeeld dan het bewaard gebleven wapen.
299 De Graaf 2023, 29-30.
300 De Graaf 2023, 36, 123, 125.
301 Vriendelijke mededeling B. van der Feen de Lille.
302 Zoals vermeld door Noomen 2009, 79.

4 | Synthese

4.1 Ter Coulster als kasteel

Kenmerkend is de ligging van het hoofdgebouw aan het eind van een laan, die vanaf de strandwal naar het oosten voert. Het begin van de laan lag oorspronkelijk verder naar het westen, omdat de Herenweg eerst de belangrijkste verbinding over land was. Pas nadat dit veranderde en de oostelijke straatweg (toen Oosterweg) belangrijker was geworden, werd de inrijpoort gebouwd die is opgegraven. Deze hoort dan ook thuis in de periode dat Ter Coulster een buitenplaats werd, namelijk in de 17de eeuw. Aan het oostelijk eind liep de laan oorspronkelijk rechtdoor om te eindigen bij een boerderij. Even hiervoor liep een zijweg naar het huis. Het huis ligt daarmee terzijde van de laan, een in Holland tot circa 1680 een gebruikelijke situatie. Een ander landschappelijke kenmerk is de vaart die vanaf het huis in oostelijke richting liep, om uit te komen in het Die. Ook opvallend is de ligging ten opzichte van het akkerland van de hoofdakker van het voormalige domeinhof, waaraan het huis en de familie hun naam ontleenden. Waarschijnlijk bevond zich hier een stet, waar schepen werden geladen en gelost. Dit kan de aanwezigheid van ouder materiaal op het landgoed verklaren, evenals de bemesting van de domeinakkers.

De familie heeft doelbewust een plek gecreëerd met een huis dat het middelpunt vormde van hun bezit. Daarmee werd een kenmerk toegevoegd aan de adellijkheid van deze familie. Als kenmerken van adeldom golden immers niet alleen het jachtrecht, persoonlijke heervaart met paard en harnas en zitting in rechtscolleges, maar ook een versterkt huis. Van dit laatste waren de noodzakelijke kenmerken: omgrachting, ophaalbare brug, toevluchtsoord voor omwonenden en de aanwezigheid van een boerderij.[303] Steenhuizen kregen in de 15de eeuw vaak meer het karakter van 'stamgoed', waarbij de belangrijkste inboedel, vaak versierd met wapens en inscripties, of het familiearchief, op het huis bewaard moest worden. Soms werd bepaald dat aanverwanten en vrienden afschriften uit het archief mochten maken.[304]

4.1.1 De bouwkundige ontwikkeling tussen circa 1400 en 1646

1. Tussen 1390 en 1404 werd een woontoren of donjon gebouwd met bijgebouwen op een ommuurd eiland dat door een gracht omgeven was.
2. Bij de herbouw van 1517-1523 werd het huis geheel of gedeeltelijk herbouwd, maar nog niet uitgebreid, gezien de vermelde omvang in 1569. Er is echter al wel sprake van de middelste gevel aan de zuidzijde, met de kamer waar het altaar staat en twee aangrenzende kamers, met de nederkeuken, de melkkelder en de appelkelder. Deze zes ruimten vormden de helft van het huis, het hele huis zou toen dus zo'n twaalf ruimten hebben omvat.
3. Situatie 1573 (schilderij beleg Alkmaar) lijkt te wijzen op een iets grotere omvang. De hoge uitzichttoren lijkt nog te ontbreken.
4. Rond 1600 moeten er drie vleugels zijn geweest, waarvan de voorste iets uitstak, terwijl de zuidwesthoek naar binnen sprong, zodat daar ook een inham was (achter de westvleugel). Deze inham is later volgebouwd. Aan de achterkant van het huis kunnen een kleine vleugel en een muur zijn geweest. Opvallend is de belvedère-toren (uitzichttoren), een modeverschijnsel uit de 16de/vroeg 17de eeuw, die waarschijnlijk ergens na 1573 is gebouwd.
5. In 1646 werd het huis Ter Coulster verbouwd tot een buitenplaats.

Blijkens het onderzoek in 1983 werd het oudste (midden)deel gevonden, metende 10,1 x 29,5 m = 298 m². Als dit de omvang van het huis was met daarnaast de donjon van circa 82 m², was de totale oppervlakte zo'n 380 m². De vermelde oppervlakte van het huis in 1569 was maximaal 305 m², wat een niet te verklaren verschil oplevert. Het zou kunnen dat het huis na 1517 mogelijk kleiner werd herbouwd dan het oude huis was. De noordvleugel mat 28 x 7,5 m = 210 m², de zuidvleugel is iets smaller. Het totale huis op basis van het archeologisch onderzoek was 664 m².

Vergelijkbare kasteelachtige structuren

In de 14de en 15de eeuw waren er verschillende kasteelachtige bouwwerken met torens en grachten, die niet echt verdedigbaar meer waren, maar wel de uitstraling hadden van een kasteel. Dit kasteeltype wordt aangeduid met de Engelse term *moated site*. Een voorbeeld hiervan is slot Kostverloren te Amstelveen dat is begonnen als houten vakwerktoren uit circa 1425 met stenen voeting, gedekt met daktegels en gelegen op een omgracht eiland van ongeveer 15 bij 19 meter. Vervolgens groeide het uit tot een *moated site* met zalen en torens.[305] Een ander voorbeeld is slot Rampenbosch te Bergen waar het hoofdgebouw stond op een omgracht terrein van 22,5 x 21,5 meter. Het begon rond 1480 met een kleine toren van 4,5 bij 5 meter, waartegen al omstreeks 1490 een kleine zaalbouw verrees van 5 bij 5.5 meter. De grachtmuren werden vanaf circa 1500 aangelegd. De landschappelijke ligging van Rampenbosch was vergelijkbaar met die van de buitenplaatsen in Heiloo en elders in Kennemerland: in een waterrijke omgeving aan de rand van een zandige zone waarover de toegangsweg liep.[306] Wat de totale opzet van het huis Ter Coulster en de compositie van zijn gebouwdelen

Afb. 4.1 Het kasteel van Wijchen uit circa 1610, met een vergelijkbare rangschikking van gebouwen als Ter Coulster. [foto: Museum Kasteel Wijchen]

betreft, is het goed te vergelijken met kasteel Wijchen in Gelderland (afb. 4.1). Ook dit kasteel heeft vier vleugels rond een binnenplaats, waarvan de voorste een ondiepe poortvleugel is die naar voren uitsteekt. Op de binnenplaats staat een belvedère-toren met ui-vormig dak. Tevens was er een arcade op de binnenplaats. Het oorspronkelijke kasteel uit de 14de eeuw was verwoest in de 16de eeuw, waarna het rond 1610 op de kelders werd herbouwd.[307] Het belangrijkste verschil met Ter Coulster was niet alleen de geringere ouderdom van kasteel Wijchen, maar ook het ontbreken van een donjon.

De donjon van Ter Coulster

Op basis van de afbeeldingen van het huis kan aan de westkant een woontorenachtige structuur worden herkend van vier niveaus (de westtoren), die naar schatting een oppervlakte had van circa 11 bij 7,5 m = 82,5 m². Dit is een gebruikelijke omvang van woontorens, want de lengtemaat van woontorens in Nederland in de tweede helft van de 14de eeuw lag meestal tussen de 10 en 11 meter. De hoogte bedroeg over het algemeen twee bouwlagen met een kap erop en een kelder eronder (dus in totaal vier niveaus), wat doorgaans leidde tot een hoogte tussen 12 en 16 meter.[308] De woontoren van Ter Coulster stond niet solitair zonder bijgebouwen, maar was vanaf het begin onderdeel van een groter gebouwencomplex. Daarmee valt het volgens Hermans niet onder zijn definitie van (solitaire) woontoren.[309] Omdat deze westtoren het meest dominante onderdeel van het middeleeuwse kasteel was, kan dit de donjon (= hoofdtoren) genoemd worden. De situatie bij Ter Coulster met een woontoren of donjon aan de rand van omgracht eiland, waarbij vervolgens meerdere gebouwen werden toegevoegd, komt niet alleen overeen met die van slot Rampenbosch te Bergen, maar ook met die van slot Assumburg te Heemskerk. De eerst gebouwde toren van de Assumburg uit omstreeks 1400, stond op een omgracht platform van 25 bij 28 meter, waarna meer gebouwen volgden en was in die tijd nog juist verdedigbaar.[310] Gruben heeft aangegeven dat theoretisch een enkele woontoren kan uitgroeien tot een vierkante burcht. In morfologische zin gaat het dan volgens hem om een vierkant kasteel, maar typologisch ligt dit lastiger, omdat de eindvorm niet overeen stemt met het initiële uitgangspunt.[311] Het probleem hierbij is natuurlijk, dat we het uitgangspunt vaak niet kennen. Misschien kan bij de eerste

fase van dit type kasteel het beste worden gesproken over een woontorencomplex. Een verschil met de Assumburg en Rampenbosch is wel dat Ter Coulster voor zover bekend geen omgracht voorhof of voorburcht had. De boerderij en andere bijgebouwen stonden los op het terrein bij het hoofdgebouw van Ter Coulster en voor zover bekend niet binnen een gracht.

De belvedère-toren

De hoge toren van Ter Coulster is duidelijk een belvedère-toren (uitzichttoren), een modeverschijnsel dat in de 16de en 17de eeuw vaak voorkwam.[312] Op de tekeningen van Roghman zijn geen vensters aanwezig in de noordoost en noordwest gevels van die toren. De gebouwenconfiguratie van Ter Coulster zoals die door Roghman is afgebeeld, toont sterke gelijkenis met die van het vroeg-17de-eeuwse kasteel Wijchen in Gelderland. Ook daar steekt het voorste gebouwblok naar voren uit en is een hoge belvedère-toren aan de binnenplaats gelegen. Een kasteel met een vergelijkbare belvedère-toren dat iets dichterbij lag, was Adrichem bij Beverwijk.[313] Ook bij de buitenplaatsen uit de 17de eeuw werden dit soort uitzichttorens nog toegepast, zoals die van de Leeuwenplaats in de Beemster, gebouwd tussen 1612 en 1622.[314] Belvedère-torens werden ook in de steden gebouwd, met name in de periode circa 1480-1650. De opdrachtgevers genoten doorgaans aanzien, hadden welstand en oefenden bestuurlijke taken uit.[315] Een nabijgelegen nog steeds bestaande hoge toren is die bij het Hof van Sonoy in Alkmaar uit het eind van de 16de eeuw (afb. 4.2). Vanwege het restaurant dat in het Hof gevestigd is, worden tegenwoordig in de toren gasten ontvangen die daar kunnen dineren.[316] Bij kastelen in Frankrijk voegde men al in de 15de en begin 16de eeuw soms een hoge toren toe, die verschillende verdiepingen boven de andere gebouwen uitstak.[317] Deze toren diende voor het uitzicht op de heerlijkheid waarvan het kasteel het centrum was, maar ook als baken of symbool van het huis van de heer. In Friesland kwamen er in de 16de en 17de eeuw soms ranke torens voor met trappenhuis en bekroond met een sierlijk ui-vormig dak.[318] Deze bijna ronde dakvorm was kenmerkend voor die periode en was ook aanwezig bij Ter Coulster en het kasteel van Wijchen. Torens zoals die van Ter Coulster vormden beeldbepalende elementen, die naast een praktische functie ook een symbolische betekenis hadden. Zij benadrukten de autoriteit, traditie en riddermatigheid van het huis.[319]

Feitelijke verdedigbaarheid

Middeleeuwse kastelen waren adellijke woningen die een militaire sterkte bezaten. Zoals gezegd verrezen er in de Late Middeleeuwen behalve echte, goed te verdedigen kastelen, ook bouwwerken die daar veel op leken, maar feitelijk niet echt verdedigbaar meer waren. Oorzaak daarvan was de ontwikkeling van het vuurgeschut in de loop van de 14de en 15de eeuw. Om van een echt kasteel te kunnen spreken, moet

Afb. 4.2 Het belvedèretorentje van Sonoy te Alkmaar. [bron: heerenvansonoy.nl]

dit ten tijde van de aanleg van het gebouw als reëel verdedigbaar zijn ervaren. Dit houdt in Nederland in dat over het algemeen sprake moet zijn van de aanwezigheid van grachten, ophaalbruggen en een bouwwijze in steen. De ophaalbrug van Ter Coulster zal ruim vóór het midden van de 17de eeuw al zijn verdwenen, omdat toen het buitenplaatskarakter de overhand kreeg en verdedigbaarheid geen rol meer speelde. Waarschijnlijk is dat het bij Ter Coulster in de 15de eeuw ging om een klein kasteel, waarvan de versterkingselementen vooral een symbolische functie hadden om de machtsverwantschap met de hoge adel uit te drukken, zoals bij *moated sites* het geval was.[320] Een *moated site* was een omgracht adellijk huis met een gracht van minstens 5 meter breed en binnen de gracht voornamelijk onverdedigbare woongebouwen. Om te bepalen wat nog verdedigbaar is, kan worden gekeken naar de dikte van de kasteelmuren. In de tweede helft van de 14de en het begin van de 15de eeuw kunnen muren waarvan de funderingen 0,8 tot 1 meter dik waren nog juist als verdedigbaar worden beschouwd. Daarna waren gebouwen met dergelijke muurdikten niet meer reëel verdedigbaar. Voor de dikte van verdedigbaar muurwerk kan geen vast criterium gegeven worden, aangezien dit door de

tijd heen aan verandering onderhevig was. Zo gold in Holland in het midden van de 14de eeuw een bouwwerk met opgaand muurwerk van circa 45-60 cm als verdedigbaar terwijl dit aan het begin van de 15de eeuw op minstens 90 cm werd gesteld. Aan het einde van de 15de eeuw was ook dit al niet meer voldoende en konden zelfs muren van anderhalve meter gemakkelijk in puin geschoten worden.[321] Zo werd in 1352 door de graaf van Holland verboden om binnen 2,5 mijl afstand van de stadsmuren van Dordrecht sterkten te maken met muren die dikker waren dan 1,5 steen en in de 15de eeuw mochten in Bolsward de huizen geen dikkere muren hebben dan twee stenen.[322] Dit komt er in beide gevallen op neer dat een muur van ongeveer 0,4 meter dikte niet verdedigbaar was. De muurdikte van de oudste bouwfase van Ter Coulster uit circa 1400 bedroeg in het opgaande werk 0,6 meter en de iets later gebouwde grachtmuren waren niet meer dan 0,9 meter dik. Het is echter mogelijk dat de muren van de westtoren dikker waren. De conclusie kan zijn dat het huis Ter Coulster zich op de rand van verdedigbaarheid bevond, mede dankzij de brede gracht. Het bevindt zich op de overgang tussen een echt militair verdedigbaar kasteel en een omgracht adellijk huis.[323] Maar ook bij geringe verdedigbaarheid vormden woontorens en steenhuizen symbolen in een krijgerscultuur. In het dagelijks leven waren zij de kern van een landgoed en van een verzameling publieke rechten (zoals visserij, zwanen en maalrecht).[324] Het is duidelijk dat ook het huis Ter Coulster deze rol heeft gespeeld.

Ter vergelijking kan naar de muurdikten van twee andere kastelen uit die periode worden gekeken. Bij slot Kostverloren in Amstelveen[325] kwamen in de tweede bouwfase (na circa 1460) funderingsbreedten voor van 0,8-1,1 m en van 0,55 m. Hier was geen sprake van een verdedigbaar kasteel, mede vanwege de smalle gracht van slechts 5 m breed. Anders was het bij het tussen 1410 en 1417 gebouwde slot Purmerstein in Purmerend.[326] Hier bezat de donjon een muurdikte van 1,2 m en bezaten hoektorens en weermuren in het opgaande werk muurdikten van 1,1 m. Overigens bezat dit slot ook een uitgebreid grachtenstelsel. Dit betekent dat Purmerstein ten tijde van de bouw als reëel verdedigbaar moet zijn ervaren. Janssen benadrukt 'dat verdedigbaarheid niet in alle streken, niet voor alle sociale groepen en niet in alle tijden hetzelfde is. Zo betekent verdedigbaarheid voor een kleine edelman in de Late Middeleeuwen vooral verdedigbaarheid tegen plundertochten van zijn naaste buren'.[327] Ook door Noomen wordt het begrip 'verdedigbaarheid' gerelativeerd: tegen oorlogsgeweld waren de huizen vaak niet meer bestand, maar nog wel tegen zwervers en kleine groepjes rondzwervende afgedankte soldaten.[328] Ook hij ziet verdedigbaarheid daarom niet als een absoluut begrip, maar als afhankelijk van omvang en frequentie van de dreigingen in de betreffende regio.[329] Daarom beschouwt hij verdedigbaarheid en geweld relatief en aan elkaar gerelateerd. Zo behielden in Friesland ook eenvoudige toren- en zaalstinzen met muurdikten van anderhalf à twee stenen nog een belangrijke defensieve functie tot aan het eind van de 15de eeuw.[330]

Wat Ter Coulster betreft, is er één gebeurtenis bekend waarbij het gebouw zwaar onder oorlogsgeweld heeft geleden, namelijk in 1517 toen het leger van Grote Pier uit Friesland (ook wel de Gelderse Friezen genoemd) het kasteel innam en verwoestte; waarbij er blijkbaar niet veel van de opgaande gebouwen overbleef. De teruggevonden kogels wijzen erop dat er tijdens deze aanval vuurwapens gebruikt werden. Daardoor zal de verdedigbaarheid van het bouwwerk op dat moment onvoldoende geweest zijn om de aanvallen van deze 'Zwarte Hoop' te kunnen weerstaan. De nog resterende funderingen maakten een herbouw wel mogelijk.

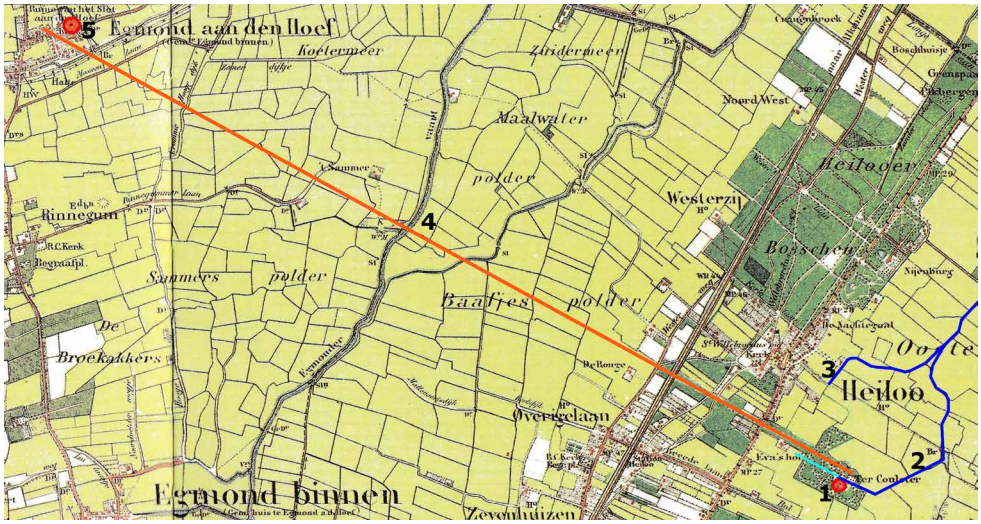

Afb. 4.3 Zichtlijn vanuit de oprijlaan van Ter Coulster, gericht op Egmond aan den Hoef, getekend op de topografische kaart, situatie 1905.
1 = Huis Ter Coulster
2 = Colstervaart
3 = Boekeler doodvaart
4 = Zichtlijn
5 = Slot op den Hoef
[bron: Gras/Kersbergen 2003, nr.278]

Afb. 4.4 Schilderij van het Slot op den Hoef, aanwezig op het landgoed Ter Coulster en al langere tijd in bezit van de familie. [foto: Landgoed Ter Coulster]

De nadering van het slot

In de Middeleeuwen had men nog niet de mogelijkheid om een kasteel via kaarten te presenteren. De enige mogelijkheid was om het bouwwerk als onderdeel van het landschap een rol te laten spelen, vooral via de wijze waarop het zich vertoonde tijdens het naderen van het kasteel. Ook zichtlijnen vanuit het kasteel konden van belang zijn. Tijdens de eerste periode van het huis Ter Coulster was de westtoren als donjon dominant aanwezig en een opvallend element in het landschap, maar door de bouw van de belvedère-toren werd het slot van nog grotere afstand zichtbaar. Deze uitzichttoren bezat boven de begane grond vier à vijf etages. Vanuit de bovenkamer van die toren kon het grondgebied van de heerlijkheid Heiloo en Oesdom worden waargenomen en bewaakt. Ook gaf dit de mogelijkheid om belangrijke gasten mee naar boven te nemen om het grondgebied van de heerlijkheid te presenteren. Het landschap was toen minder begroeid en opener dan later, zodat men ver kon kijken. In dit verband is het van belang om ook te constateren dat, als men de oprijlaan uitkeek vanaf het huis Ter Coulster, men een rechtstreekse zichtlijn had op het dorp Egmond aan den Hoef (afb. 4.3). Hier stond het grote kasteel van de hoogadellijke heren van Egmond, die vanaf het jaar 1450 leenheren waren van het huis Ter Coulster (afb. 4.4). Mogelijk is de laan met opzet in deze positie aangelegd om de band met deze belangrijke Kabeljauwse leenheren ook landschappelijk tot uiting te brengen.

4.2 Ter Coulster als buitenplaats

Het uiterlijk van Ter Coulster veranderde in de loop der eeuwen steeds verder en na het midden van de 17de eeuw werd het een echte buitenplaats, waarbij tenslotte weinig meer aan het middeleeuwse verleden herinnerde. In de 16de en 17de eeuw nam het belang van representatie toe. De inboedel was vaak versierd met het familiewapen er waren zwanen, een duiventil en een boomgaard en tevens werden representatieve toegangspoorten gebruikelijk.[331] De funderingen hiervan bij Ter Coulster konden worden opgegraven. De nu nog bestaande stenen leeuwen aan het begin van de laan zijn afkomstig van het verdwenen buiten Iepenstein te Heiloo.[332] Uiteraard ontbrak bij Ter Coulster ook de noodzakelijke tuinaanleg niet. Eerst waren het vooral boomgaarden, maar met name uit de 18de eeuw zijn ook gegevens aanwezig over een siertuin, met geknipte boompjes en een sterrenbos. Ook blijkt er dan een hoge tuinmuur te zijn.

4.2.1 De bouwkundige ontwikkeling tussen circa 1646 en 1788

1. In 1646 betrof de verbouwing met name de wijziging van de positie van brug en ingang, met een nieuwe stenen brug en een pronkingang. Waarschijnlijk werd toen ook de inham van de zuidwesthoek volgebouwd en een vleugel aangelegd aan de zuidkant. Tevens werd het zuidoostelijk bouwdeel voorzien van een verdieping. De belvedère-toren werd verlaagd, waardoor het de functie

van uitzichttoren kwijtraakte. Voor zover er nog andere dakbedekking in de vorm van dakleien of daktegels aanwezig was, werd dit geheel vervangen door gegolfde dakpannen. Het oude inrijhek waarvan de fundering is ingemeten dateert uit de 17de eeuw en zal waarschijnlijk uit dezelfde periode stammen als de verbouwingen die rond het midden van die eeuw plaatsvonden. Het landgoed strekte zich oorspronkelijk uit ter weerszijden van de Rijksstraatweg, waarin de *Kolsterlaan* zich bevond aan beide zijden van deze weg.[333] Dat de oprijlaan naar Ter Coulster in de Middeleeuwen doorliep tot aan de Heerenweg, gelegen midden op de strandwal, komt omdat dit toen de hoofdweg was. Deze situatie is nog te zien op een kaart uit circa 1540.[334] Dit betekent dat de oprijlaan oorspronkelijk ongeveer 300 meter langer was en aan de straatweg (toen nog Oosterweg) eerst geen inrijhek zal hebben gestaan, omdat de hoofdingang toen nog westelijker lag.

2. Vanaf 1730 vond een verbouwing plaats tot blokvormig buiten, maar dit werd blijkbaar niet geheel voltooid, want de vleugel op de oosthoek is niet vernieuwd, terwijl er wel een aanzet was gegeven. Hier zou de in de boedel-inventaris van 1780 genoemde oude zolder geweest kunnen zijn. De oude belvedère-toren werd nog verder verlaagd of geheel afgebroken, hij verdween in ieder geval uit het zicht. Opvallend in de nieuwe noordwestgevel is, dat hier van de twee achterste bouwdelen de oude raamcompositie gehandhaafd bleef, waardoor de oude westtoren nog herkenbaar was. De daken werden rondom zoveel mogelijk op hetzelfde niveau gebracht en de oude kruisvensters werden in de loop der tijd steeds meer vervangen door grote schuiframen. Ook dit proces werd niet geheel voltooid.
3. Bij de sloop werd in eerste instantie het oude noordoostelijke bouwdeel gespaard, waarna dit als arbeiderswoning in gebruik werd genomen. Maar niet lang daarna is ook dit gesloopt. Bij de bouw van de huidige boerderij (van het Zuid-Hollandse type) werden oude materialen gebruikt.[335] Waarschijnlijk zijn die (mede) afkomstig van de boerderij die hier eerst stond en in 1887 wegens bouwvalligheid moest worden afgebroken.

303 Noomen 2009, 222.
304 Noomen 2009, 194.
305 Alders, G.P. (ed.) e.a. 2018a, 53.
306 Alders, G.P./E.M. Eisma-Donker/F.D. Zeiler 1991, 177-178, 183-184.
307 Olde Meierink 1996, 147-148.
308 Hermans 2016, 93, 95.
309 Hermans 2016, 21, 152.
310 Zie: Alders 2025, Hoofdstuk 7: Van slaapstad tot domeinhof: het Broekpoldergebied en omgeving.
311 Gruben 2012, 148.
312 De Rijk 1996, 138 en Olde Meierink 1996, 147-148.
313 Van der Wyck 1989, 28.
314 Alders 2018b, 41-43.
315 De Vries 1994, 327-332.
316 Na het beklimmen van 76 traptreden kan men daar genieten van een *exclusief diner in de Toren van Sonoy*.
317 Girouard 2000, 80-81.
318 Noomen 2009, 232.
319 De Jong 1993, 119.
320 Janssen 1996, 126.
321 Janssen 1996, 16-17.
322 Alders 1982, 24.
323 Overigens zijn er ook 'echte' kastelen, zoals dat van Egmond, waarvan de 15de-eeuwse bouwdelen met hun grote vensters al niet meer verdedigbaar waren.
324 Noomen 2009, 124.
325 Alders (ed.) e.a. 2018a, 22.
326 Alders (ed.) e.a. 2016, 47 en Alders 2020.
327 Janssen 1996, 17.
328 Noomen 2009, 233.
329 Noomen 2009, 182.
330 Noomen 2009, 213.
331 Noomen 2009, 233.
332 De Graaf 2023, 201.
333 Belonje 1946, 10.
334 De Graaf 2023, 7, 9.
335 Belonje 1946, 60.

5 | Conclusie

Het landgoed Ter Coulster vormt een belangrijke bron van informatie over het verleden van Heiloo. Door het combineren van de resultaten van de uiteenlopende archeologische onderzoeken met historische en iconografische bronnen is het oordeel over de geschiedenis van Ter Coulster vollediger geworden, zoals Belonje in 1946 al aangaf. Ook blijken er nog veel mogelijkheden te zijn voor voortgezet onderzoek in de bodem van dit landgoed.

5.1 Beantwoording van de onderzoeksvragen

1. *Wat is de aard en ouderdom van het hoofdgebouw van Ter Coulster?*

Het hoofdgebouw van Ter Coulster werd als kasteel gebouwd vanaf 1390/1395 en is voor het eerst vermeld in het jaar 1404. De familie Van der Coulster had in het nabijgelegen Oesdom landbezit in 1389 en vernoemde zich naar de hoofdakker van het domeinhof van Heiloo. Het kasteel was vanaf 1408 het middelpunt van de heerlijkheid en vormde een representatief statussymbool en gecreëerd stamgoed voor de familie.

2. *Welke afmetingen had het hoofdgebouw en hoe was de morfologische ontwikkeling?*

De oudste bouwfase bestond in ieder geval uit het middendeel van de plattegrond (298 m²) met daarnaast de donjon (82,5 m²). Na de verwoesting door de 'Gelderse Friezen' in 1517 vond herbouw plaats, waarna het huis in 1569 maximaal 305 m² was. Ook werd een karakteristieke belvedère-toren gebouwd. Op basis van het archeologisch onderzoek komt de totale huisgrootte uit op 664 m². Rond het midden van de 17de eeuw werd het huis verbouwd tot een buitenplaats.

3. *Hoe zijn de aangetroffen archeologische structuren van het hoofdgebouw te verbinden met de bekende iconografische gegevens?*

Na een presentatie van de belangrijkste tekeningen en schilderijen van het hoofdgebouw is per bouwelement besproken welke kenmerken zij vertonen (paragraaf 3.7.3). Op basis hiervan zijn ze met onderdelen van de opgegraven en bouwhistorische structuren te verbinden. Ook zijn enkele maten in te schatten waaronder de diepte van 3 meter van het voorste bouwblok waar de ingang zich bevindt en dat 1,6 meter uitsteekt ten opzichte van het oostelijke bouwblok.

4. *Welke vorm en datering had de voorpoort van Ter Coulster bij de inrijlaan?*

De voorpoort bij de inrijlaan dateerde uit de 17de eeuw en bestond uit twee zuilen, die ondergronds met elkaar verbonden waren door middel van een fundering. Of er toen beeldhouwwerk of wapenschilden op de zuilen stonden is niet bekend.

5. *Welke structuren en andere gegevens zijn aangetroffen achter Betsy's Hof?*

De opgraving achter Betsy's Hof betroffen het erf van de voormalige boerderij Castricum. Daarbij zijn grondsporen als greppels en bijzondere vondsten aangetroffen, ook uit oudere perioden zoals tonwaterputten. Er is een halfcirkelvormige greppel gevonden en een gedeelte van een plavuizenvloer. Van de boerderij zelf zijn geen duidelijke bouwkundige sporen gevonden.

6. *Welke overige archeologische informatie is beschikbaar van het landgoed?*

Er zijn vondsten aangetroffen ter plaatse van een oud voetpad, er is een plek waar een ijskelder heeft gelegen en in boerderij Ter Coulster Hof is een kelderruimte die behoorde bij de belvedère-toren. Een collectie natuurstenen objecten is beschreven en er zijn houten balken onderzocht die onder een vloer werden aangetroffen.

5.2 Waardebepaling van het terrein van Landgoed Ter Coulster

Het landgoed blijkt een ware schatkamer te zijn voor wat betreft de aanwezigheid van archeologische waarden. Veel archeologische sporen zijn nog in de bodem aanwezig, waaronder het muurwerk van de inrijpoort die na inspectie en documentatie weer is afgedekt.
De archeologische waarde van het landgoed Ter Coulster bestaat uit verschillende onderdelen met uiteenlopende dateringen. Door de gespreide ligging daarvan binnen een natuurrijk landgoed ontstaat een bijzondere belevingswaarde. Ook de herinneringswaarde is van belang vanwege de belangrijke rol die het kasteel en het landgoed hebben gespeeld op cultureel en bestuurlijk gebied. De fysieke waarde van het landgoed bestaat onder meer uit de in de bodem aanwezige funderingen van het kasteel/de buitenplaats met te verwachten vloeren, kelders, waterputten en beerputten die zich nog onder de huidige boerderij bevinden en er onderuit steken (want de boerderij bedekt maar 25% van de kasteelplattegrond). Ook van belang is de voormalige gracht daaromheen, die grotendeels nog niet is uitgegraven en na 1788 dicht raakte en onderin zelfs nog oudere lagen kan bevatten.

Van andere objecten, zoals de resten van het westelijk einde van de Coulstervaart met de waarschijnlijke stet, de plek van de boerderij naast het kasteel uit de 16de/17de eeuw, de ijskelder en de onderduikverblijven uit de Tweede Wereldoorlog zijn nog belangrijke sporen te verwachten, terwijl er mogelijk nog onderzoek gedaan kan worden naar eventuele wallen. De conservering van vondsten en sporen was goed, zodat de informatiewaarde van het terrein hoog is. De ensemblewaarde en representativiteit zijn groot omdat het landgoed onderdeel was van het middeleeuwse kastelenlandschap, waarin zelfs de onderlinge verhoudingen werden aangeduid met de nog steeds bestaande middeleeuwse oprijlaan, die een zichtlijn heeft naar het kasteel van de leenheer. Vanaf het midden van de 17de eeuw werd het landgoed onderdeel van het buitenplaatslandschap. Dankzij het voortbestaan van het landgoed is de landschappelijke waarde goed bewaard gebleven. In dit verband behoort duurzaam behoud van de nog aanwezige resten tot de mogelijkheden.

5.3 Mogelijkheden voor verder onderzoek

Vanwege de historische rijkdom heeft de bodem van het landgoed Ter Coulster een grote archeologische waarde. Weliswaar is dit niet op elke plek het geval, maar het is van belang om bij voorkomende bodemroering een vorm van archeologische begeleiding te realiseren; niet alleen bij bouwwerkzaamheden, maar ook bijvoorbeeld bij het aanplanten of herplanten van bomen. Daarnaast is het van belang om veldwerk te verrichten om de archeologische waarde van bepaalde plekken vast te kunnen stellen.

Meer specifiek kunnen de volgende onderwerpen genoemd worden:

1. Aarden wallen.
2. De vermoedelijke westelijke verlenging van de vaart en de aanwezigheid van een stet.
3. Begravingen van vijf mensen uit de tijd van Alkmaars beleg.
4. Het nog niet opgegraven gedeelte van het erf en de stolp van boerderij Castricum.
5. Het in 1520 vermelde huis ten noorden van de Colsterlaan tegenover boerderij Castricum.
6. De boerderij uit de 16de/17de eeuw die nabij de huidige theekoepel heeft gestaan.
7. De verschillende vormen van tuinaanleg en de tuinmuur bij het huis Ter Coulster.
8. De oude theekoepel aan de straatweg.
9. Ondergrondse schuilplaatsen uit de Tweede Wereldoorlog.
10. Twee molenerven, buiten het landgoed zelf, maar wel verband houdend met de eigenaren.
11. Balken en muurdelen in Ter Coulster Hof onderzoeken om te bepalen of deze van het kasteel afkomstig zijn.
12. De boerderij met stallen die gestaan heeft bij het huidige koetshuis en waartegen in 1810 het landhuis gebouwd werd.

Bronnen en literatuur

Albers, L.H., 1984: *Landgoederen van Zuid-Kennemerland. Inventarisatie en beschrijving van cultuurhistorische aspecten van de tuinen, parken en bossen*, Amsterdam.

Alders, G.P., 1982: De Waelneshoeve te Hendrik Ido Ambacht en andere middeleeuwse stenen kamers in Nederland, *Hollandse Studiën* 12, 1-35.

Alders, G.P., 1984: Heiloo, in P.J. Woltering, Archeologische Kroniek van Holland over 1983, I Noord-Holland, *Holland*, 225-226.

Alders, G.P., 1985: De vroegste baksteen in Holland en Friesland, *Westerheem* 34, 269-270.

Alders, G.P./E.M. Eisma-Donker/F.D. Zeiler 1991: Raadselachtig Rampenbosch. Hernieuwd onderzoek naar een 'kasteeltje' te Bergen (NH), *Westerheem* 40, 173-190.

Alders, G.P., 2003: Archeologische waarnemingen rond kasteel Assumburg, 1983-1987, *Ledenbulletin 27 Historisch Genootschap Midden-Kennemerland*, Beverwijk, 33-36.

Alders, G.P. (ed.)/E.A. Besselsen/C.Y. Burnier/A.A. van Duinen/H. Duistermaat/P.M. Floore/K. Hänninen/S. Lange/H. van Londen/M.E. Visser/J.T. Zeiler, 2004: *Vestingwerk De Schans te Oudeschild, gemeente Texel (datering 16e-20e eeuw). Verslag archeologisch onderzoek tussen 1995 en 2001*, Haarlem.

Alders, G.P., 2005: *Programma van Eisen Inventariserend Veldonderzoek Frederica's Hof, gemeente Heiloo 2005*, (Stichting Steunpunt Cultureel Erfgoed Noord-Holland, rapport nr.05P101), Wormer.

Alders, G.P. (ed.)/J.T.M. Besseling/E. Jacobs/H. van Haaster/K. Hänninen, z.j. 2016: *Slot Purmerstein te Purmerend. Archeologisch en historisch onderzoek naar de statusrijke woning van Willem Eggert (15e eeuw)*, Castricum (Noord-Hollandse Archeologische Publicaties-2).

Alders, G.P. (ed.)/A. Cohen/J. Goud/B. Hoeksema/S. van der Meij/R. de Ouden-de Wolf/M. van Tooren/H. Vrielink/F. Wesselingh, 2018a: *Kostverloren te Amstelveen. Archeologisch onderzoek naar kasteel en buitenplaats aan de Amstel (ca.1425-1822)*, Castricum (Noord-Hollandse Archeologische Publicaties-7).

Alders, G.P., 2018b: *Weelde in de Beemster. Archeologisch onderzoek naar de buitenplaats Leeuwenplaats in Middenbeemster*, Castricum (Noord-Hollandse Archeologische Publicaties-8).

Alders, G.P., 2018c: Een ring van rijkdom, buitenplaatsen en hun plantages, in B. Buizer/P. Veel/H. van Weenen (eds.), *Atlas van het Oer-IJ-gebied*, Wormerveer/Castricum, 161-165.

Alders, G.P., 2020: Purmerstein. Het kasteel van Willem Eggert opgegraven, in Berg, M. van den (red.), *Speuren in het veen. Zestig jaar archeologie in de Zaanstreek, Waterland en omstreken*, Utrecht, 59-65.

Alders, G.P., 2021a: Het buitenplaatslandschap van Heiloo, in Morsch, F. (red.), *Heiloo onder je voeten. 100 jaar archeologische opgravingen in Heiloo*, Heiloo, 89-98.

Alders, G.P., 2021b: Verstoorde relaties en verwoeste kastelen. Sporen van de Hoeks-Kabeljauwse factiestrijd in het Oer-IJ gebied, in Boer, A.G.M. de (red.), *2000 jaar Oorlog en Strijd in het Oer-IJ-gebied*, Castricum/Wormer, 52-61.

Alders, G.P., 2023: Middeleeuwse bronnen bij Hargen en Petten, *Poldergeest nr.35*, 3-5.

Alders, G.P., 2025: *Het Oer-IJ heropend. Aspecten van een archeologisch-culturele genealogie van Kennemerland in Middeleeuwen en Nieuwe Tijd*, Castricum (Noord-Hollandse Archeologische Publicaties-16).

Allan, C./T. Hermans/J. Kamphuis, 2020: *Ruïne van Brederode. Hollands kasteel met een bewogen verleden*, Utrecht.

Baart, J. e.a. 1977: *Opgravingen in Amsterdam. 20 jaar stadskernonderzoek*, Bussum, 46-47.

Baillie, M.G.L., 1982: *Tree-ring dating and Archaeology*, London.

Bartels, M., 1999, *Steden in scherven: vondsten uit beerputten in Deventer, Dordrecht, Nijmegen en Tiel (1250-1900), deel 1*, Zwolle-Amersfoort.

Bauer, T.C., 1981: De houten brug van 'Rozengaard' te Brunssum (L), in T.J. Hoekstra, H.L. Janssen en I.W.L. Moerman (eds.), *Liber Castellorum. 40 variaties op het thema kasteel*, Zutphen, 248-256.

Belonje, J., 1946: *Ter Coulster*, Wormerveer.

Belonje, J., 1953: Kattenbergen in Kennemerland, in *De Speelwagen* 8, 301-302.

Berg, F.G. van den/G.P. Alders, 2005: *Bureauonderzoek naar de archeologische waarde van de locatie Frederica's Hof, gemeente Heiloo*, (Stichting Steunpunt Cultureel Erfgoed Noord-Holland, rapport nr.04P067), Wormer.

Berkel, G. van/K. Samplonius, 2007: Nederlandse plaatsnamen; herkomst en historie, Utrecht (Vierde druk).

Berkum, A.H. van, 1995: Willibrord en Heiloo, in C. Streefkerk/T.P.M. van der Fluit (eds.), *Heiloo voor en na Willibrord. Opstellen over de geschiedenis van Heiloo*, Heiloo, 29-38.

Besteman, J.C., 1990: North Holland AD 400-1200: turning tide or tide turned?, in J.C. Besteman/J.M. Bos/H.A. Heidinga (eds.), *Medieval Archaeology in the Netherlands. Studies presented to H.H. van Regteren Altena*, Assen/Maastricht, 91-120.

Boer, M. de, 2021: Ik was er bij. Mini-amateur-archeoloog vindt resten 17de eeuws feestje, in Morsch, F. (red.), *Heiloo onder je voeten. 100 jaar archeologische opgravingen in Heiloo*, Heiloo, 78/79.

Bronk Ramsey, C., 2009: Bayesian analysis of radiocarbon dates, in *Radiocarbon*, 51(1), 337-360.

Bruijn, A., 1992: *Spiegelbeelden. Werra-keramiek uit Enkhuizen 1605*, Zwolle.

Buwalda, W./m.m.v. B. dan Rossum, 2020: De 'grot in de com' bij Nijenburg te Heiloo. Een verdwenen pronkstuk van de vijver van het buitenhuis, in *Heylooer Cronyck* (jg.14, nr.1), 13-22.

Cock, J.K. de., 1965: *Bijdrage tot de historische geografie van Kennemerland in de middeleeuwen op fysisch-geografische grondslag*, Groningen.

Creighton, O.H., 2002 (herdruk 2005): Castles and Landscapes. Power, Community and Fortification in Medieval England, London.

Daalen, S. van, 2019 : *Heiloo-Ter Coulster. Dendrochronologisch onderzoek*. Deventer.

Dekker, C., 1977: De vorming van aartsdiakonaten in het diocees Utrecht in de tweede helft van de 11e en het eerste kwart van de 12e eeuw, in *Historisch-geografische bijdragen betreffende Laag-Nederland, ten afscheid aangeboden aan dr.M.K.Elisabeth Gottschalk, Geografisch tijdschrift*, nieuwe reeks XI, 339-360.

Dijkstra, M., 2021: Vreemde praktijken in Zuiderloo, in Morsch, F. (red.), *Heiloo onder je voeten. 100 jaar archeologische opgravingen in Heiloo*, Heiloo, 43-48.

Dirkx, G.H.P., 1997: *Standaard historisch-geografische inventarisatie van het herinrichtingsgebied Zeevang*, Wageningen.

Feen de Lille, B. van der/T.G. van der Feen de Lille, 1995: De familie Fontein Verschuir en Ter Coulster, in Fluit, T.P.M. van der, (eindred.), *Heiloo voor en na Willibrord. Opstellen over de geschiedenis van Heiloo*, Heiloo, 163-176.

Girouard, M., 2000: *Life in the French Country House*, London (versie Cassell Paperbacks 2001).

Graaf, J. de, 2017: *Meer dan 1000 jaar Witte Kerk in Heiloo*, Heiloo.

Graaf, J. de, 2023: *Ter Coulster. Kasteel en landgoed. Domein van betekenis in Heiloo*, Heiloo.

Gras, C./R. Kersbergen, 2003: *Historische Topografische Kaarten Noord-Holland. Bladen van de Chromo-topografische kaart van het Koninkrijk der Nederlanden schaal 1:25.000, 1894-1923*, Landsmeer.

Groesbeek, J.W., 1981: *Middeleeuwse kastelen van Noord-Holland. Hun bewoners en bewogen geschiedenis*, Rijswijk.

Gruben, R., 2012: Kastelen, nieuw onderzoek, nieuwe inzichten?, in B. Aarts/W. Landewé/B. Olde Meierink/F. Vogelzang, *Ambitie in steen. Bijdragen tot de kastelenkunde in Nederland*, Wijk bij Duurstede, 145-163.

gtb.inl.nl (website)

gtb.ivdnt.org (website)

Haalebos, J.K., 1995: Een kerk en een put, in C. Streefkerk/T.P.M. van der Fluit (eds.), *Heiloo voor en na Willibrord. Opstellen over de geschiedenis van Heiloo*, Heiloo, 39-52.

Hartog, E. den, 2002: *De oudste kerken van Holland. Van kerstening tot 1300*, Utrecht.

Haverman, A., 2021: Huishoudelijke gebruiksvoorwerpen, in Morsch, F. (red.), *Heiloo onder je voeten. 100 jaar archeologische opgravingen in Heiloo*, Heiloo, 67-77.

Henderikx, P.A., 1980: De Lek en de Hollandse IJssel in de vroege middeleeuwen, in C. van de Kieft/G. van Herwijnen e.a. (eds.), *Scrinium et scriptura*, Groningen, 229-247.

Henkes, H.E., 1994: *Glas zonder glans. Vijf eeuwen gebruiksglas uit de bodem van de Lage Landen 1300-1800*, Rotterdam (Rotterdam Papers 9).

Hermans, T., 2016: *Middeleeuwse woontorens in Nederland. De bouwhistorische benadering van een kasteelvorm*, Hilversum. PhD thesis, University of Leiden.

Hoek, C./J.C. Kort, 1988: Aanvullingen op de reeds gepubliceerde repertoria op leenkamers die binnen het graafschap Holland hebben gefunctioneerd, *Ons Voorgeslacht* 43, 211-218.

Hoenjet, M.J.H./P.J. Mouwes/J.F. van Regteren Altena/G.H. Scheepstra, 1988: *Archeologische kaart van Nederland 1:100.000; blad: Hollands Noorderkwartier ca. 1350 na Chr.: bewoning en dijken*, Alkmaar/Amersfoort (met bijkaart: parochiegrenzen omstreeks 1550).

Hof, J., 1973: *De abdij van Egmond van de aanvang tot 1573*, 's-Gravenhage-Haarlem (Hollandse Studiën 5).

hogenda.nl (website)

Hollstein, E., 1980: *Trierer Grabungen und Forschungen. Band XI, Rheinisches Landesmuseum Trier*, Mainz am Rhein.

Hopman, K., 2015: *Verslag waarneming fundering landgoed Ter Coulster 8 en 9 mei 2015*.

Hopman, K., 2021: Ik was er bij. De ontdekking van de onderaardse gang van kasteel Ter Coulster of toch niet?, in Morsch, F. (red.), *Heiloo onder je voeten. 100 jaar archeologische opgravingen in Heiloo*, Heiloo, 100.

hvheiloo.nl/Nijenburg (website)

Janse, H. (ed.)/M. van Hemert/M.W.J. van Rooden/H.T.D. Dijkstra, 1990: *Het Weke Dak. Riet- en strobedekkingen*, Zeist/ 's-Gravenhage.

Janse, A., 2001: *Ridderschap in Holland. Portret van een adellijke elite in de late middeleeuwen*, Hilversum.

Janssen, H.L., 1996: Tussen woning en versterking. Het kasteel in de middeleeuwen, in H.L. Janssen/J.M.M. Kylstra-Wielinga/B. Olde Meierink (eds.), *1000 jaar kastelen in Nederland. Functie en vorm door de eeuwen heen.* Utrecht, 15-111.

Jong, E. de, 1993: *Natuur en kunst. Nederlandse tuin- en landschapsarchitectuur 1650-1740*, PhD thesis, University of Groningen, (Geraadpleegd: tweede druk 1995).

Kempen, P.A.M.M. van, 2000: Kasteel Ypenstein, gemeente Heiloo; een archeologisch onderzoek, Amsterdam (RAAP-rapport 521).

Kleij, P., 2007: *Archeologie van het platteland. Zeventiende- en achttiende-eeuwse vondsten van de Buurtweg te Akersloot*, Zwolle.

Kloek, W. T./m.m.v. J.W. Niemeijer, 1990: *De kasteeltekeningen van Roelant Roghman II*, Alphen aan den Rijn.

Koch, A.C.F./J.G. Kruisheer/E.C. Dijkhof (eds.), 1970-2005: *Oorkondenboek van Holland en Zeeland tot 1299*, 5 dln., 's-Gravenhage/ Assen/Maastricht.

Kok, R., 2022: Unieke opgraving maakt oorlogsleed tastbaar, *Mooi Gelderland*, herfst 2022, 18-19.

Koning, J. de, 2007: Heiloo*Stationsplein, in A. Willemsen (ed.), De archeologische kroniek van Noord-Holland 2006, *Holland* 39, 37-39.

Koning, J. de, 2010: Heiloo/Westerweg-Pastoor van Muijenweg, *De archeologische kroniek van Noord-Holland 2009*, Haarlem, 48-49.

Koning, J. de, 2012: Heiloo/Westerweg, *De archeologische kroniek van Noord-Holland 2011*, Haarlem, 51-52.

Koning, J. de (met bijdragen van F. Bunnik en E. Drenth), 2016: *Heiloo Craenenbroeck. Kennemerstraatweg 225-229. Een nederzetting uit de overgang van neolithicum naar bronstijd*, Zaandijk (Hollandia reeks nr.570).

Koning, J. de, 2018: Pioniers van het nieuwe land. De eerste bewoners van Heiloo-Craenenbroeck, in B. Buizer/P. Veel/H. van Weenen (eds.), *Atlas van het Oer-IJ-gebied*, Wormerveer/Castricum, 34-37.

Koning, J. de/M. Luitjes, 2024: Heiloo/Westerweg, *De archeologische kroniek van Noord-Holland 2023*, Haarlem, 63-66.

Koppes, P., 1982: *Verslag van de opgraving naar de fundering van korenmolen d'Oude Knegt*. Vereniging Oud Akersloot afd. Archeologie, Akersloot.

Kort, J.C., 1976: Overzicht van de leenkamers in Holland, 's-Gravenhage (Rijksarchieven in Holland, inventarisreeks nr.8).

Kort, J.C., 1979 : Repertorium op de lenen van de hofstede Egmond, *Ons Voorgeslacht* 34, 365-439.

Kort, J.C., 1980: De hofstede van Kranenbroek, 1375, *Ons Voorgeslacht* 35, 1.

Kort, J.C., 1986: Repertorium op de lenen van de hofstede Haarlem, 1250-1649, *Ons Voorgeslacht* 41; geraadpleegd via HoGenDa.nl.

Kort, J.C., 1989/1990: Repertorium op de grafelijke lenen in Kennemerland, 1203-1650, *Ons Voorgeslacht* 44/45; geraadpleegd via HoGenDa.nl.

Kruisheer, J.G., 1971: *Oorkonden en kanselarij van de graven van Holland*, Dordrecht.

Künzel, R.E./D.P.Blok/J.M.Verhoeff, 1988: *Lexicon van Nederlandse toponiemen tot 1200*, Amsterdam.

Lange, S./E.A. Besselsen/H. van Londen, 2004: *Het Oer-IJ estuarium. Archeologische Kennisinventarisatie (AKI)*, Amsterdam.

Lange, S., 2007: Heiloo*Kennemerstraatweg, in A. Willemsen (ed.), De archeologische kroniek van Noord-Holland 2006, *Holland* 39, 35-37.

Lange, S., 2013: Middeleeuwse bewoning in het centrum van Heiloo, *Poldergeest* nr.17, 6-8.

Lange, S., 2014: Heiloo/Heilooër Bos, *De archeologische kroniek van Noord-Holland 2013*, Haarlem, 112-113.

Lange, S., 2019: *Waardering geschiktheid balken voor dendrochronologisch onderzoek*, Zaandam (BIAX, brief 12-05-2019).

Leije, J. van der, 2021: Watervoorziening, in Morsch, F. (red.), *Heiloo onder je voeten. 100 jaar archeologische opgravingen in Heiloo*, Heiloo, 37-41.

Lente, M. van, 2011: Lezing Jan de Koning over de archeologie in de stationsbuurt van Heiloo, een verslag, *Poldergeest* 12, 10-12.

Malssen, P.J. van, 1914: *Van Dale's groot woordenboek der Nederlandsche taal*, 's-Gravenhage/Leiden (Vijfde geheel opnieuw bewerkte uitgave).

mauritshuis.nl (website)

meertens.knaw.nl/mgw (website)

Meilink, P.A., 1951: *Het archief van de abdij van Egmond*, 's-Gravenhage.

Meischke, R. 1975: Huizen en keuren, in J.G.N. Renaud (ed.), *Rotterdam Papers II. A contribution to medieval archaeology.* Rotterdam, 89-116.

Morsch, F. (red.), 2021: *Heiloo onder je voeten. 100 jaar archeologische opgravingen in Heiloo*, Heiloo.

Mytting, L., 2015: *De man & het hout*, Amsterdam/Antwerpen (Nederlandse vertaling).

Nicolay J./R. van Eerden, 2023: Noord-Holland in het 1e millennium, Haarlem.

Noomen, P.N., 2009: *De stinzen in middeleeuws Friesland en hun bewoners*, Hilversum.

Olde Meierink, B., 1996: Conflict tussen oud en nieuw. De zeventiende eeuw, in H.L. Janssen/J.M.M. Kylstra-Wielinga/B. Olde Meierink (eds.), *1000 jaar kastelen in Nederland. Functie en vorm door de eeuwen heen.* Utrecht, 142-170.

Pilcher, J.R., 1990: Sample preparation, Cross-dating, and Measurement, in Cook, E.R., Kairiukstis, L.A., (eds), *Methods of Dendrochronology, Applications in the Environmental Sciences*, Dordrecht.

Pluis, J. 1997: *De Nederlandse tegel, decors en benamingen*, 1570-1930, Leiden.

Raaij, M. van, 2013: Middeleeuwse turfwinning in Limmen en Heiloo, *Poldergeest* 16, 14-16.

Renaud, J.G.N., 1938: Uit de bouwgeschiedenis van het Slot op den Hoef, *Bulletin KNOB*, 65-83.

Rentenaar, R., 1977: De Nederlandse duinen in de middeleeuwse bronnen tot omstreeks 1300, in *Historisch-geografische bijdragen betreffende Laag-Nederland, ten afscheid aangeboden aan dr. M.K. Elisabeth Gottschalk. Geografisch Tijdschrift*, Nieuwe Reeks 11, 361-376.

Ridder, T. de, 1992: Dagrapport A.W.H. 4 juli 1992 [Heiloo] (Typoscript).

Ridder, T. de, 2021: Graven in de plaatselijke speeltuin, in Morsch, F. (red.), *Heiloo onder je voeten. 100 jaar archeologische opgravingen in Heiloo*, 81-87.

Rijk, B. de, 1996: Tussen vesting en residentie. De zestiende eeuw, in H.L. Janssen/J.M.M. Kylstra-Wielinga/B. Olde Meierink (eds.), *1000 jaar kastelen in Nederland. Functie en vorm door de eeuwen heen*, Utrecht, 112-139.

Rombach, J.H., 1983: *Het huis ter Coulster bij Heiloo*, Heiloo (Speciale uitgave Heylooer Cronyck 8, nr.2).

Rosenberg, P.T.E.E. 2011: Nijenburg te Heiloo. De achttiende-eeuwse bouwcampagnes van de familie Van Egmond van de Nijenburg, *Heylooer Cronyck* 5 (nr.1), 24-32.

Rossum, J. van, 2021: Kaart van de polders tussen "Ames Weel" en "Outkerspel" uit 1567, *Poldergeest* 32, 10-17.

Schutte, A.H., 2005: *Heiloo-Frederica's Hof. Een Inventariserend Veldonderzoek in de vorm van proefsleuven*, (ADC Rapport 510), Amersfoort.

Schweingruber, F.H., 1990: *Mikroskopische Holzanatomie. Formenspektren mitteleuropäischer Stamm- Und Zweighölzer zur Bestimmung von recentem und subfossilem Material*, Birmensdorf (derde druk).

sciem.com (website)

tercoulster.nl (website)

Termeulen, T./R. Kersbergen, 2012: *Topografische Atlas van Noord-Holland, Schaal 1:25.000*, Landsmeer.

Tuinman, N.C./Salomons, K.T., 2019: *Inventariserend veldonderzoek middels proefsleuven Kanaalweg 32 in Heiloo, gemeente Heiloo*, Zaandijk (Hollandia-reeks 774).

Veen, P.A.F. van der/N. van der Sijs, 1997: *Etymologisch woordenboek. De herkomst van onze woorden*, Utrecht/Antwerpen.

Venhuis, S./H.van Gangelen/P.Kersloot, 1997: *Hoorn des Overvloeds. De bloeiperiode van het Noord-Hollands slibaardewerk (ca.1580-ca.1650)*, Oosthuizen/Wormerveer.

Venhuis, S., 2023: De hand van de decorateur. Hollands slibaardewerk 1550-1670, Castricum (Noord-Hollandse Archeologische Publicaties-12).

Verhaeghe, F., 1981: Moated sites in Flanders: features and significance, in T.J. Hoekstra, H.L. Janssen en I.W.L. Moerman (eds.), *Liber Castellorum. 40 variaties op het thema kasteel*, Zutphen, 98-121.

Verhoeven, A.A.A., 1998: *Middeleeuws gebruiksaardewerk in Nederland (8ste-13de eeuw)*, Amsterdam (Amsterdam Archaeological Studies 3).

Verhulst, A., 1981: Het sociaal economisch leven tot circa 1000. Landbouw, *Algemene geschiedenis der Nederlanden*, deel I, 166-182.

Verhulst, A./D.P. Blok, 1981: Landschap en bewoning tot circa 1000. De agrarische nederzettingen, *Algemene geschiedenis der Nederlanden*, deel I, 153-164.

Vervloet, JA.J., 1984: *Inleiding tot de historische geografie van de Nederlandse cultuurlandschappen*, Wageningen (Reeks Landschapsstudies 4).

Vries, D.J., 1994: *Bouwen in de late middeleeuwen. Stedelijke architectuur in het voormalige Over- en Nedersticht*, Utrecht.

Westra, F, z.j.: *In kannen of kruiken? Een onderzoek naar de oorsprong en de geschiedenis van de Baardmankan*, Groningen.

Woltering, P.J., 1979: Archeologische Kroniek van Noord-Holland over 1978, *Holland*.

Woltering, P.J./S.W. Jager, 1991: Archeologische Kroniek van Noord-Holland over 1990, *Holland*.

Wyck, H.W.M. van der/m.m.v. J.W. Niemeijer, 1989: *De kasteeltekeningen van Roelant Roghman I*, Alphen aan den Rijn.

Zeiler, F.D., 1995: 'Ten overstaen van de geburen', in C. Streefkerk/T.P.M. van der Fluit (eds.), *Heiloo voor en na Willibrord. Opstellen over de geschiedenis van Heiloo*, Heiloo, 53-64.

Bijlage 1 | Archeologische en historische gegevens over de begraven hofstede Ter Kouster te Heiloo; vóór 1390-1788[336]

Tijdens het graven van funderingssleuven voor de bouw van een stal ten zuiden van de bestaande boerderij Ter Coulster, stuitte men op enkele funderingen en een waterput (afb. B1-1). Samen met het oude muurwerk dat onderin de boerderij bewaard bleef en met gegevens die aan oude afbeeldingen ontleend konden worden, is in grote lijnen de plattegrond van het huis ter Kouster te reconstrueren. Bij het raadplegen van de vele afbeeldingen die van het huis bewaard bleven, werd veel hulp ondervonden van R.A. Keur en J.N. van Tiel van de Historische Vereniging Oud-Heiloo. Namens de eigenaren verleende Th.G. van der Feen de Lille toestemming tot het doen van archeologische waarnemingen, terwijl de pachter W. Brouwer de Koning hiertoe zijn medewerking verleende.

Onder in de noordgevel van de huidige boerderij is een terugspringend gedeelte aanwezig, dat samenhangt met de aansluiting van de voormalige brug. Het oudste muurwerk bestaat uit vroeg 15de-eeuwse bakstenen (formaat: 20/21 x 10/11 x 5/5,5 cm). Dit muurwerk bevindt zich onder de boerderij aan de westzijde van de kelder. De overige funderingen bestaan uit kleinere bakstenen (19 x 9 x 4 cm), die niet vroeger dan rond het jaar 1500 zijn te dateren; ze kunnen echter ook later zijn toegepast. Tussen twee muren kwam een dichtgestorte kelderruimte tevoorschijn. De binnenmuren waren bekleed met halfsteensmuurtjes van gele baksteen (17 x 7,5 x 3/4 cm), die net even beneden het afbraakniveau werden beëindigd met horizontaal daarbovenop gemetselde witte geglazuurde tegels (13 x 13 cm). Deze kelderruimte zal uit de 17de of 18de eeuw dateren.

Ten oosten van de kelder liep een afvoerkokertje van kleine rode baksteen in de richting van de gracht. Een waterput van rode baksteen (18,5 x 8 x 3,5 cm) bevatte bovenin een aantal keramiekfragmenten uit het eind van de 18de of uit de 19de eeuw. Vanwege wateroverlast kon het diepere gedeelte van de put niet worden bereikt. De baksteenmaten kunnen uit omstreeks 1525, dan wel uit later tijd dateren. In het verlengde van de oostelijke boerderijgevel kan ook een vroeg 15de-eeuwse fundering worden verwacht, maar op deze plaats is nog niet gegraven. De reconstructie toont aan dat het gehele bouwwerk ongeveer 23 bij 30 meter heeft gemeten.

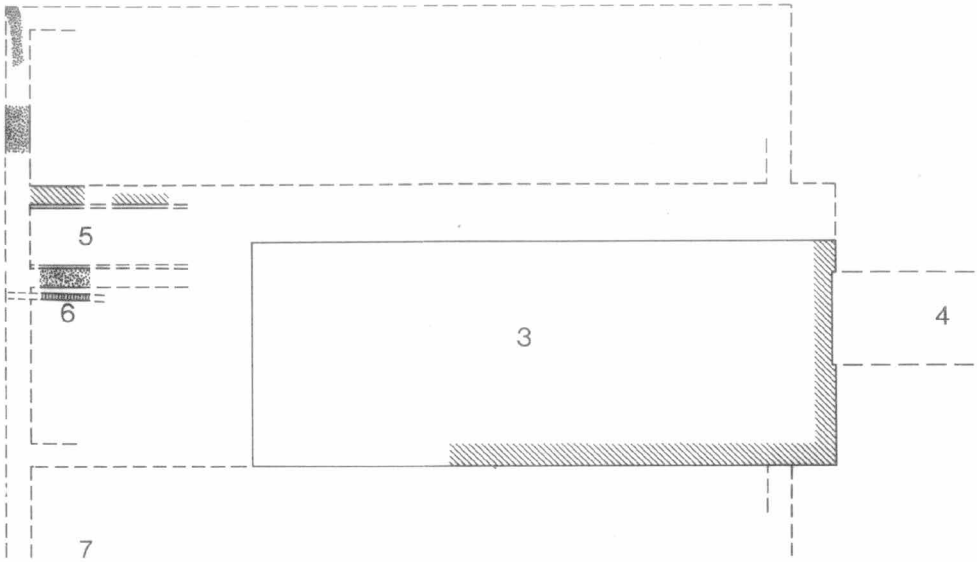

Afb. B1-1 Plattegrond van een deel van de grondsporen, behorend bij het verslag van het onderzoek in 1983.

3 = Huidige boerderij Ter Coulster Hof, waarvan de oude kasteelmuur gearceerd is aangeven
4 = Positie voormalige stenen brug
5 = Kelder met beklampte muren (mogelijk een waterkelder)
6 = Afvoerkoker
7 = Positie waterput. [bron: G.P. Alders 1984]

Ten behoeve van de stalbouw werd ten zuiden van de teruggevonden funderingen een grote bouwput gegraven. Hier was te zien dat de grond in de 17de eeuw of later op deze plek diep was omgespit. Het oudste materiaal dat werd aangetroffen, was de bodem van een grijze steengoedkan (*Siegburg*), oranje-rood gevlamd en met opbollende bodem, te dateren in het eind van de 14de of het begin van de 15de eeuw. Al deze waarnemingen moesten in zeer korte tijd worden verricht, omdat spoedig na het graafwerk beton werd gestort. Grondboringen, in een ruime omtrek rond het huis verricht, wezen uit dat de grond daar overal tot ruim een meter diepte is omgespit. Aan de overkant van de gracht ten oosten van de boerderij werd het bodemprofiel vastgelegd. Tot 1,35 meter diepte was daar de grond omgespit, daaronder bevond zich een laagje rietveen. Op een diepte van 1,50 meter begon de vaste zandgrond.

Bij de noordoostelijke hoek van het koetshuis werd een proefput gegraven, waarin naast tamelijk recent materiaal ook oudere vondsten werden aangetroffen. Een kanfragment van proto-steengoed dateert uit de 13e eeuw, terwijl een baksteenbrok van 8,5 cm dikte uit de tijd rond 1200 zal dateren. De overige baksteenformaten (? x 12,5/13,5 x 6/6,5 cm; ? x 11/12 x 5/5,5 cm en 19 x 9/9,5 x 4/4,5 cm) zijn respectievelijk rond 1300, rond 1400 en rond 1500 te dateren. Drie fragmenten van een platte daktegel met nokje kunnen dagtekenen uit de 13de of 14de eeuw.

Via E.H.P. Cordfunke te Schoorl kon een groep bodemvondsten in het Provinciaal depot voor bodemvondsten worden opgenomen die in 1958 zijn gevonden nabij het huis ter Kouster; de juiste vindplaats is echter niet meer bekend. De meeste van deze vondsten dateren uit de 13de eeuw, de oudste (Pingsdorf en Paffrath) nog uit de 12de eeuw. Afgezien van een klein fragment van een 16de-eeuwse kan is het jongste voorwerp een vrijwel complete kan van grijs steengoed uit het Rheinland (Beckmann 79) daterend uit omstreeks het midden van de 14de eeuw.

Het *huse ter Couster* wordt in 1390 voor het eerst genoemd in een akte waarin sprake is van land, ten dele toebehorend aan Nelle van den Couster. Dit land wordt aan de ene kant begrensd door het huis en aan de andere kant door de kerk van Heiloo.[337] De tweede vermelding dateert uit 1404. Vervolgens kocht Willem van de Kouster in 1408 de ambachtsheerlijkheid van Heiloo en Oesdom.[338] In 1450 droeg Willem van de Kouster het huis op aan de heer van Egmond, die hem er vervolgens mee beleende. Uit de omschrijving van het leen blijkt, dat het zich vierkant uitstrekte vanaf de elst noordwaarts tot de vaart.[339] In 1451 luidt het: *dat huijs ter Kouster alsoo als dat begrepen is mitten graften, boomgaerde ende mit wallen, uutgaende vierkant ander elst noortwaert totten vaert toe, mit alle zijne toebehooren alst begraven is*.[340] Deze vaart zal de Colstervaart zijn, die vanaf het Die naar het westen loopt om in de grachten van het huis te eindigen. Het teruggevonden huis ter Kouster, ligt ten zuiden van deze vaart, zodat de *elst* ten zuiden van het huis te zoeken is. Hieruit blijkt dat het in 1450 in leen gegeven huis reeds op dezelfde plek lag als waar later het huis steeds heeft gestaan. Dit stemt overeen met de boven gegeven datering van het oudste hier teruggevonden muurwerk in de vroege 15de eeuw. In 1569 blijkt het huis 21,5 vierkante roeden met 4,5 morgen groot te zijn.[341] Als de 4,5 morgen het bij het huis behorende land betreft, is met de 21,5 vierkante roeden het huis zelf met de gracht bedoeld. Het teruggevonden huis mat 23 bij 30 meter, zodat de gracht zeker 10 meter breed zal zijn geweest.

Na de verwoesting in 1517 werd het huis herbouwd.[342] Bij de daarop volgende belening van 1523 werd een deel van het huis beschreven. Er blijkt een middelste gevel aan de zuidzijde te zijn, verder een huiskapel, een nederkeuken met kelders, een paardenstal, een bakhuis en een hoenderhuis. In 1472 werd gewag gemaakt van de mogelijkheid om een mis te lezen in het huis ter Kouster, zodat de huiskapel toen reeds aanwezig was.[343] De bakstenen met de iets kleinere afmetingen (19 x 9 x 4 cm) in het fundament dateren mogelijk uit de tijd van de herbouw rond 1523. In 1646 vond een belangrijke verbouwing plaats.[344] Misschien werd daarbij de kelder aangebracht. Het huis werd in 1788 gesloopt.[345] Waarschijnlijk werd toen de waterput dicht geworpen die bij het graafwerk werd aangetroffen.

Op de fundamenten van het gesloopte huis verrees omstreeks 1810 een boerderij, die in 1887 werd vervangen door de huidige boerderij.[346] Ten noordoosten van het huis ter Kouster bevond zich een stal, waaraan in 1810 een modern landhuis werd vastgebouwd, dat rond het midden van de 19de eeuw weer werd afgebroken.[347] Bij deze plek staat nu een koetshuis, waar bovenvermelde vondsten zijn gedaan. [...] De naam *de Tooren* die een perceeltje land van 1 morgen 400 roeden, ergens bewesten het kleine Die gelegen, in 1746 droeg,[348] is in dit opzicht zeer suggestief. De juiste ligging is echter niet bekend. Ten noorden van het koetshuis heeft een cirkelvormig perceel gelegen, waarvan de ronding in de kadastrale begrenzing van 1832 nog was te zien.[349] Recht op dit perceel loopt de laan aan. Grondboringen leverden geen sporen van oude gebouwen op; wel bleek dat ook hier de bodem tot ongeveer een meter diep is omgespit. Het lijkt wel zeker dat het cirkelvormig perceel niet meer is geweest dan het *pleijn* dat in 1791 wordt vermeld: *de oude weg of Laan beginnende van de Breede weg af tot aan het Pleijn*.[350]

Omdat de archeologische vondsten van rond 1200 aanzienlijk vroeger zijn dan het oudste schriftelijke gegeven over het huis ter Kouster uit 1390, is ook aandacht geschonken aan enkele andersoortige vermeldingen in de bronnen. [...] Er lag

een *villa Obbinghem* in het zuiden van Heiloo, tegen de grens met Oesdom. De grootgrondbezitter Folker schonk reeds in de tweede helft van de 9de eeuw goederen aldaar aan de abdij Werden.[351] De term *villa* kan hier worden opgevat in de betekenis van domeinhoeve. De centrale hoeve hiervan wordt waarschijnlijk vermeld in een omschrijving uit 1458 van landen, gelegen in de ban van Oesdom en daarbuiten, strekkende *totter Hoeff toe* in de ban van Heiloo.[352] Hieruit blijkt dat de centrale hoeve aan de zuidzijde van Heiloo lag.

Een laatste gegeven dat hier in dit verband aan kan worden toegevoegd is die van de betekenis van de naam Kouster. Deze naam heeft dezelfde betekenis als kouter, namelijk akker, en is typerend voor Vlaanderen. Daar groeiden kleinere akkers en de centrale akker door voortschrijdende ontginning aan elkaar (tussen de 9de en de 12de eeuw) en ontvingen vervolgens de naam kouter. Het centrale deel van de kouter behoorde ook later meestal nog toe aan de grootste hoeve van de nederzetting, die de zetel was van de heersende familie of grootgrondbezitter.[353] Het huis ter Kouster zal zijn gebouwd op een akker van de domeinhoeve, mogelijk dicht bij de centrale hoeve daarvan.

336 Eerder gepubliceerd in het jaarverslag over 1983 van het Provinciaal depot voor bodemvondsten (G. P. Alders, Haarlem, 1984).
337 Groesbeek 1981, 170.
338 Belonje 1946, 16.
339 Kort 1979, 392.
340 Belonje 1946, 64 (bijlage III).
341 Kort 1979, 392.
342 Belonje 1946, 20.
343 Rombach 1983, 11.
344 Belonje 1946, 30.
345 Belonje 1946, 52.
346 Rombach 1983, 30, 34.
347 Rombach 1983, 27, 33.
348 Gemeentearchief Alkmaar, Not.Arch. inv.nr.65, folio 3.
349 Belonje 1946, kaartje tussen 53 en 54.
350 Belonje 1946, 92 (bijlage X).
351 De Cock 1965, 188.
352 Meilink 1951, regest 1147.
353 Verhulst/Blok 1981, 157-158.

Bijlage 2 | Archeologische spoorbeschrijvingen

De spoornummers zoals weergegeven op afbeelding 3.9 worden hierna beschreven.

Spoor 1, fundering

Fundering onder de bestaande boerderij, bestaande uit bakstenen van circa 20/21 x 10/11 x 5/5,5 cm. De fundering bevindt zich onder de gehele huidige noordgevel en over een lengte van ruim 13 meter onder de oostgevel (het noordelijk deel daarvan). In de noordgevel springt het voormalige middendeel circa 15 cm in over een lengte van bijna 3,5 meter ter plaatse van de vroegere stenen brug. De afstand vanaf de huidige noordoosthoek van de boerderij tot aan de inspringing bedraagt ruim 3,5 meter.

Spoor 2, fundering

Oudste fundering ten zuiden van de boerderij (op twee plekken vrijgelegd), van bontgekleurde bakstenen met de maten 20/21 x 10/10,5 x 5/5,5 cm, sommige bakstenen hadden een lengte van 23 cm. De resterende bovenkant van de fundering lag op ruim 60 cm onder het huidige maaiveld. Er was één versnijding aan de westkant. De dikte van de fundering bedroeg 0,7 meter, in het opgaande werk was de fundering 0,6 meter dik (op een niveau van minder dan 1 meter onder het huidige maaiveld). Tegen de oostkant van de fundering (de voormalige kelderzijde) bevond zich een halfsteens beklamping van gele bakstenen van 17 x 7,5 x 3/4 cm, aan de bovenzijde afgedekt met wit geglazuurde tegels van 13 x 13 cm. De bovenzijde van de beklamping lag op ongeveer 75 cm onder het maaiveld.

Spoor 3, fundering

Fundering ten oosten van spoor 2, van rode bakstenen van 19 x 9 x 4 cm en iets kleiner, met een funderingsdikte van 0,7 meter. In het opgaande werk was de fundering 0,5 meter dik (op een niveau van minder dan 1 meter onder het huidige maaiveld). Er waren twee versnijdingen aan de oostkant. De resterende bovenzijde van deze fundering lag op ruim 55 cm onder het huidige maaiveld. Tegen de westkant van de fundering (de voormalige kelderzijde) bevond zich eenzelfde halfsteens beklamping met tegeltjes als bij spoor 2. De fundering van spoor 3 kon worden vrijgelegd tot 6 meter vanaf de grachtkant van de zuidgracht.

Spoor 4, fundering

Fundering langs de grachtkant, westelijk van spoor 2 (op twee plekken vrijgelegd), van rode bakstenen: circa 19 x 9 x 4 cm. De fundering bezat geen versnijdingen en was 0,9 meter dik.

Spoor 5, fundering

Fundering van de voormalige zuidoosthoek van huis Ter Coulster, bestaande uit rode bakstenen van circa 19 x 9 x 4 cm; versnijdingen van 10 cm zowel aan binnen- als buitenzijde op circa 30 cm onder de bovenkant van de resterende fundering. De funderingsdikte bedroeg onderaan 100 cm en boven de versnijdingen 80 cm.

Spoor 6, waterput

Ronde waterput bij spoor 5, gelegen in de voormalige zuidoosthoek van het gebouw, 30 cm binnen de oostelijke fundering en 70 cm binnen de zuidelijke fundering. De opbouw was enkelsteens van radiaal geplaatste bakstenen van 18,5 x 8 x 3,5 cm, met een buitendiameter van 1,35 m. Het bovenste deel van de put is tijdens het onderzoek leeggehaald, de vulling dateert uit eind 18de/19de eeuw. De bakstenen putwand rustte onderin op hout, waarschijnlijk een ton.

Spoor 7, rioolkoker

Rioolkoker naast spoor 3, bestaande uit kleine baksteentjes, gelegen op circa 80 cm onder het maaiveld. Opgebouwd uit dwars gelegde stenen boven en onder met daar tussenin twee stroken stenen in de langsrichting, met ruimte daartussen. Gelegen evenwijdig aan spoor 3 en op een afstand van 25 cm daarvan.

Spoor 8, kelder

Voormalige kelderruimte met een breedte van ruim 2 meter, gelegen tussen de sporen 2 en 3. De ruimte van de kelder was gevuld met vuile grond, dit in tegenstelling tot de zandgrond daarbuiten.

Spoor 9, gracht

Grachtvulling met aan de overzijde een grachttalud op circa 9 meter vanaf het huis; op drie plekken geconstateerd, vondsten uit eind 18de/19de eeuw. Ongeveer in het midden van de zuidgevel van het huis en op een afstand van circa 6,5 meter daarvan, bevond zich een houten beschoeiing die werd geconstateerd op een diepte van circa 2 meter onder het huidige maaiveld.

Spoor 10, fundering westtoren

Fundering aan de westzijde van het gebouw, blootgelegd over een lengte van circa 12 meter, bestaande uit twee bouwfasen. De eerste fase bezat bakstenen van 22,5 x 11 x 4,5 cm = 1114 cm^3 en de tweede van 18,5 x 8 x 4 cm = 586 cm^3. De

tweede fase was uitgevoerd in krijsverband, bezat een dichtgezette opening en betrof een verbouwing of aanbouw. De fundering was aangelegd op planken.

Spoor 11, beergang

Een beergang van rode bakstenen die hellend afliep naar de gracht had een gewelfde afdekking, die in halfsteens verband gemetseld was en op 1 meter diepte onder het maaiveld lag. De gang was circa 10 meter lang, 55 cm breed en 87 cm hoog. De bodem bestond uit planken van 5 cm breed.

Bijlage 3 | Overzicht van aangetroffen baksteenformaten en hun datering

Baksteenformaten in het hoofdgebouw (Ter Coulster Hof), zie ook afbeelding 3.9.

- 1130 cm³, spoor 1 en 2, oudste funderingen: datering 1390-1435.
- 1114 cm³, spoor 10, westtoren: datering 1395-1440.
- 684 cm³, spoor 3, 4 en 5, funderingen, circa 1500 of later.
- 586 cm³, dichtgezette opening spoor 10, circa 1510 of later.
- 518 cm³, spoor 6, waterput, circa 1520 of later.
- 446 cm³, spoor 8, beklamping (water)kelder, circa 1530 of later.
- 395 cm³, cisterne, circa 1550 of later.

Groepen van baksteenformaten bij de inrijpoort aan de Kennemerstraatweg

- 1024 cm³, onderste lagen van de kolom.
- 1092 cm³, losse rand van het tussendeel.
- 828 cm³, herkomst onbekend.
- 614 cm³, bovenste laag van de kolom: circa 1505 of later.

Bespreking van de baksteendateringen

Inleiding

Voor de middeleeuwse periode kan uit vergelijking met gedateerde baksteenformaten elders uit het graafschap Holland een indicatie verkregen worden van de datering van de verwerkte bakstenen op Ter Coulster. Binnen dat graafschap werden de bakstenen namelijk steeds iets kleiner, zodat een datering op basis van de formaten goed mogelijk is. Op basis hiervan kon een grafiek worden opgesteld (afb. B3-1).[336] De verkleining van de bakstenen stopte omstreeks 1550 en bovendien bleef men vanaf circa 1500 soms steeds dezelfde maten gebruiken. Daarom werkt dit systeem niet meer voor de periode na 1500. Maar voor de Middeleeuwen, zoals de stichtingstijd van het huis Ter Coulster, is deze methode van groot belang. Voor de periode daarna kan alleen nog maar bepaald worden na welk tijdstip een baksteenformaat in gebruik kwam. Tenslotte moet er rekening mee worden gehouden, dat oude bakstenen later soms opnieuw (secundair) verwerkt werden. Ook het metselverband is voor de datering van belang, omdat het metselen in kruisverband niet eerder plaatsvond dan vanaf het eind van de 15de eeuw.

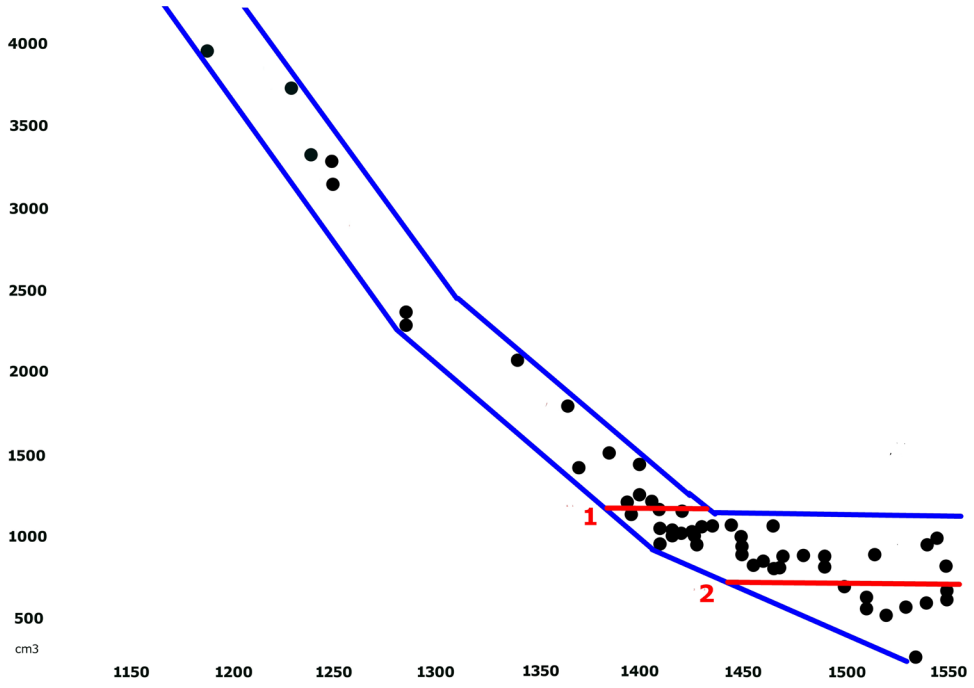

Afb. B3-1 Grafiek van middeleeuwse baksteenformaten in centraal Holland. Op de x-as de jaartallen, op de y-as het volume van de bakstenen in cm³.

1 = Oudste formaat baksteenvolume Ter Coulster hoofdgebouw (1130 cm³)
2 = Tweede formaat baksteenvolume Ter Coulster hoofdgebouw (1114 cm³)
[bron: G.P. Alders]

Oudste bouwfase
De oudste bouwfase van de opgegraven funderingen van het huis Ter Coulster (spoor 1 en 2) bestond uit bontgekleurde bakstenen met een volume van 1130 cm^3. Deze baksteenmaat is volgens de grafiek te dateren in de periode 1390-1435. De belangrijkste toren uit de eerste periode van Ter Coulster was de westtoren. De bakstenen hiervan (spoor 10) hadden een volume van 1114 cm^3 en zijn daarmee met behulp van de grafiek te dateren in het tijdvak 1395-1440. Ze waren slechts iets kleiner dan die uit de sporen 1 en 2, zodat het waarschijnlijk lijkt dat ook deze nog uit de stichtingstijd van het kasteel stammen, maar dan van bijvoorbeeld een tweede partij bakstenen die tijdens de bouw is bijbesteld.[337]

Latere bouwfasen
De volgende bouwfase (opgaand werk 0,5 m dik; spoor 3, 4 en 5) bestond uit rode bakstenen van circa 684 cm^3. Deze kunnen door vergelijking van dateerbare baksteenformaten elders niet nader worden gedateerd dan rond het jaar 1500 of later. Hiertoe behoren in ieder geval de sporen 3 en 5. Spoor 4 had dezelfde bakstenen maar dateert volgens iconografische gegevens niet eerder dan in de 17de eeuw. Nog iets kleiner waren de bakstenen uit de waterput van 518 cm^3 (spoor 6). Dit formaat is niet eerder te dateren rond het jaar 1520 of later. Gezien de ligging strak in de hoek van spoor 5, kan deze put moeilijk ouder zijn dan spoor 5. De beklamping van de iets verder gelegen keldermuren bestonden uit bakstenen van 446 cm^3. Deze zijn in ieder geval te dateren na het jaar 1530.

In de opbouw van de kolommen bij de inrijpoort zijn iets kleinere bakstenen gebruikt, maar het verschil in afmetingen is gering, zodat zij zeker dateren van na circa 1505. De grotere stenen in deze poort zijn onderin het metselwerk aangebracht, wat er op wijst, dat dit toen al oude stenen waren die werden hergebruikt. De inrijpoort zou daarmee uit de 17de eeuw kunnen dateren. Tenslotte moet worden opgemerkt dat de kleinste bakstenen bij het huis Ter Coulster zijn aangetroffen in de cisterne onder de vloer van de huidige boerderij. Het volume hiervan bedraagt 395 cm^3, waarmee ze tot de kleinste maat bakstenen horen die in Holland werden gebakken. Uit vergelijking blijkt, dat ze dateren van na circa 1550, maar het is waarschijnlijker dat ze hier pas in de 19de eeuw zijn aangebracht.

Enkele dateerbare baksteenformaten ter vergelijking

- 1409-1412: Leiden, Pieterskerk, 1210 cm^3
- vanaf 1410: Purmerend, slot Purmerstein, eerste fase, 1210 cm^3
- 1412-1430: Delft, Nieuwe Kerk, 1050 cm^3
- 1414-1417: Purmerend, slot Purmerstein, tweede fase, 1047 cm^3
- 1490: Haarlem, Sint Bavokerk, 720 cm^3
- 1501: Stolwijk, kerktoren, 666 cm^3
- vanaf 1511: Ouderkerk aan den IJssel, kerktransept, 632 cm^3
- circa 1512: Delft, Nieuwe Kerk, 565 cm^3
- circa 1520: Delft, Oude Kerk, 510 cm^3
- wsch. vanaf 1536: Delft, Stadhuis, 423 cm^3

De oudste bakstenen van het landgoed
Tenslotte moeten de grootste en daarmee waarschijnlijk ook de oudste baksteenfragmenten op het Landgoed Ter Coulster worden besproken. Zij zijn in november 1983 aangetroffen in een proefput bij het koetshuis. Hier bevond zich een laag met baksteenpuin dat grotendeels overeenkwam met de in het huis Ter Coulster gebruikelijke formaten. Maar er waren ook enkele fragmenten van grotere bakstenen aanwezig, waarvan helaas de lengtemaat ontbrak. De resterende maten bedroegen ? x 12,5/13,5 x 6/6,5 cm. Deze baksteenformaten waren in Holland gebruikelijk tijdens het laatste kwart van de 13de eeuw.[338]

336 Alders 1985 en Alders 2025, Bijlage 1: De verhouding tussen afmeting en datering van middeleeuwse bakstenen in het graafschap Holland.
337 Een dergelijke situatie is ook geconstateerd bij het onderzoek naar slot Purmerstein, waar uit historische bron bekend is, dat er tijdens de bouw een tweede partij bakstenen werd besteld. Deze zijn archeologisch herkend en bleken iets kleiner te zijn dan die uit het begin van de bouw.
338 Zie bijvoorbeeld Den Haag, Binnenhof, westgevel Grote Zaal, datering 1282-1294, formaat 27/29 x 12/13 x 6/7 cm en Dordrecht, Grote Kerk, OLV-kapel, datering circa 1284, formaat 28/30 x 12/14 x 6 cm (Alders 2025, Bijlage 1).

Bijlage 4 | Inventarisatie van natuurstenen objecten

B. van der Feen de Lille, A. Haverman, K. Hopman

Nr.	Beschrijving	Afmetingen in cm	Vermoedelijke steensoort	Bijzonderheden	Vindplek
1	Traptrede-vormig object	59x28,5x18	Bentheimer zandsteen	Hoogte eerste tree 11,2; breedte tweede trap 19; frijnslag op achterzijde; water-spoelings- en slijtagesporen op treden	
2	Kolom met uitsparingen (en frijnslag daarin)	20,5x20,5x56	Hardsteen		
3	Gevelsteen	64,2x83,3x12,2	Hardsteen	Achterkant uitgehakt; voorkant aan onderzijde rand van 3 cm met frijnslag; uitsparing aan rechterzijde 5x5x2,5	Westelijke gracht
4	Traptrede-vormig object	62x30x26	Hardsteen	Meerdere soorten frijnslag; twee openingen (onderste gevuld met lood, andere met ijzeren pin	Opstap bij theekoepel
5	Kolom	52x28x27	Zandsteen	Onderkant frijnslag; bovenkant rondingen	
6	Natuurstenen object	80x47x17à19	Zandsteen	Gat van 14x6x7,5 (originele maat, nu uitgebroken)	Op erf van Bety's Hof
7	Kolom		Hardsteen	Doorlopende ijzeren verankeringspen in midden; op de korte kanten frijnslag (lijnen in onderste vlak)	Vóór boerderij Ter Coulster Hof
8	Achtkantige kolom	32x46	Hardsteen	Met bronzen ring en beslag	Vóór boerderij Ter Coulster Hof
9	Natuurstenen plaat	34x53x1	Natuursteen		Naast haard voorkamer boerderij Ter Coulster Hof

Tabel B4-1 Beschrijving natuurstenen elementen kasteel Ter Coulster

Afb. B4-1 Trapvormig object van Benheimer zandsteen. [foto: Landgoed Ter Coulster]

Afb. B4-2 Hardstenen kolom met uitsparingen. [foto: Landgoed Ter Coulster]

Afb. B4-3 Hardstenen element, gevelsteen, secundair gebruikt als slachtsteen. Zie ook afbeeldingen 3.65 en 3.66. [foto: Landgoed Ter Coulster]

Afb. B4-4 Hardstenen plint. [foto: Landgoed Ter Coulster]

Afb. B4-5 Zandstenen kolom. [foto: Landgoed Ter Coulster]

Afb. B4-6 Zandstenen afgeschuind object. [foto: Landgoed Ter Coulster]

Afb. B4-7 Hardstenen kolomvoet. [foto: Landgoed Ter Coulster]

Afb. B4-8 Hardstenen achtkantige kolom met bronzen ring en beslag. [foto: Landgoed Ter Coulster]

Afb. B4-9 Natuurstenen plaat. [foto: Landgoed Ter Coulster]

Bijlage 5 | Resultaten van dendrochronologisch onderzoek[339]

S. van Daalen

Inleiding

Van het voormalige huis Ter Coulster (Heiloo) zijn enkele losse balken bewaard gebleven (zie ook paragraaf 3.5.5). Hiervan is een selectie gemaakt door S. Lange (BIAX, Zaandam) en zijn dwarsdoorsneden gezaagd voor dendrochronologisch onderzoek. Dit onderzoek is uitgevoerd in juli 2019 op het laboratorium van Van Daalen Dendrochronologie te Deventer en vond plaats in opdracht van Landgoed Ter Coulster NSW BV te Heiloo.

Methode

Selectie en vooronderzoek

Voor ieder monster is nagegaan of het een dateerbare houtsoort betrof, of het voldoende jaarringen leek te hebben (minimaal 70) en of het jaarringpatroon vrij was van verstoringen. Waar mogelijk wordt voorkeur gegeven aan monsters met spinthout of wankant (zie hieronder). Voor monsters waarvan de houtsoort niet met het blote oog bepaald kon worden is aan de hand van microscopische coupes en een determinatiesleutel[340] de houtsoort bepaald.

Meting(en)

Geschikt bevonden monsters hebben elk een unieke metingcode toegekend gekregen en zijn volgens standaard methodes langs één of meerdere radiale trajecten geprepareerd.[341] Langs ieder radiaal traject zijn de jaarringbreedtes ingemeten met een daartoe ingerichte meetopstelling.[342] Waar meerdere metingen aan hetzelfde monster verricht zijn, zijn deze gemiddeld tot één meting zodat ieder individueel element altijd door één meting vertegenwoordigd wordt (zie tabel B5-2).

Bij het inmeten is gelet op aanwezigheid van spinthout of wankant.[343] Deze informatie wordt gebruikt voor het schatten van een kapjaar of kapinterval. Hierbij worden de volgende situaties onderscheiden (zie tabel B5-1). De codering is gebaseerd op Baillie (1982, 61) en wordt toegelicht in toelichting 1.

Dateringsonderzoek

De metingen zijn met behulp van dendrochronologische software[344] met elkaar en met referentiecurven vergeleken. Voor iedere positie tussen de metingen zijn twee parameters berekend:

1. Student t-waarde. De t-waarde beschrijft de overeenkomst tussen twee getallenreeksen voor een gegeven positie. Hoe hoger deze waarde, hoe sterker de gelijkenis is; een t-waarde hoger dan 5 komt grofweg neer op een kans van 1 op 10.000 dat de gevonden uitslag op toeval berust en kan als een indicatie voor een datering beschouwd worden. Voorafgaand aan het berekenen van de t-waarde worden de jaarringbreedtes logaritmisch getransformeerd zodat deze een normale verdeling benaderen.[345]
2. Gleichläufigkeit (GLK); het percentage van de intervallen tussen twee jaren waarin de meting en referentiecurve gelijktijdig een stijging of daling in het jaarringpatroon laten zien. In de praktijk wordt een GLK van minder dan 62 als zwak beschouwd.

Synchronisaties die aan de statistische vereisten voldoen zijn door de dendrochronoloog visueel beoordeeld. De synchronisatie is vervolgens geaccepteerd of verworpen. Onderlinge dateringen zijn uitgevoerd om metingen uit dezelfde boom te identificeren en/of één of meerdere middelcurven samen te stellen die het dateren faciliteren.

code	omschrijving	notatie
A	wankant aanwezig, kapinterval vastgesteld buiten groeiseizoen van laatste jaar.	herfst/winter x/x+1
A1	wankant aanwezig, kapinterval vastgesteld tijdens groeiseizoen van laatste jaar.	zomer x
A2	wankant aanwezig; kapinterval vastgesteld in aanvang van volgend groeiseizoen.	lente x+1
B	geen wankant, spinthout deels aanwezig; Bayesiaanse schatting van een kapinterval (alleen voor eik)	mediaan, (2•δ interval)
C	alleen spinthoutgrens aanwezig; schatting van een kapinterval (alleen voor eik)	mediaan, (2•δ interval)
D	geen spinthout aanwezig (alleen voor eik)	na x+min. aantal spinthout
E	E geen spinthout aanwezig	na x

Tabel B5-1 Verschillende schattingsmethoden voor kapintervallen voor een datering in het jaar x.

Resultaten

Selectie en vooronderzoek

Voor het onderzoek zijn vier dwarsdoorsneden aangeleverd. In drie gevallen ging het om naaldhout waarbij verdere determinatie uitwees dat het om fijnspar (*Picea abies* Karst.) en zilverspar (*Abies alba* Mill.) ging. Daarnaast was één eiken (*Quercus* sp.) monster aangeleverd. Alleen M1 en M2 bleken over voldoende jaarringen te beschikken. Voor zilverspar kunnen met kortere reeksen nog goede resultaten behaald worden waardoor de gebruikelijke geschiktheidseisen enigszins gevierd kunnen worden. Op de onderzochte monsters is de wankant niet aanwezig.

Metingen

monster	omschrijving	houtsoort	meting	n	n(s)	type
M1	Losse balk	Fijnspar	19.067.001	98	-	E
M2	Dikke balk	Zilverspar	19.067.002	60	-	E
M3	Balk met las	Fijnspar	-			
M4	Kleine balk	Eik	-			

Tabel B5-2 Overzicht van de meetgegevens aan de houtmonsters. n: aantal jaarringen, n(s): aantal spintringen, type: schattingswijze voor het kapinterval conform tabel B5-1.

Dateringsonderzoek

De metingen laten geen onderlinge synchronisatie zien, wat gezien de verschillende houtsoorten en herkomstgebieden ook niet te verwachten was. Op individuele basis kunnen alleen voor M2 goede resultaten gevonden worden, voor een positie in de 19de eeuw (zie tabel B5-3). De vermelde referentiecurven staan in tabel B5-4 toegelicht.

meting	eind(m)	referentie	eind(r)	overlap	GLK	t-waarde
19.067.002	1813	FR_ABAL	1983	60	71,7	5,06
19.067.002	1813	GERM012	1961	60	70,8	5,04

Tabel B5-3 Overzicht van de dateringen van de houtmonsters met statistische onderbouwing. De grafische weergave van de metingen met de onderstreepte referentiecurve staat in afb. B5-1. eind(m)/eind(r): positie van de laatste jaarring van de meting/referentie.

referentie	omschrijving
FR_ABAL	Frankrijk, Lorraine. Referentiecurve voor zilverspar (925 - 1983). Tegel, niet gepubliceerde data.
GERM012	Duitsland, Kreuth. Referentiecurve voor zilverspar (1586 - 1961). Becker, via ITRDB.

Tabel B5-4 Overzicht van de vermelde referentiecurven voor zilverspar.

Interpretatie

Het onderzoek is er in geslaagd voor één van de monsters een datering te vinden. Omdat de wankant niet aanwezig is, kan geen afgebakend kapinterval bepaald worden, maar kan alleen met zekerheid gesteld worden dat het hout voor M2 ergens na 1813 gekapt is (zie tabel B5-5). Het lijkt echter aannemelijk dat het hout nog in de eerste helft van de 19de eeuw gekapt is. Het gebruik van drie verschillende houtsoorten geeft de balken een wat willekeurig en samengeraapt karakter (voor zover het om dezelfde structuur gaat).

monster	meting	eind	kapinterval	type
M1	19.067.001	-		E
M2	19.067.002	1813	Na 1813	E

Tabel B5-5 Schatting van de kapintervallen. Het type is de schatting volgens tabel B5- 1.

De gebruikte referentiecurven geven aan dat het hout voor M2 uit Zuid-Duitsland afkomstig is en ongetwijfeld via de Rijn naar Nederland gevlot is.

Toelichting 1

- A. Wankant aanwezig: De jaarringgrens van de buitenste jaarring direct onder de bast maakt het mogelijk het seizoen te bepalen waarin de boom gekapt is. Aanwezigheid van de wankant betekent per definitie dat het spinthout volledig aanwezig is. Het seizoen waarin de boom gekapt is volgt uit de mate waarin de buitenste ring gevormd is:
  1. A: De buitenste jaarring is volledig gevormd. Het kapinterval valt buiten het groeiseizoen van de laatste (gedateerde) jaarring.
  2. A1: De buitenste jaarring is niet volledig gevormd. Het kapinterval valt in het groeiseizoen van de laatste (gedateerde) jaarring.
  3. A2: Alleen de aanzet tot de buitenste jaarring is aanwezig. Deze jaarring wordt niet ingemeten. Het kapinterval valt aan het begin van het groeiseizoen volgend op de laatste (ingemeten) jaarring.
- B. Spinthout aanwezig: Het spinthout is de buitenste zone van de stam waar het hout nog niet is omgezet in kernhout. Niet alle houtsoorten vormen kernhout en alleen bij eik is het aantal jaarringen in het spinthout statistisch te omschrijven zodat een schatting gemaakt kan worden van het aantal ontbrekende jaarringen tot de wankant. Voor het bereken van het kapinterval wordt OxCal gebruikt met door de auteur samengestelde spinthoutstatistieken.[346] Hieruit volgt een jaartal dat het meest waarschijnlijk is (de mediaan), met daarom heen een 2·δ (95,4%) betrouwbaarheidsinterval. Spinthoutstatistieken verschillen zijn niet voor alle herkomstgebieden hetzelfde, waardoor naar gelang de herkomst

van het hout andere spinthoutstatistieken toegepast kunnen worden.

- C. Spinthoutgrens aanwezig: Als (een deel van) de contouren van een monster één en dezelfde jaarring volgen dan kan dit geïnterpreteerd worden als de overgang tussen het kernhout en het (niet meer aanwezige) spinthout. Hierbij wordt op dezelfde wijze als hierboven een kapinterval berekend. Hierbij moet de kanttekening geplaatst worden dat dit alleen met redelijke zekerheid vastgesteld kan worden als dit langs een voldoende groot deel van de contouren van het monster zichtbaar is.
- D. Geen spinthout aanwezig: Hierbij is het niet mogelijk een kapinterval te schatten en kan alleen gesteld worden dat in ieder geval een klein aantal spinthoutringen (6 stuks) volgt op het kernhout. De vroegst mogelijke datering wordt dan met een corresponderend aantal jaarringen gecorrigeerd; dit geldt alleen voor eik.
- E. Geen spinhoutstatistieken beschikbaar of geen kernhoutvorming: Hierbij is het niet mogelijk een kapinterval te schatten en kan alleen gesteld worden dat het kapjaar ná de datering van de buitenste ring valt. Dit wordt zowel toegepast voor houtsoorten die geen kernhout vormen, of waarvoor het aantal spinthoutringen niet rekenkundig te omschrijven is.

Toelichting 2

In afb. B5-1 zijn de metingen afgebeeld met de in tabel B5-4 aangegeven referenties. Op de x-as staan de jaartallen, op de y-as de ringbreedtes op een logaritmische schaal, uitgedrukt in 1/100 mm. Het spinthout is gestippeld aangegeven. De grijze banen geven intervallen met een positieve GLK aan.

339 Deze tekst is overgenomen uit Van Daalen 2019.
340 Schweingruber 1990.
341 Pilcher 1990.
342 Een Velmex meetopstelling met Acu-Rite QV10-V lineaire codeerder met een nauwkeurigheid van 10 µm gekoppeld aan een Euromex binoculair microscoop met een vergroting van 10 en 30 maal.
343 De termen spinthout en wankant worden besproken in toelichting 1.
344 PAST4. Uitgegeven door SCIEM, Wenen (Oostenrijk); zie de website sciem.com.
345 De zogeheten transformatie van Hollstein (Hollstein 1980).
346 Bronk Ramsey 2009.

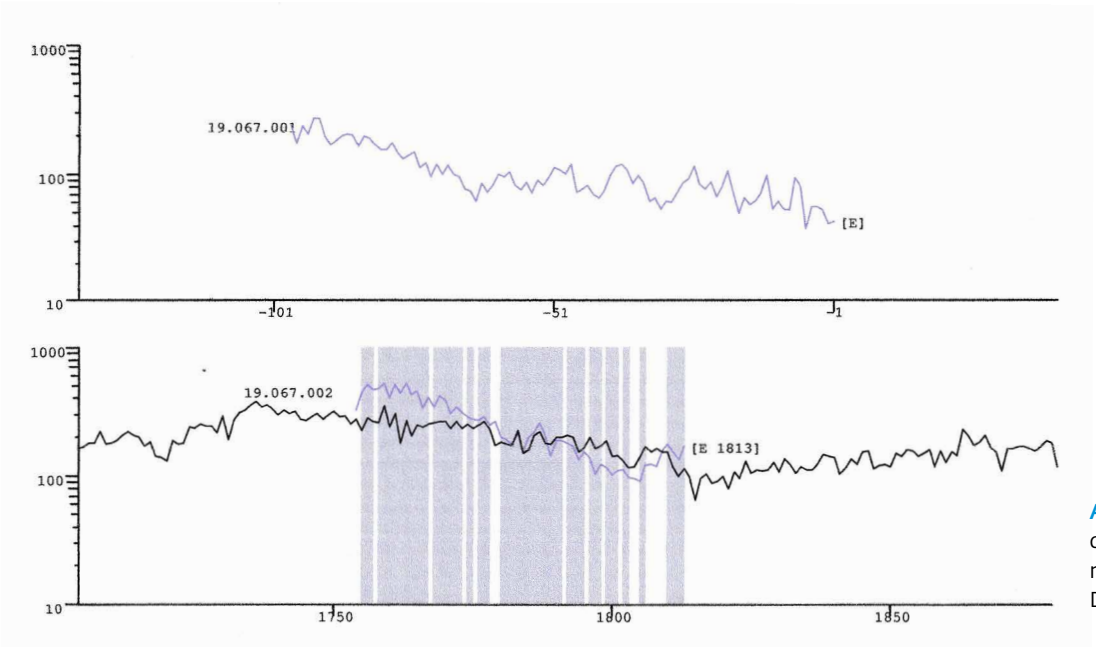

Afb. B5-1 Houtonderzoek, dendrochronologische metingen. [bron: Van Daalen 2019]

Bijlage 6 | De buitenplaatsen in Heiloo als onderdeel van het Noord-Hollandse buitenplaatslandschap

Inleiding

Het buitenplaatslandschap van Heiloo werd in paragraaf 3.6.2 beknopt behandeld. In deze bijlage zal dit landschap uitvoeriger worden besproken tegen de achtergrond van het buitenplaatslandschap van Noord-Holland.[339] Behalve Ter Coulster heeft Heiloo nog andere buitens gekend. Opvallend is de landschappelijke ligging van de buitenplaatsen langs de randen van de strandwal van Heiloo, zodat hun grachten voldoende van water konden worden voorzien en er gebruik gemaakt kon worden van goede verbindingen over zowel de strandwal als over het water.

De buitenplaatsen van Heiloo waren onderdeel van een bijzonder landschap uit de 17de en 18de eeuw, dat bestond uit honderden buitenplaatsen en hun tuinen.[340] Deze werden meestal bewoond door rijke stedelingen, vooral uit Amsterdam. Dichtbij deze stad waren het niet alleen de oevers van de rivieren Amstel en Vecht, maar ook de droogmakerijen als Watergraafsmeer en Beemster, die vol stonden met grote en kleine woningen van kooplieden en regenten. Maar vooral was het zandige kustgebied van Kennemerland in trek; de buitens die hier stonden waren vaak groter en rijker dan elders. De buitenplaatszone van deze binnenduinrand met zijn strandwallen liep vanaf de Haarlemmerhout tot aan Bergen. De buitens van Heiloo maakten daar deel van uit.

Aan dit landschap was een lange ontwikkelingsgeschiedenis voorafgegaan, met in de Middeleeuwen de bouw van tientallen kastelen en woontorens door adel en ridderschap. In Heiloo zijn Ter Coulster en Kranenbroek hier belangrijke voorbeelden van.[341] Vanaf het begin van de 17de eeuw kochten stedelingen graag zo'n historisch en luisterrijk slot om als heer te kunnen leven, maar als dat niet kon bouwde men een nieuwe buitenplaats. Het aantal buitenplaatsen nam daardoor sterk toe, zodat een ware villacultuur ontstond. Daarbij ging het niet alleen om geldbelegging, maar ook speelde het verlangen naar vrede en rust een rol.

De eigenaren konden hun rijkdom en goede smaak etaleren door het aanleggen van een grote tuin, een 'plantage', waar ze hun gasten ontvingen. Van de tuinaanleg uit Middeleeuwen en Renaissance weten we hier niet veel, maar vanaf 1620 kwam de tuinstijl van het Hollands classicisme in de mode waarvan meer bekend is. Belangrijke kenmerken waren: omsluitingen met boomrijen, singels en grachtsystemen, maar ook het kweken van exotische gewassen die 's-winters in de oranjerie werden ondergebracht. Van de tuin werd vaak een waar pronkjuweel gemaakt, met beelden, terrassen, lanen, loofgangen, volières, koepels, kabinetten, ijskelders, grotten en vijvers met fonteinen. De laan die vanaf de hoofdweg naar een buitenplaats liep, kwam oorspronkelijke in een hoek op het huis uit, maar na circa 1680 werd de laan vaak aangelegd in een zichtas die op het midden van het huis gericht was.

Een reactie hierop volgde in de tweede helft van de 18de eeuw, toen men meer begon te hechten aan de natuurlijke vormen van de Engelse landschapsstijl met heuvels en dalen, slingerende lanen en vijvers waarin een klein eilandje lag. Dit betekende het eind van de oudere tuinstijlen, waar tegenwoordig bovengronds weinig meer van te zien is. Nog vóór het jaar 1800 was de tijd van de buitenplaatsen grotendeels voorbij, wat geleid heeft tot een massale sloop. Toch zijn er van de gebouwen nog verschillende resten te vinden, maar van de tuinaanleggen die voorafgingen aan die van de landschapsstijl is weinig met zekerheid bekend, zodat er een belangrijke rol weggelegd is voor archeologisch tuinonderzoek.

De oude benaming voor een buitenplaats is de term 'hofstede'. Van de buitenplaatsen in Heiloo zijn er twee die voortgekomen zijn uit een middeleeuwse hofstede, namelijk Kranenbroek en Ter Coulster. Drie andere, Iepenstein, Nijenburg en Vrieswijk/Egelenburg, werden in de 17de eeuw gebouwd (afb. B6-1). Hierna worden de buitens nader beschreven in volgorde van ouderdom. Daarbij zal Ter Coulster uiteraard slechts kort worden besproken, omdat die al uitvoerig aan bod is gekomen.

1. Kranenbroek

Vanaf de Westerweg voert een lange oprijlaan naar het terrein waar ooit het huis Kranenbroek stond. Dit huis was genoemd naar het landschap waarin het gelegen was, want de naam Kranenbroek betekent 'drassig groenland waar zich kraanvogels ophouden'.[342]
Het huis te Kranenbroek blijkt in 1406 een leen te zijn van de heer van Egmond. Het had een heemwerf (= verhoogd erf), weilanden en enkele stukken bosland, terwijl in 1477 de singels en boomgaarden werden vermeld. In 1569 wordt het een begraven hofstede genoemd.[343] Dit betekent dat het huis door grachten was omringd uit overwegingen van status.

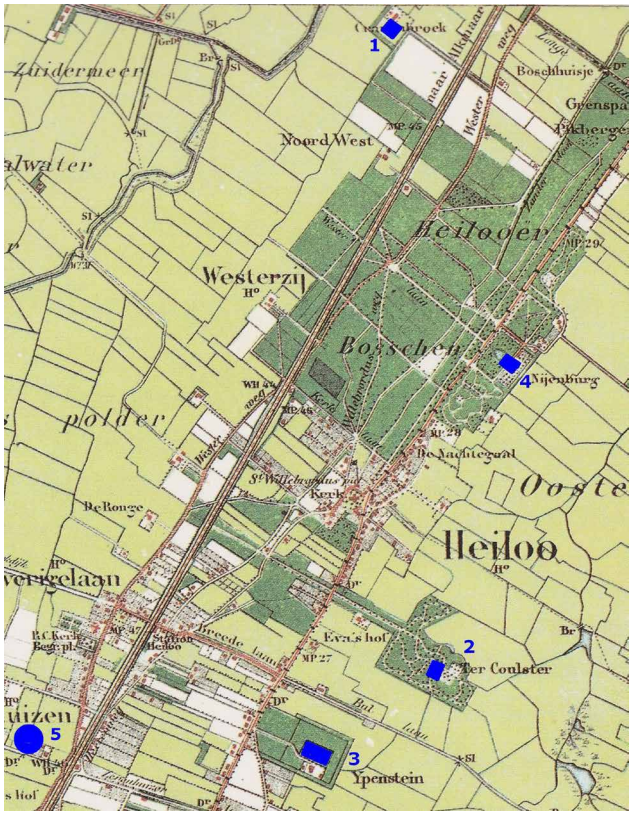

Afb. B6-1 Buitenplaatslandschap van Heiloo, ingetekend op de topografische kaart (situatie 1905).
1 = Kranenbroek
2 = Ter Coulster
3 = Iepenstein
4 = Nijenburg
5 = Vrieswijk/Egelenburg
[bron: Gras/Kersbergen 2003, nr.278 (bewerkt door auteur)]

Maar dat Kranenbroek ouder is en al in de 14de eeuw bestond, blijkt uit de opdracht door zekere Jan Gabbenz. van een leen aan Floris van Kranenbroek in 1375.[344] Hieruit blijkt dat er een leenkamer aan huis Kranenbroek was verbonden, maar dit is het enige leen dat daarvan bekend is. Volgens Groesbeek werd heer Floris van Kranenbroek ook al in 1374 vermeld; hij moet via vrouwelijke lijn zijn afgestamd van het geslacht Van Egmond en zich hebben genoemd naar het land Kranenbroek. In 1411 werd vermeld dat hij het huis 'in voortijden' had opgedragen aan de heer van Egmond. Uit deze gegevens valt op te maken, dat het huis ergens in het derde kwart van de 14de eeuw zal zijn gesticht.[345]

Bijzonder is dat in 1406 bij de hofstede een steenplaats met toebehoren lag. Een steenplaats is een steenbakkerij waar bakstenen vervaardigd werden. Het is mogelijk dat deze speciaal bedoeld was voor de bouw van de hofstede Kranenbroek, zoals ook bij andere kastelen soms wel bekend is.[346]

Ten zuiden van Kranenbroek lag de kleine zaat (= woning of bouwgrond), vermeld in 1451, wanneer ook de grote zaat waar het huis op staat wordt genoemd. Tot dit leen behoorde in 1463 een sloot met een wal aan de zuidzijde van de kleine zaat, waarna het leen werd voortgezet als Klein Kranenbroek ten noordwesten van Groot Kranenbroek, vermeld in 1504. Ten zuidwesten hiervan lag nog een andere zaat.[347]

Het huis is in 1573 bij het beleg van Alkmaar verbrand. In 1737 waren er een ruïne en boerenwoning met in muurankers het jaartal 1631. Andries Schoenmaker vervaardigde vóór 1723 twee afbeeldingen van het huis, waarvan één in welstand. De andere betrof de ruïne met een beschrijving: 'enig metselwerk onder een paar bomen op een tamelijk hoog eilandje, rondom in het water gelegen'. Op een plattegrond uit 1816 is de plek van het voormalige huis te zien als een vierkant stukje grond van 86 Hondsbossche roeden. Omdat een vierkante Hondsbosche roede 11,69 m² mat maakt dat 1005,34 m², oftewel een terrein van gemiddeld 31,7 bij 31,7 meter. Na het volgen van de oprijlaan ligt volgens Groesbeek links een omgracht perceel ('Bogaert') met daarachter de omgrachte plek waar het huis heeft gestaan dat oorspronkelijk twee of drie grachten bezat en waar veel puin is opgegraven. Aan de rechterzijde staan een schuur uit 1755 en een boerderij.[348]

2. Ter Coulster

Het huis Ter Coulster was bijna net zo oud als Kranenbroek, want het is rond het jaar 1400 ontstaan als een landgoed waarop een omgracht adellijk huis stond. Met zijn relatief dunne muren was het weliswaar geen echt verdedigbaar middeleeuws kasteel, maar het vertoonde daar wel verschillende kenmerken van, zoals torens en een gracht van zo'n 10 meter breed met een brug. Vanaf 1646 ontwikkelde deze statusvolle woning zich tot een buitenplaats, met ijskelder en zelfs een poortgebouw aan de Kennemerstraatweg, maar na de sloop van 1788 eindigde het als boerderij.

3. Iepenstein

Vanwege sloop van de bestaande bebouwing en de aanleg van een groenvoorziening is er in 1999 archeologisch onderzoek uitgevoerd door de Stichting Regionale Archeologie Baduhenna, waarbij een fundering van buitenplaats Iepenstein werd opgegraven. Vervolgens heeft archeologisch adviesbureau RAAP een onderzoek uitgevoerd, bestaande uit een geofysisch onderzoek in de vorm van weerstandsmetingen en uit het verrichten van 55 grondboringen tot circa 2,3 m diepte.[349]

Iepenstein werd waarschijnlijk in 1616 gebouwd door Willem Bardesius II op de plaats van of bij een oudere boerderij. Na zijn overlijden in 1619 werd de bouw voortgezet door zijn zoon, Willem III, die nog in 1630 een verbouwing uitvoerde. In 1660 werd Iepenstein gekocht door Willem van Neck. Tot het

huis behoorde onder meer 23 morgen grond, de plantage (= tuinaanleg), singel, boomgaard, laan, stalling, bouwhuis (= boerderij). Na verkoop in 1749 werd het afgebroken. Park, gracht, boomgaard en de ruïnes van de hofmuur bleven nog enige tijd zichtbaar. Op de toegangspoort stonden twee leeuwtjes met wapenschilden, die zich nu bevinden op de poort van Ter Coulster.[350]

Binnen de grachten was het terrein van het huis volgens de kadasterkaart van 1821 ongeveer 50 bij 100 meter groot; de grachten hadden toen een breedte van circa 12,5 meter. Het omgrachte terrein bestond uit twee delen, waarvan op het westelijke gedeelte van 50 bij 40 meter het huis gestaan moet hebben; het andere deel was de tuin. Buiten de gracht stond een bijgebouw en om het geheel heen lagen stroken grond met sloten ter weerszijden, waarschijnlijk boomsingels en/of een oprijlaan. In 1930 werden er, voorafgaand aan de bouw van nieuwe paviljoens, oude funderingen op het terrein uitgegraven. Door A. Haverman van Baduhenna werd in 1999 over een lengte van 12 meter een fundering van de hofmuur aangetroffen die 80 cm breed was. De bovenzijde bevond zich op 85 cm diepte onder het maaiveld en het baksteenformaat was 19 x 9 x 3,5 = 599 cm^3. Tijdens een aanvullend sonderingsonderzoek werden nog drie puinconcentraties gevonden.[351]

Bij het geofysisch onderzoek in de vorm van weerstandsmetingen werd het patroon van muren en grachten van de buitenplaats niet goed zichtbaar vanwege verstoringen in het verleden en de aanwezigheid van bomen en struiken. Daarom zijn er aanvullende grondboringen gezet, waarbij op verschillende plaatsen grachten werden teruggevonden. In de grachtvullingen lag puin dat er tijdens de sloop van de buitenplaats ingekomen moet zijn, evenals leisteen van de dakbedekking en voorwerpen uit de tijd van het buiten.[352]

Mede met de hulp van afbeeldingen kon een reconstructie worden gegeven van de opbouw: het hoofdgebouw was tweebeukig met aan beide kanten een achtkantige traptoren op de scheiding van de twee bouwblokken. De gevels van dit gebouw lagen aan de noordzijde circa 16,5 m vanaf de gracht en aan de zuidzijde circa 15 m. Haaks op dit gebouw stond aan de noordzijde een rechthoekige vleugel met in de noordoosthoek een vierkante toren. Vanwege het ontbreken van de rechthoekige vleugel op de tekening van Pronk is af te leiden dat deze tussen 1718 en 1723 moet zijn afgebroken. Op de oever van de gracht bevond zich de hofmuur met enkele achtkante torentjes. De grachten waren oorspronkelijk circa 25 meter breed en 2,4 meter diep.[353]

4. Nijenburg

Het eerste huis op deze plek werd vóór 1636 gebouwd door Gerard van Egmond van de Nijenburg en genoemd de *groote woninge*.[354] Van de situatie omstreeks het jaar 1700 bleef een tekening bewaard. Hierop is te zien dat het huis bestond uit twee rechthoekige bouwblokken (met schilddaken) zonder verdieping. Zij stonden versprongen ten opzichte van elkaar op een omgracht eiland, met een lage muur langs de gracht. Een brug met eenvoudige voorpoort gaf toegang tot het voorste gebouw.

Waarschijnlijk omstreeks 1705 of kort daarna werd het huidige gebouw opgetrokken in de stijl van het Hollands Classicisme, met gebruikmaking van de resten van het oudere gebouw. Er werd een groot dwars voorstuk geplaatst tegen het oude huis, waarvan belangrijke delen tot op heden in de achterbouw bewaard bleven.[355] De bouwheer was Jan van Egmond van de Nijenburg. Eromheen kwam een parkaanleg met zichtassen. Rond 1730 vond er een verbouwing plaats. In de 19de eeuw moderniseerde men het uiterlijk, waarbij de ramen werden vernieuwd en het metselwerk wit gepleisterd. Het huis staat op een groot omgracht terrein met zijden van 200 meter. Het is toegankelijk via bruggen ter weerszijden van waaraf oprijlanen naar de Kennemerstraatweg lopen. Er ligt dus geen laan in de zichtas op het huis vanaf de weg. Overigens zijn vlakbij het huidige hoofdgebouw nog funderingen van een bijgebouw in de bodem aanwezig op een plek waar nu bos is.[356]

De tuinaanleg dateert uit omstreeks 1710, evenals de Herculesbeelden aan de gracht, die nog steeds op hun oorspronkelijke plaats staan. Van de tuinaanleg is een ontwerpplan uit 1707 bewaard gebleven. In de tuin werden veel beelden geplaatst. Het topstuk was beeldengroep de Grot, gelegen in het midden van de vijver. Deze beeldengroep is verdwenen, maar er zijn later wel enkele brokstukken in de vijver gevonden.[357] De grachten werden in 1991 uitgebaggerd, waarna de Archeologische Werkgroep Heiloo de baggerspecie een jaar later uitzocht op vondstmateriaal.[358] Langs de zichtas vanaf het huis ligt aan de overkant van de Kennemer straatweg de Kattenberg, een kleine steile hoogte, die vermeld werd in 1789. Dergelijke (katten)bergen komen in de omgeving vaker voor.[359] Zo'n berg bij een buitenplaats kan mogelijk worden gezien als symbool voor de Parnassusberg als berg van de muzen.[360] Het koetshuis met oranjerie dateert vermoedelijk tussen 1715 en 1720. De tuin werd in de 19de eeuw deels gewijzigd volgens de Engelse landschapsstijl. Achter het huis liggen nog steeds de beide deels ommuurde moestuinen/boomgaarden. In de tuin was een tuintheater met geschoren heggen en een aarden wal als zitplaats. De graswallen van dit bostheater dateren uit circa 1830.[361]

5. Vrieswijk/Egelenburg

In 1671 kocht de eigenaar van Iepenstein het Huis Egelenburg. De naastgelegen kleine buitenplaats Vrieswijk veranderde in 1705 van eigenaar. Beide huizen kwamen in 1737 in één hand en na 1760 werden ze samen Egelenburg genoemd. In 1807

beschreef men dit complex als een buitenplaats genaamd Egelenburg, voorheen Vrieswijk. Het bestond toen uit een stenen huizing, tuinmanshuis, stalling en koetshuis, moestuin en verdere gebouwen en beplantingen, waaronder ook de voormalige plaats Egelenburg. Na 1846 is het buiten gesloopt.[362] De locatie van de gebouwen van dit buiten was niet exact bekend, maar in 1996 is een stuk bakstenen fundering opgegraven, die onderin 92 cm breed was en het opgaande werk 30 cm; de bakstenen waren 11 cm breed. Ook werden er twee beerputten gevonden. Eerder al waren hier meerdere funderingen en een waterkelder aangetroffen.[363]

Samenvatting en conclusie

Van de vijf behandelde buitenplaatsen in Heiloo zijn er twee met een middeleeuwse oorsprong en drie die dateren uit de 17de eeuw.

Het huis Ter Coulster had de vorm van een kasteel, maar het bezat geen echte militaire kracht. In feite was deze statusvolle woning een soort middeleeuwse buitenplaats. Waarschijnlijk geldt ditzelfde voor Kranenbroek, dat ook een begraven hofstede was. Beide huizen werden door oorlogshandelingen verwoest. Ter Coulster in 1517 en Kranenbroek in 1573. Waar Ter Coulster weer snel herrees, bleef Kranenbroek als ruïne liggen. Dat Kranenbroek een zekere importantie heeft gehad blijkt uit de aanwezigheid van een steenbakkerij naast de hofstede, maar ook uit de leenkamer die de heer van Kranenbroek bezat en waarmee hij vazallen aan zich kon binden; maar omdat er slechts één leen bekend is, zal de invloed hiervan beperkt zijn geweest. Ondanks de sloop van het hoofdgebouw van Ter Coulster in 1788 bevindt zich hier nog steeds een landgoed met diverse cultuurhistorische elementen, waar in de loop der jaren verschillende vormen van archeologisch onderzoek werden verricht.

Iepenstein en Nijenburg ontstonden in het begin van de 17de eeuw als kleine buitenplaatsen. Maar in het begin van de 18de eeuw maakte Nijenburg een grote sprong voorwaarts, zowel voor wat betreft de vergroting van het hoofdgebouw als de uitbreiding van de parkaanleg met bijgebouwen, waterpartijen, beelden en een bos. Dit complex is bewaard gebleven, zodat daarvan nog steeds kan worden genoten. Iepenstein echter ging in deze periode ten onder en werd al in 1749 afgebroken. Dankzij archeologisch onderzoek is er meer over dit buiten bekend geworden. Het 'dubbelbuiten' Vrieswijk/Egelenburg werd pas later in de 17de eeuw vermeld. Het bleef bestaan tot in de 19de eeuw en is in 1846 gesloopt. In de op deze plek gebouwde woonwijk zijn bij toeval archeologische resten teruggevonden.

In de bodem van de terreinen waarop de buitenplaatsen staan en stonden, moeten nog veel resten hiervan aanwezig zijn. Voor zover er al archeologisch onderzoek heeft plaatsgevonden, was dat altijd beperkt in omvang waardoor er nog veel informatie ter plaatse te vinden zal zijn. Niet alleen gaat het daarbij om funderingen van de hoofd- en bijgebouwen, ook de vullingen van de grachten met hun vele vondsten vormen een werkelijk archief waarin nog veel te ontdekken valt over het leven op de buitens. Tenslotte is er nog geen archeologisch onderzoek geweest naar de tuinaanleg, terwijl archeologie een belangrijke bron is om meer over de tuinen te weten te komen, vooral over de oudste aanleg.

De huidige staat van de buitenplaatsterreinen verschilt heel sterk. Waar de Nijenburg en Ter Coulster nog als landgoederen functioneren en in de bodem resten van oudere voorgangers terug te vinden zijn, is ter plaatse van Kranenbroek de ligging van de hofstede te herkennen in de perceelsstructuur en bij Iepenstein, mede dankzij de inspanning van Baduhenna, de plek behouden gebleven en gemarkeerd voor de geïnteresseerde bezoeker. De buitenplaats Vrieswijk/Egelenburg daarentegen is geheel onder de bebouwing van Heiloo verdwenen.

339 Deze tekst is een bewerking van Alders 2021a.
340 Alders 2018c, 162.
341 Vanwege de grote spellingsvariatie bij de naam Iepenstein is deze genormaliseerd.
342 Van Berkel/Samplonius 2007, 248, inzake Kranenbroek.
343 Kort 1979, 395 (leen 113).
344 Kort 1980. Zie ook Kort 1976, 26 (nr.103). Het leen betrof een huis en hofstede tot de Dursloot en een akker in Koedijk.
345 Groesbeek 1981, 179.
346 Kort 1979, 396 (leen 113A). Zo ligt er bijvoorbeeld ten noordoosten van het kasteelterrein te Egmond aan den Hoef een perceel land met de naam *De Tichels*, waar vermoedelijk de bakstenen voor het 13de-eeuwse slot gebakken werden. Renaud 1938, 66.
347 Kort 1979, 396-397 (lenen 113B, 114); Hoek/Kort 1988, 214 (leen 113B).
348 Groesbeek 1981, 181-183.
349 Van Kempen 2000, 4-8.
350 Van Kempen 2000, 9.
351 Van Kempen 2000, 10-11.
352 Van Kempen 2000, 12-18.
353 Van Kempen 2000, 18-23.
354 Voor zover niet anders vermeld, is de informatie over de Nijenburg ontleend aan de website: hvheiloo.nl/nijenburg: D. Slagter 2016: *Nijenburg*.
355 Rosenberg 2011, 27.
356 De Ridder 1992.
357 Buwalda 2020, 14, 16.
358 Daarbij werd weinig gevonden; volgens het dagrapport waren de enige vermeldenswaardige vondsten een tinnen soldaatje, een belastingplaatje van 1932-1933 en twee revolvers uit omstreeks de Tweede Wereldoorlog. De Ridder 1992. De pistolen waren gemaakt door de fabriek Hembrug bij Zaandam en werden in het Nederlandse leger gebruikt tussen 1873 en 1940. De wapens hebben toebehoord aan militairen die in het Heilooërbos gelegerd waren in de Tweede Wereldoorlog. De Ridder 2021, 83-84. Verder zijn in de gracht ook nog een 17de-eeuwse kogel en een mortier gevonden.
359 Zo werden in 1835 kattenbergen vermeld bij een ondertussen weer verdwenen bos te Wimmenum (bij Egmond). Belonje 1953, 301-302. In Wimmenum bevindt zich een perceel met de naam Kattenberg. Bij het hof te Bergen liggen op de hoeken van het voorterrein nog steeds de resten van opgeworpen hoogten.
360 Dit was bijvoorbeeld het geval in het buiten Zorgvliet bij Den Haag. De Jong 1993, 228. Bij het buiten Leyduin te Bloemendaal bevindt zich een kunstmatig opgehoogde heuvel, waarop een neogotische hermitage (van vóór 1798) staat. Albers 1984, 104-105.
361 Betreft een onderzoek uit 1994, vermeld in de Tijdlijn bij Morsch 2021, 120.
362 Haverman 2021, 75, 77.
363 Haverman 2021, 71, 74.

Bijlage 7 | De vroegste schrijfwijzen van de naam Coulster

Inleiding

De vroegste schrijfwijzen van de namen van het huis Ter Coulster en het geslacht Van de Coulster blijken nogal te variëren. Daarom is een overzicht opgesteld op basis van de spellingwijze van deze namen in de leenakten, testamenten en nog enkele stukken, zoals gepubliceerd bij De Graaf 2023 (zie tabel B7-1). Het gaat hierbij om de vermeldingen van vóór het jaar 1600. Couster en Colster zijn de schrijfwijzen die veruit het meest voorkwamen. Er is een duidelijk verschil tussen de benaming van het huis en die van de familie. Bij de huisnaam is aangegeven dat het bij een Couster was gelegen: *Te, Ter* of *Tot*. Maar in de familienaam is het woord *Van* dat aanduidt dat het de familie betreft die bij die plek hoort, zoals vaker bij adellijke namen voorkwam (bijvoorbeeld: Van Egmond). Opvallend is dat de spelling Colster of Coulster pas vanaf 1450/1451 in de naam voorkomt.

Jaar	Huis	Geslacht	De Graaf, pagina
1391		Van der Couster	51
1404	Te Couster		15
1408		Van der Couser, Van der Couster	211
1443		Van de Kouster	58
1450		Van der Couster	212
1450	Te Couster	Van de Colster, Van de Couster	225
1451		Van der Couster, Van der Coulster	213
1451	Ter Couster	Van de Couster	226
1462		Van der Couster	213
1469		Van der Coulster	214
1521		Van der Colster	214
1522	Ter Colster, Te Coulster, Te Colster	Van de Koulster, Van de Coulster, Van de Colster, Van Koulster, Van den Coulster	227-228
1530	Te Colster		228-229
1567	Op de Koulster		73
1571	Te Colster		229
1571	Colster, Tot Colster		239
1581	Te Colster		230
1598	Te Colster		230

Tabel B7-1 Spellingsvormen van de naam Coulster.

Bijlage 8 | Schriftelijke gegevens over opstallen, toponiemen en ruimten in het hoofdgebouw van Ter Coulster

Boedelinventaris 1744	Boedelinventaris 1780	Verkoop 1788
Wagenhuizen	Koetshuis	Wagenhuis
Washuis		
	Paardenstal	Paardenstal
	Werkhuis	
	Boet	
		Tuinmanswoning
		Koeienstal
		Vijzelberg
		Vestibule of voorpoort

Tabel B8-1 Opstallen op het landgoed in de 18de eeuw (Belonje 1946, resp. 38, 42 en 48-49).

Toponiemen rond de hofstede Ter Coulster

1450: Elst en vaart
1520: Laan
1523: Achterste elst
1523: Pieter van Ruyvens of oosterse boomgaard
1571: Elstbos
1571: Hooiland achter de Elst
1571: Groote Colsterweide
1571: Noorderkroft daaraan
1571: Kleine weidje daaraan
1571: Zuidenkroft voor het huis
vóór 1573: Bos beplant met elzen (ten o. van oude boomgaard en ten z. van Coulstervaart)
1623: Klein boomgaardje ten westen van het huis
1623, 1624: Oude boomgaard (met appelbomen)
1624: *Moerslaech* (= laag venig gebied)
1706: Wel beplante laan naar het huis
1744: Coulsterweyd
1744: Uijtersweid van Van Oijen bewesten het kleine Die
1744: Tooren
1744: Aagtengars
1744: Hoogweid ten zuiden van de Veersloot
1744: ten zuiden daarvan gelegen Meerlaagh en Leproos
1780: Plein
1788: Leproos of Tooren
1791: Oude weg of laan, beginnend bij de brede weg af tot aan het plein
1791: Plein
1791: Sterrenbos
1791: Tuinaanleg
1791: Boomgaard
1791: Moestuinen
1791: Berkenbos
1791: Lindenlaan
1791: Twee weidjes beoosten daaraan tot de Eigenwaard
1838: Moestuin

Boedelinventaris 1744	Boedelinventaris 1780	Verkoop 1788
Voorhuis		
Vatenhok	Vatenhok	
Keuken	Keuken	
Bottelarij		
Eetkamer	Eetzaal (met schoorsteen)	
Bovengalerij		
Tapijtvoorkamertje		
Witte kamer	Witte voorkamer	
Groene kamer	Groene kamer	
Kerkkamer	Rode of kerkkamer	
Kamer boven de keuken	Kamer boven de keuken	
Kamer boven het vaathuis		
Beddekamer	Beddekamer	
Meidenkamer	Meidenkamer	
Paarse kamertje		
Freuleskamer	Juffrouws kamer	
Heerskamer		
Tapijtenkamer		
Alkoofkamer		
Salet		
Knechtenkamer		
Kantoortje	Kantoor of boekenkamer	
	Beste kamer	
	Slaapkamer	
	Alcorische kamer (= boekhoud?)	
	Grote voorkamer	
	Achterkamertje	
	Treurkamer	
	Groene kamer	
	Kleine voorkamer	
	Voorhuis	
	Kelder	
	Zoldertje	
	Kamertje	
	Kleine kamertje	
	Beste voorkamer	
	Eerste oude zolder	
	Tweede zolder	
	Gang	
	Grote zaal	

Tabel B8-2 Ruimten in het hoofdgebouw in de 18de eeuw.

Bijlage 9 | Muntvondst

F. Postma (numismaat Huis van Hilde)

Op Landgoed Ter Coulster is enige jaren geleden een bij elkaar horend cluster van 44 zilveren munten gevonden (afb. B9-1). Hoewel deze munten oorspronkelijk niet in dit rapport van auteur Gerard Alders werden genoemd (omdat de status ervan pas recentelijk duidelijk is geworden) mogen deze belangrijke archeologische vondsten in deze publicatie niet ontbreken.[363]

Het grootste deel van de zilverschat bestaat uit 38 munten op naam van Filips II. Deze munten zijn in de verschillende gewesten van de Nederlanden geproduceerd. Verder is de daalder uit Stavelot op naam van de plaatselijke abt bijzonder. Drie munten afkomstig van het Heilige Roomse Rijk zijn in of nabij Keulen geslagen. De twee Spaanse munten zijn in respectievelijk Toledo en Granada vervaardigd. Deze Spaanse realen zonder jaartal zijn waarschijnlijk ook de oudste munten van de muntschat. De jongste munt oftewel de sluitmunt is een tiende Filipsdaalder uit 1571 en in Nijmegen geslagen. De muntschat kan dus niet voor 1571 zijn verborgen. Dit jaartal samen met de locatie maakt de muntschat van grote historische waarde. Het beleg van Alkmaar in 1573 lijkt rechtstreeks samen te hangen met het verbergen van deze zilverschat.

De munten van Filips II

In 1557 introduceert Filips II de grote en zware Filipsdaalder (afb. B9-2). Met een gewicht van ruim 34 gram is deze munt een stuk zwaarder dan de zilveren Karolusgulden van bijna 23 gram die zijn vader in 1544 introduceerde. Bij de introductie had de Filipsdaalder een waarde van 35 stuiver, maar deze koers bleek te laag. Het werd later verhoogd tot 50 stuiver.

Afb. B9-2 Filipsdaalder geslagen in Nijmegen 1557, Voor alle afbeeldingen van munten geldt links = voorzijde, rechts = achterzijde [foto: AWF].

Op de voorzijde van de Filipsdaalder staat het borstbeeld van Filips II. In het omschrift van de eerste versie (1557-1559) wordt ook de titel van koning van Engeland vermeld terwijl dat op de munten van na 1559 ontbreekt. De Engelse koningin Maria Tudor stierf in 1558 (kinderloos) en Filips verloor daarmee zijn titel als koning van Engeland.

In 1567 werd de productie van Filipsdaalders en de onderdelen daarvan gestaakt. Inmiddels had de keizer van het Heilige

Afb. B9-1 De zilverschat van Heiloo [foto: AWF].

Afb. B9-3 Bourgondische rijksdaalder geslagen in Utrecht 1569 [foto: AWF].

Afb. B9-4 1/10 Filipsdaalder geslagen in Nijmegen [foto: AWF].

Roomse Rijk samen met de Rijksdag in 1559 en 1566 de zilveren daalder op Saksische voet tot rijksmunt verklaard. Alleen deze munt mocht in het gehele rijk geslagen worden. Deze rijksdaalder werd voorzien van de rijksadelaar en de naam van de keizer. Filips II besloot om bij deze munten aan te sluiten en introduceerde in 1567 de Bourgondische rijksdaalder die in waarde geheel overeenkwam met de rijksdaalders van het Heilige Roomse Rijk (afb. B9-3). Het uiterlijk was echter wel geheel anders.

In 1571 werd de aanmunting van de Bourgondische rijksdaalder weer gestaakt en werd de Filipsdaalder opnieuw ingevoerd. Uit deze periode (1571-1598) is slechts één munt in de muntschat aanwezig (afb B9-4). Deze 1/10 Filipsdaalder uit Nijmegen is de jongste munt dus daarmee de sluitmunt van de muntschat.

Hagemunten

De in 1557 ingevoerde Filipsdaalder had in eerste instantie een waarde van 35 stuiver. Dit was veel zilver voor weinig geld. Er ontstonden allerlei muntateliers waar de Filipsdaalder werd verwerkt tot veel lichtere (rijks)daalders met een waarde van ca. 30 stuiver. Van deze hagemunten is één munt in de muntschat aanwezig (afb. B9-5). Het gaat om een daalder uit Stavelot. Na vijf eeuwen heropende abt Christoffel van Manderscheidt het muntatelier van Stavelot en liet onder andere daalders, halve daalders en kwart daalders slaan.

Afb. B9-5 Daalder geslagen in Stavelot op naam van Christoffel van Manderscheidt 1567 [foto: AWF].

De munten van het Heilige Roomse Rijk

In de zilverschat van Heiloo zijn drie munten afkomstig uit het Heilige Roomse Rijk. Een taler en een halve taler (afb. B9-6) zijn afkomstig van de vrije stad Keulen. Een andere taler is afkomstig van het aartsbisdom Keulen en is geslagen op naam van de aartsbisschop van Keulen, de graaf Salentin von Isenburg-Grenzau (afb. B9-7).

De munten uit Spanje

In de zilverschat zijn twee munten afkomstig uit Spanje. Het gaat om een reaal uit Granada en een reaal uit Toledo (afb. B9-8). Hoewel op beide munten de namen van Isabella I van Castilië en Ferdinand II van Aragon vermeld staan is het zeer waarschijnlijk dat, op grond van de stijl, deze munten na hun regeringsperiode geslagen zijn. De munten zijn helaas niet voorzien van een jaartal.

De muntschat in perspectief

Elf munten uit de muntschat zijn in Dordrecht geslagen. Het is daarmee het muntatelier dat het best vertegenwoordigd is. Antwerpen was economisch een zeer belangrijke stad. Het is dan ook niet verwonderlijk dat negen munten van de muntschat in Antwerpen zijn geslagen.
Het is opvallend dat een zeer zeldzame munt (Brugge) en zelfs een uiterst zeldzame munt (Maastricht) in deze muntschat zit. Munten uit de buurlanden kwamen geregeld voor in het geldverkeer van de Nederlanden. Ook Spaanse munten zijn niet vreemd gezien de connecties met Spanje. Met relatief veel munten uit de Noordelijke provincies, een enkele hagemunt en wat buitenlandse munten was het waarschijnlijk een goede afspiegeling van de munten die begin zeventiger jaren van de 16de eeuw in de provincie Holland in omloop waren. In totaal was de waarde van de gehele muntschat in 1571 ruim 970 stuiver. Omgerekend in guldens is dit is ruim 48 gulden.

Afb. B9-6 Halve taler stad Keulen 1569 [foto: AWF].

Afb. B9-7 Taler aartsbisdom Keulen 1570 [foto: AWF].

De sluitmunt is uit 1571. Het gaat om een tiende (1/10) Filipsdaalder geproduceerd in Gelderland (Nijmegen). De muntschat zal dus niet voor 1571 zijn verborgen. Maar waarschijnlijk ook niet lang na 1571. Op de munten is namelijk geen spoor te zien van de klop van 1573. In 1575 gaven de Staten van Holland opdracht om zelf grote zilveren munten uit te brengen. Ook deze munten zijn niet vertegenwoordigd. Gezien de locatie en de periode van verbergen zou het beleg van Alkmaar van 1573 zeker aanleiding kunnen zijn voor het verstoppen van deze muntschat.
In totaal zijn er drie munten uit Keulen gevonden. Twee hiervan zijn afkomstig van de vrijstad Keulen en één munt komt uit het aartsbisdom Keulen. Bovendien zijn twee van deze munten in 1569 en één in 1570 geslagen. Dit is één à twee jaar voor de sluitmunt. Deze munten waren hoogstwaarschijnlijk recent en gezamenlijk in Holland terecht gekomen. Misschien dat kort voor het vergaren van de munten een handelscontact geweest is met iemand uit Keulen of de eigenaar van de munten was zelf afkomstig uit Keulen. Het koninklijke leger onder leiding van Don Frederik, dat Alkmaar in 1573 belegerde, bestond voor een deel uit huurlingen. Daar zullen ongetwijfeld huurlingen uit het Heilige Roomse Rijk tussen hebben gezeten en mogelijk ook huurlingen uit Keulen. Was één van deze huurlingen de eigenaar van de munten?[364]

Afb. B9-8 Reaal geslagen in Toledo 1504-1566 op naam van Ferdinand en Isabella [foto: AWF].

Zelfde tijd, andere locatie

Hoe bijzonder is deze muntschat eigenlijk? Het is een unieke getuigenis van de heftige periode waarin het beleg van Alkmaar zeer dramatisch moet zijn geweest. Toch is dit niet de enige muntschat gevonden in Noord-Holland uit deze periode. De overeenkomsten met een zilverschat die werd gevonden nabij Westwoud is treffend. Deze muntschat die net ten oosten van Hoorn is gevonden bestaat evenals de muntschat van Heiloo uitsluitend uit zilveren munten waarbij in beide gevallen de sluitmunt in 1571 is geslagen. De muntschat van Westwoud wordt in verband gebracht met de aanwezigheid van een aantal vendels Geuzen rondom Hoorn en met de slag op de Zuiderzee die evenals het beleg van Alkmaar in 1573 heeft plaatsgevonden.

Literatuur

Postma, F. & M.H. Bartels 2018, Verborgen voor de Geuzen of de Spanjaarden? De zilverschat van Westwoud: getuige van de Opstand in: *Jaarboek Nederlandse Archeologie*, p. 68-71.

Postma, F., M.H. Bartels & A. Geerdink 2018, Verborgen voor de Geuzen, de zilverschat van Westwoud (1571) als getuige van de Opstand in de Nederlanden, in: *De archeologische Kroniek van Noord-Holland* 2017, p. 151-155.

Van Gelder, Dr. H.E. 2002, *De Nederlandse munten – Het complete overzicht tot en met de komst van de euro*, Uitgeverij Het Spectrum B.V., Utrecht.

Vanhoudt, H. 2019, *De munten van de Bourgondische, Spaanse en Oostenrijkse Nederlanden, en van de Franse en Hollandse periode (1434-1830)*, Heverlee.

363 Met dank aan F. Diederik voor de determinatie van de munten en H. van Poelje voor het maken van de foto's.
364 De Graaf 2023, 17.

Reeds verschenen in de reeks Noord-Hollandse Archeologische Publicaties:

NHAP 1	Kennemerland in de Bronstijd
NHAP 2	Slot Purmerstein te Purmerend
NHAP 3	Bewoningsgeschiedenis van Texel (Late IJzertijd - Romeinse tijd)
NHAP 4	Van het voorland verdwenen (Almersdorp)
NHAP 5	Castricum Oosterbuurt aardewerkonderzoek
NHAP 6	Het cultuurlandschap van het Oer-IJ
NHAP 7	Kostverloren te Amstelveen
NHAP 8	Weelde in de Beemster
NHAP 9	Een Beemster poldermolen
NHAP 10	De Engelmunduskerk in Velsen-Zuid
NHAP 11	Kennemerland in metaalvondsten
NHAP 12	De hand van de decorateur
NHAP 13	Bewoningsgeschiedenis van Texel (Vroege Middeleeuwen)
NHAP 14	Wonen aan het Witsmeer
NHAP 15	Opperdoes, een geliefde plek
NHAP 16	Het Oer-IJ heropend

Scan voor alle publicaties van Huis van Hilde

Huis van Hilde
Puikman 3
1901 NN Castricum
info@huisvanhilde.nl
www.huisvanhilde.nl

6123456789625